

KORUNK

BÚCSÚZÓ NEMZEDÉK TŰKRE •
FÁBRY ZOLTÁN ÉS AZ ARADI
GENIUS • A KI NEM MONDHATÓ
MEGFOGALMAZÁSA • NYELV ÉS
PROZÓDIA • A MÍTOSZ ÉS A
TECHNIKA LÉNYEGÉRŐL • NYU-
GODT ÉV: 1764 — LE BRETON
KÖZBELÉP • WEÖRES SÁNDOR
KÖLTÉSZETE • TÁRSADALMUNK
SZERKEZETÉNEK DINAMIKÁJA •
MIT NYER A SZOCIÁLMEDICINA
A SZOCIOLÓGIÁVAL? • ALSTED
ÉS ERDÉLY KAPCSOLATA • • •

1973 | 12

SZERZŐINK

BUKAREST

Bányai László
Kovács János
Nicolescu, Miron
Roman, Valter

Szabó Vilmos
Szócs Géza
Tamás Gáspár Miklós
Vajda Lajos
Veress Pál

KOLOZSVÁR

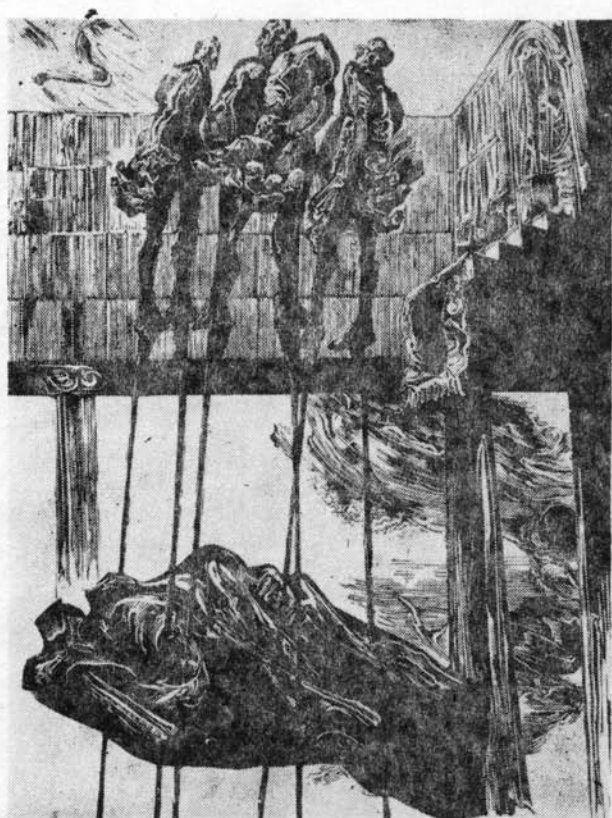
Balázs Péter
Balogh András
Balogh Edgár
Csehi Gyula
Engel Károly
Gáll János
Cs. Gyimesi Éva
Kallós Miklós
Kántor Lajos

MAROSVÁSÁRHELY

Orbán János
Szabó Csaba

KÜLFÖLD

Evans, R.T.W.
Kemény G. Gábor
Szijszki Rezső
Weöres Sándor

Bardócz Lajos: High life

KORUNK

XXXII. ÉVFOLYAM, 12. SZÁM
1973. DECEMBER

* * * Történelmi jelentőségű mozzanat 1795

GÁLL JÁNOS • Társadalmunk szerkezetének forradalmi dinamikája 1799

BALOGH EDGÁR • Búcsúzó nemzedék tükre 1803

KOVÁCS JÁNOS • Fábry Zoltán és az aradi Genius 1807

CSEHI GYULA • Nyugodt év: 1764 — Le Breton közbelép 1815

SZABÓ CSABA • Nyelv és prozódia 1821

CS. GYÍMESI ÉVA • A ki nem mondható megfogalmazása (Közléstipológiai vázlat) 1835

KERÉNYI KÁROLY • A mítosz és a technika lényegéről (Tamás Gáspár Miklós fordítása) 1843

SZÖCS GÉZA • A parton Proteus alakoskodik (A megtalált vers) 1849

WEÖRES SÁNDOR • A halott menyasszony, Szegény denevérek, Két groteszk, Kezdetben (versek) 1858

VERESS PÁL • Választás Csikban 1861

ORBÁN JÁNOS • Mit nyer a szociálmedicina a szociológiával? 1865

JEGYZETEK

* * * Köszöntjük a huszonöt éves Állami Magyar Operát 1871

BALOGH EDGÁR • Darvas József példája 1872

KÁNTOR LAJOS • „Ecclesia” vagy a totalitás igénye? 1874

BALÁZS PÉTER • ...és hazavárja a képeit 1875

SZABÓ VILMOS • Incze Ferenc alkotó szenvedélye 1878

NEMZETKÖZI ÉLET

VALTER ROMAN • Allende üzenete 1880

KALLÓS MIKLÓS • Háborúról és békéről 1883

BALOGH ANDRÁS • A jogösszehasonlítás jelentősége a nemzetközi együttműködésben 1891

ÉLŐ TÖRTÉNELEM

BÁNYAI LÁSZLÓ • 1918. december 1. 1897

VAJDA LAJOS • Józsa Béla 1899

KEMÉNY G. GÁBOR • Márki Sándor és a századforduló nemzetiségi mozgalmái 1902

R. T. W. EVANS • Alsted és Erdély 1908

SZEMLE

MIRON NICOLESCU • Tudomány és marxizmus 1917

SZÍJ REZSŐ • A modern művészet útjai 1920

ENGEL KÁROLY • Mitológiai kislexikon 1924

LÁTÓHATÁR

Irodalom, politika, történelem (Igaz Szó) 1927 • Nemzeti szuverenitás, gazdasági haladás (Era socialistă) 1929 • Értékmentesség és jogszociológia (Valóság) 1930 • A parapszichológia: fikció vagy realitás? (Voproszi filozofii) 1930 • Kassák másik arca (Élet és Irodalom) 1932 • Anglia, 1985 (Le Monde) 1932 • Bizalmi válság az orvostudományban? (La Pologne) 1933 • Az újrafelfedezett Raymond Rous-sel (Frankfurter Allgemeine Zeitung) 1934.

TÉKA, SZERKESZTŐK—OLVASÓK

ILLUSZTRÁCIÓK

Cseh Gusztáv, Csehi Péter, Fülöp Antal Andor, Imecs Márton, Incze Ferenc, Kaban József, Paulovics László, Pongrácz Antónia

Gépelte kéziratokat kérünk. Kéziratokat nem őrzünk meg.

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926), **SZERKESZTETTE** Gaál Gábor (1929—1940)

Főszerkesztő: Gáll Ernő

Főszerkesztő-helyettes: Rácz Győző

Szerkesztőségi főtítkár: Ritoók János

Szerkesztőség: Kolozsvár, Szabadság tér 4—5.

Telefon: 2 60 84 (főszerkesztő); 2 54 68 (szerkesztők); 1 38 05 (adminisztráció).

Postacím: Cluj, căsuța poștală 273. Republica Socialistă România.

TÖRTÉNELMI JELENTŐSÉGŰ MOZZANAT

Hazánk, Románia Szocialista Köztársaság külpolitikájának újabb kiemelkedő sikerét jelzi Nicolae Ceaușescu elvtársnak, az Államtanács elnökének eredményekben kivételesen gazdag decemberi hivatalos látogatása az Egyesült Államokban. A világsajtóban sokat kommentált és fontosságához híven méltatott esemény dokumentumainak összegező áttekintése során is kiviláglik a nemzetközi politika e nagy horderejű akciójának korszerű jelentősége. Idehaza — a legszélesebb néptömegekben megnyilvánult lelkes helyeslés legilletékesebb összefoglalásaként — az RKP KB Végrehajtó Bizottságának és Románia Szocialista Köztársaság Minisztertanácsának határozata immár tényként állapíthatta meg december 13-án: egész dolgozó népünk mély meglepéssel szerzett tudomást a különböző területeken elért gyümölcsöző eredményekről, és nagyra értékeli Nicolae Ceaușescu elvtárs tevékenységét, azt, hogy ismét a rá jellemző következetességgel, tetterővel és szenvedélyességgel érvényesítette a román nép és a szocializmus érdekeit, az összes népek együttélésének és baráti együttműködésének, az egész emberiség béke- és haladáseszményei megvalósításának a nemes gondolatát.

A legmagasabb szintű tárgyalások világviszonylatú jelentőségét alapítja meg és Államtanácsunk elnöke hivatástudatának adózik az Amerikai Egyesült Államok elnökének egyik sokatmondó nyilatkozata: „Illusztris vendégünk az egyik legjelentősebb szerepet töltötte be a világ összes államférfiai közül azáltal, hogy összességükben látta mindazokat a világméretű kérdéseket, amelyek foglalkoztatnak bennünket, és nemcsak azokat, amelyek saját országát érintik, vagy egy másik országot, amelynek vezetőjével adott pillanatban megbeszélést folytathatott. Bölcsességről és megértésről tett tanúbizonyságot, és rendkívül nagy mértékben hozzájárult egyes olyan tárgyalások megkezdéséhez, amelyekre máskülönbben talán sohasem kerülhetett volna sor.” Richard Nixon pohárköszöntőjében még a következőket mondotta: „Románia elnöke egy olyan országnak a szóvivője, amelyet ő nem nagyhatalomnak nevez. A román elnök bátor, őszinte, egyes esetekben bíráló szemmel nézi politikánkat, más esetekben bíráló szemmel tekinti más országok politikáját, de mindig saját politikája mellett száll síkra, és ez olyan tulajdonság, amelyet mi, Amerikában, nagyra becslünk. Mi nagyra becsljük őt. Nagyra becsljük népét, függetlenségébe és szuverenitásába vetett hitéért, és elhatározásáért, hogy mindezt meg is védi.” A december 13-i határozat lojális elismeréssel szól a másik félről: a tisztelet és a bizalom légkörének meghonosításában, a román—amerikai együttmű-

ködés megszilárdításában fontos szerepe van Richard Nixon elnöknek azáltal, hogy évek óta munkálkodik az Egyesült Államok és Románia kapcsolatainak a nemzeti függetlenség és szuverenitás, a belügyekbe való be nem avatkozás, a jogegyenlőség és a kölcsönös előnyökre építése irányában, s így építő szellemű párbeszéd alakulhatott ki a két ország államfője között.

A két államfő Közös Nyilatkozata, valamint a Közös Nyilatkozat Románia Szocialista Köztársaság és az Amerikai Egyesült Államok gazdasági, ipari és műszaki kooperációjáról, a megállapodás a kétszeri adóztatás elkerüléséről, a polgári légiforgalomról, a román—amerikai Gazdasági Kapcsolatfejlesztési Tanács megalakítására, az óceáni halászati kérdésekre vonatkozó egyezmények, a gazdasági kooperációs keretmegállapodások különböző román vállalatok és a három legfontosabb amerikai ipari korporáció (a General Electric, az ITT és a Singer) között, íme, a két állam új, tartós alapokra épülő viszonyának okmányokba foglalt tanúságai.

Kétségtelenül a teljes joggal elvi fontosságúnak tekinthető Közös Nyilatkozat e dokumentumok legfontosabbika, egyben a hiteles értelmezések kulcs-szövege. Nicolae Ceaușescunak, Románia Szocialista Köztársaság Államtanácsa elnökének, és Richard Nixonnak, az Amerikai Egyesült Államok elnökének Közös Nyilatkozata ugyanis újból ünnepélyesen megerősítette, hogy Románia és az Egyesült Államok kapcsolatai az Egyesült Nemzetek Alapokmányának célkitűzésein és elvein, ezeknek megfelelően a következő egymástól elválaszthatatlan elveken alapulnak: minden állam léthez, függetlenséghez és szuverenitáshoz való joga; az összes államok jogegyenlősége függetlenül nagyságuktól, fejlődési színvonaluktól és politikai, gazdasági és társadalmi rendszerüktől; minden államnak az a joga, hogy szabadon válassza meg és fejlessze politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális rendszerét; az erőszakkal való fenyegetés vagy az Egyesült Nemzetek alapokmányát sértő erőszak mellőzése, a területi integritás tiszteletben tartása és a határok sérthetlensége; a bármely más állam belügyeibe való közvetlen vagy közvetett beavatkozás mellőzése; az államoknak az a kötelezettsége, hogy békés eszközökkel oldják meg nemzetközi nézeteltéréseiket; együttműködés a nemzetközi kapcsolatok különböző területein a béke és a nemzetközi biztonság, valamint a gazdasági és társadalmi haladás előmozdítása céljából.

„A fokozott változások periódusában“ levő nemzetközi kapcsolatok fő kérdéseinek áttekintésekor a két elnök üdvözölte a feszültség csökkentése és a tárgyalások, nem pedig a konfrontáció időszaka felé mutató folyamatos haladást.

A történelmi jelentőségű december 5-i Közös Nyilatkozat az egyetértés kifejezője abban, hogy a felek megfelelő intézkedésekkel előmozdítják a két nép baráti kapcsolatainak a fejlesztését, jobb feltételeket teremtenek a szellemi és anyagi értékek kölcsönös jobb megismeréséhez, a tudományos, technológiai, kulturális, művészeti, oktatási, tájékoztatási, turisztikai és más kontaktusok és cserék bővítésével, elmélyítésével, az intézmények, szervezetek és egyesületek közötti kapcsolatok, valamint a két ország állampolgárainak érintkezései révén. S a két elnök

hozzájárul a humanitárius kérdések megoldásához a kölcsönös bizalom és jóakarát alapján.

A különböző társadalmi rendszerű államok közötti eredményes együttműködés lehetőségeit kitűnően és konkrétan példázza a Románia Szocialista Köztársaság és az Amerikai Egyesült Államok gazdasági, ipari és műszaki kooperációjáról szóló Közös Nyilatkozat. A román—amerikai kereskedelem Nixon elnök 1969. évi bukaresti látogatása óta több mint négyszeresen növekedett, s a becslések szerint 1974-ben és a következő esztendőekben még gyorsabb ütemben tovább növekedhet. Nicolae Ceaușescu elvtárs több ízben — így például az amerikai sajtó képviselőivel való találkozásokon is — emlékeztetett arra, hogy noha jelentős sikereket ért el a gazdaságfejlesztésben, Románia az erősen fejlett államokhoz képest továbbra is fejlődésben levő ország. A távlati fejlődés fő biztosítéka az ország anyagi és emberi erőforrásainak teljes mozgósítása és hasznosítása. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy a mai világ adottságai közepette a fejlődés kívánatos lendülete csak a más államokkal való együttműködés előmozdításával érhető el. A kooperáció egyebekben is általános feltétele a nemzetközi enyhülés és béke ügyének. Románia, amely immár 110 országgal tart fenn gazdasági kapcsolatokat, természetesen fejleszti relációit az összes szocialista országokkal, hasonlóképpen bővítve együttműködését mind a fejlődő, mind az iparilag fejlett országokkal. Románia fejlődő ország státusza elismerést nyert a Közös Nyilatkozatban, s ennek fontos gazdaságpolitikai következményei lesznek. Az Egyesült Államok külföldi magánberuházó korporációja máris kész támogatni a Romániában történő amerikai beruházásokat, azok finanszírozását; az Egyesült Államok magánbankjai is megkönnyítették azt a fejlődést, amelyet a hitelek és a garanciák tesznek lehetővé. Egyébként Nixon elnök a Közös Nyilatkozatban megerősítette régebbi kötelezettségvállalását: kéri a felhatalmazást a legnagyobb kedvezmény elvének Románia számára történő megadásához.

Pozitív lépésnek minősült Románia csatlakozása az Általános Tarifa- és Kereskedelmi Egyezményhez, belépése a Nemzetközi Valuta Alapba, valamint a Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bankba. A nemzetközi gazdasági mechanizmus e nagyfontosságú intézményei nemcsak arra teremtenek kedvezőbb feltételeket, hogy a két ország képviselői hatékonyabban együttműködjenek, hanem arra is, hogy általában, más viszonylatokban is, bővüljenek Románia gazdasági és pénzügyi kapcsolatai.

A megállapodások — a kooperáció, a beruházások ösztönzésének gyakorlatias szellemében — nemcsak a különleges érdekű területek felsorolására szorítkoznak (gépgyártás, elektronika, villamosipar, energetika, kohászat, vegyipar és petrokémia, bánya- és kőolajipar, könnyűipar, élelmiszeripar, távközlés, építőanyagipar, mezőgazdaság és turisztika), hanem részleteznek bizonyos, a gyakorlati megvalósíthatóság szempontjából fontos adottságokat, feltételeket.

Leszögezték többek között, hogy — közhasznú céloktól eltekintve — az egyik ország állampolgárainak, társaságainak és gazdasági szervezeteinek javait nem sajátíthatja ki a másik ország, és nem sajátítja ki azonnali, megfelelő és tényleges kártérítés nélkül. (A realitások figyelembevételével állapította meg a két elnök azt is, hogy újrakezdődtek

az amerikai értékpapír-tulajdonosok követeléseivel kapcsolatos megbeszélések.)

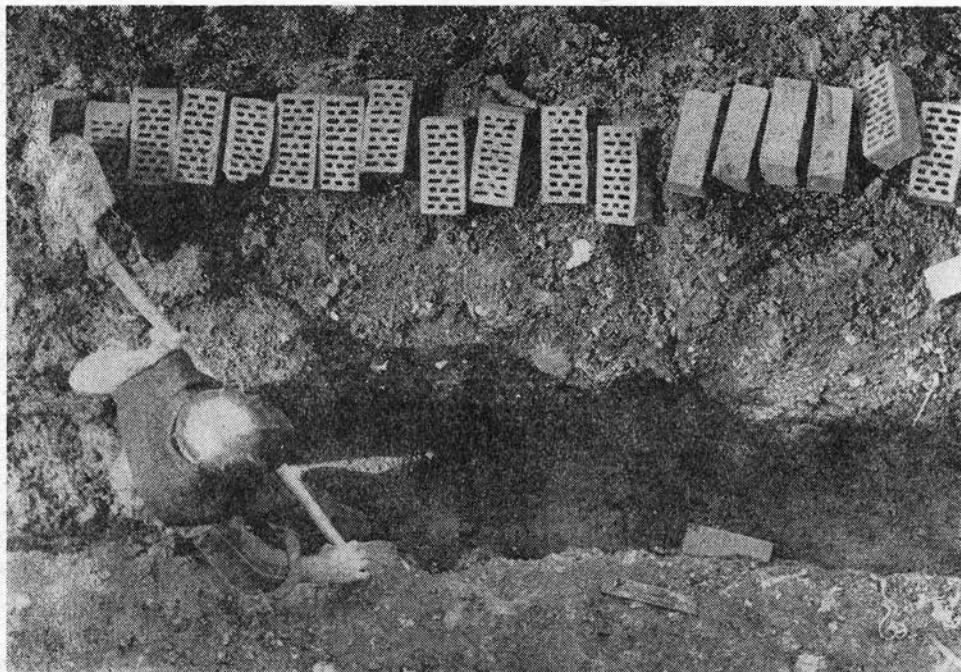
Józan megfontolások, a valóságos érdekek helyes felismerése és egyeztetése — íme, ez is jellemzi a Közös Nyilatkozatban materializálódott, a gyakorlati követelményektől csöppet sem idegen új elveket, az államok kapcsolatait erősíteni hivatott hatékonyságot.

Románia és az Egyesült Államok építő szellemű párbeszéde, amely a nemzetközi szinten végbement változások szemléltetője, ígéretes, jövőös dialógus. Eppen a jövő letéteményeseire is utalva hangsúlyozza a december 13-i határozat: különleges jelentőségű folytatni és fokozni a cseréket az ifjúság és a diákság vonalán; megkönnyíteni mindkét ország fiataljai számára az ismerkedést. Valóban, „a barátság és a kölcsönös tisztelet szellemében nevelni az ifjú nemzedéket annyit jelent, mint egyre szélesebb perspektívákat, tartós jövőt biztosítani a román—amerikai kapcsolatoknak“.

Tudatában annak, hogy Románia nemzetközi szerepét döntő mértékben egyrészt külpolitikájának helyessége, másrészt belpolitikai sikerei határozzák meg, értelmiségünk tettekkel válaszol az egész néphez szóló felhívásra: mindent megtesz az ország további gazdasági-társadalmi felvirágoztatásáért, az 1974-es tervfeladatok példás teljesítéséért, hogy a következő esztendőkből hazánk még nagyobb eredményeket érjen el a szocialista társadalom építésében, az egész nép boldogságának és jólétének növelésében.

KORUNK

Imecs Márton: Építés

TÁRSADALMUNK SZERKEZETÉNEK FORRADALMI DINAMIKÁJA

Egy esztendő telt el a Köztársaság kikiáltásának negyedszázados évfordulója óta. De ez döntő szerepet játszó év a soron levő öt éves terv sikeres megvalósítása, határidő előtti teljesítése szempontjából. Ennek a feladatnak a megoldása viszont meggyorsítja a hazai történelem új szakasza, a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom létrehozását, majd a kommunizmus építésére való áttérés eredményes kibontakozását. Romániában véglegesen győzött a szocializmus, s amint azt a Román Kommunista Párt X. kongresszusa, az 1972 júliusában tartott Országos Konferencia dokumentumai s más párt dokumentumok, a legfelsőbb pártvezetőség, különösen Nicolae Ceaușescu elvtárs ismételten megfogalmazták: megvan minden feltétele annak, hogy valóra váljon a párt ama programja, amely az elkövetkező egy, másfél évtizedre irányozza elő a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom létrehozását, a kommunizmus építése szilárd alapjainak megeremtését hazánkban.

Románia teljes fejlődésben levő ipari-agrár szocialista állam, amelynek ipara fejlett, mezőgazdasága szüntelenül korszerűsödik, tudománya és kultúrája virágzó, életszínvonala egyre magasabb. A politikai-gazdasági fejlődés nyomán mélyreható változások mentek végbe a társadalmi struktúrában is.

Ismert, hogy Marx és Lenin a termelési viszonyok összességének, a gazdasági szerkezetnek meghatározó, tartalmat adó szerepet tulajdonítottak a társadalmi struktúra alakításában. Természetesen a társadalom struktúrája nem merül ki a termelési viszonyokban, de a termelési viszonyok összessége az a központi tényező, amely köré a társadalom egész szerkezete épül. A termelési viszonyok rögzítik strukturált formában is az ismétlődő és viszonylag tartós társadalmi viszonyok szintjén a termelőerők fejlődésének elért fokát, s egyszersmind a termelési viszonyok adott rendszere a közvetlen alap a társadalom egyéb (politikai, jogi, kulturális) struktúrái számára. A társadalmi struktúra nem önmagától és önmagában van, szorosan fűződik az emberek társadalmi tevékenységéhez. Minden adott struktúra az emberek történelmi-társadalmi tevékenységének eredménye, amely megfelel a társadalom anyagi termelőerői eddig elért fejlődési fokának, ugyanakkor mint az adott fejlődési szakasz társadalmi tevékenységének szükségszerű formája meghatározza az eleven emberi tevékenység fő tendenciáit és azok objektív eredőit. Ebben a keretben rajzolódik ki az emberek társadalmi tevékenységének differenciáltsága, az osztályok, rétegek, csoportok alapján jelentkező tagozottsága. A társadalmi struktúrának ez az oldala a társadalom szociális vagy csoport-(osztály- és réteg-)struktúrája. A szociális struktúra nem válik el a gazdasági struktúrától, hanem annak egyik oldala, közvetlen, konkrét kifejeződése az emberek nagy csoportjai helyzetében és tevékenységében. Így a társadalom szociális struktúrája ma-

gában foglalja a társadalom egy adott fejlődési szakaszában létező valamennyi osztályt, réteget, csoportot és azok kölcsönös viszonyait. A társadalom szociális szerkezete — a társadalmi-gazdasági alakulatok egész során keresztül — mint osztálystruktúra jelentkezett. A szocializmust megelőző termelési módok (az őstársadalmat kivéve) egymással szemben álló osztályok, rétegek szociális szerkezete meglétét feltételezték.

Ma osztály nélküli társadalom születik, de még léteznek osztályok, rétegek: ilyen értelemben a szocializmus osztálytársadalom. Viszont ezek az osztályok baráti osztályok, s a termelőerők és a szocialista termelési viszonyok fejlődésével fokozatosan közelednek egymáshoz. A szocializmus alapvető osztályai a munkásosztály és a szövetkezeti parasztság, az emberek nagy, a társadalom túlnyomó többségét képviselő csoportjai, melléttük, velük szorosan összefonódva ott találjuk az értelmiség számottevő rétegeit.

Az 1966-os népszámlálás adatai szerint (az ország összlakossága akkor 19 103 000) a népesség 40%-a a munkásosztályhoz, 38,5%-a a szövetkezeti parasztság osztályához, 10,3%-a az értelmiség és tisztviselők rétegéhez, 2,2%-a pedig a szövetkezetekben tömörült kisiparosság kategóriájához tartozott. A hegyvidékek nem szövetkezetesített parasztgazdaságaiban dolgozó parasztok, a magánkisiparosok és más foglalkozásúak alkották a lakosság kb. 7%-át. Az eltelt több mint hét év alatt ezek az adatok módosultak: megnőtt a népesség abszolút száma, s jelentős eltolódás következett be a munkásosztály s a különböző alkalmazotti kategóriák arányának javára. Előtanulmányok alapján készült prognózis arra utal, hogy Románia lakosságának száma az 1990-es évig eléri a 24—25 milliót, ebből mintegy 9—10 millió lesz az alkalmazott.

A *munkásosztály*, társadalmunk vezető osztálya — amint Nicolae Ceaușescu elvtárs megállapítja — „... a termelőeszközök tulajdonosa is, egyben pedig változatlanul a társadalom fő termelőereje. A munkásosztályra e kettős — tulajdonos és termelő — minőségében megkülönböztetett felelősség hárul a szocialista társadalom fejlesztését célzó egész tevékenységben“.

Az ország szocialista építésének előrehaladásával minőségi és mennyiségi változás megy végbe a munkásosztály belső felépítésében. Mindenekelőtt szembeötlő számbeli növekedése. 1947-ben az iparban dolgozók a lakosságnak mindössze 10,5 százalékát alkották, ez az arány 1972-ben már 26 százalék, a munkások száma ez alatt a negyedszázad alatt csaknem négyszeresére emelkedett. Ez a folyamat ma is tart, országszerte évente több mint 200 000 dolgozó helyezkedik el a termelésben. A munkások száma megközelíti az ötmilliót, arányuk az összal alkalmazottakhoz viszonyítva meghaladja a háromnegyedet. Mindez nem jelenti a munkások szakmai, kvalifikációs, szociális és más rétegződésének megszűnését.

Jellemző és pozitív tünet a munkásosztály általános számbeli gyarapodásán belül a szakképzett munkások létszámának és arányának a növekedése: nálunk ma az összmunkásságnak több mint háromnegyedet a szakmunkásság alkotja, egyes iparágakban pedig megközelíti a 90%-ot. Csupán az 1966—1970-es időszakban a szakiskolákban végzett munkások száma megközelítette a 370 000-et, munkahelyen szakképesítettek körülből egymillió-kétszázezer dolgozót.

De a következő változások közé tartozik a munkásság területi megoszlásának olyan értelmű módosulása is, hogy az egész országot átfogó szocialista iparosítással a munkásosztály az ország minden vidékén, minden megyéjében számottevően jelen van. Ez nemcsak a régi ipari települések kibővülése és újabbak születése nyomán következett be, hanem azzal is, hogy szocialista építésünk során a munkásosztály új osztaga alakult ki és terebélyesedik a mezőgazdaságban dolgozó gépesítők és más műszaki szakemberek, valamint az állami mezőgazdasági üzemekben foglalkoztatott munkások jelentős tömegének jelentkezése révén.

A munkásosztályhoz tartozó, sajátos arcélű csoportot alkotnak az ún. kétlakiak, ingázók. Ezek társadalmi státusuk szerint munkások, de sok vonatkozásban még a parasztsághoz kapcsolódnak. Tudatukban mind nagyobb teret hódít a városi kultúra és civilizáció hatása, így közvetlen összekötő láncszemek a város és a falu között, nagymértékben előmozdítva ez utóbbi urbanizálódási tendenciáit.

A parasztság a szocialista társadalomban mint az egységes szövetkezeti parasztság osztálya létezik. A szocialista építés történelmi folyamatában forradalmi átalakulás megy végbe a falu és az agrárnépesség életében, eltűnik a korábbi ellentét a falu és a város között, de még megmaradnak bizonyos olyan különbségek — a termelőerők fejlettségi színvonalában fellelhető eltérés, a mezőgazdasági termelés sajátosságai s főleg a szocialista társadalmi tulajdon formája és a javakból való részesedés módja —, amelyek maguk után vonják a munkásosztály és a parasztság közötti különbségek meglétét.

Társadalmunk szociális szerkezetének természetes tendenciája a parasztság számbeli csökkenése, ami a társadalmi termelés ipari, tudományosan megszervezett jellegének, magas színvonalra emelkedő hatékonyságának szükségszerű következménye. 1947-ben a lakosság több mint 75%-a dolgozott a mezőgazdaságban — ez a helyzet az akkori Románia gazdaságának kifejezetten agrár jellegét tanúsította. 1972-re a mezőgazdaságban dolgozók aránya 45%-ra csökkent, 1990-re pedig a lakoságnak mintegy 10—15 százalékát alkotja.

A mezőgazdasági népesség egy kis hányada (az ország megművelt földterületének 8,8 százalékán) az egyéni parasztgazdaságokban dolgozók vékony rétege. Ezek a dolgozó parasztok sajátosan illeszkednek bele szocialista társadalmunk szerkezetébe. Mint állampolgárok ők is rész-birtokosai az állami tulajdonban levő fő termelési eszközöknek, saját földjükön, önerővel előállított termékeiket a szocialista gazdaság áru-forgalmába kapcsolva értékesítik. Éppen azért, mert termelő-, értékesítő- és vásárlótevékenységük kapcsán a nemzetgazdaság szocialista típusú szervezetébe illeszkedik be, a parasztságnak ez az igen kis százaléka nem azonosítható a kapitalista társadalomban élő parasztsággal.

A munkásosztály és a parasztság mellett társadalmunk szociális szerkezetében nagy számú társadalmi réteget találunk, melynek tagjai *nem fizikai munkát végeznek*, általában *szellemi dolgozóknak* szokták nevezni őket. Gazdasági-ideológiai vonatkozásban ez a réteg rendkívül heterogén összetételű. Tagjainak képesítését, társadalmi funkcióját, javadalmazását, gondolkodás- és életmódját és sok más tényezőt tekintve nagy a különbség, a változatosság. Hazai demográfiai statisztikánk például 12-féle nem fizikai munkát végző kategóriát és körülbelül 50

ilyen természetű foglalkozást tart nyilván. Ide sorolhatók olyan kategóriák, amelyeknek tagjai a jórészt gépies, irodai munkát végző alkalmazottak, a politikai-állami élet irányításában kulcshelyet betöltő aktivisták, a magas elméleti képesítésű, alkotó munkát végző tudósok, művészek, a kultúra, az egészségügy dolgozói. A szellemi munkát végzők egyik számottevő részét általánosságban *értelmiségi rétegnek* nevezik, amelynek tagjai szellemi értékek alkotásával és felhasználásával szolgálják a társadalmat. Szerepük a szocializmus sokoldalú fejlődésével, a tudományos-műszaki forradalom kiszélesedésével szakadatlanul növekszik.

Országunk haladásának jelenlegi szakaszában a szellemi dolgozók rétegének számbeli növekedése az államtársadalom szerkezetében törvényszerű (különösen szembeötlő a műszaki értelmiség számának rohamos növekedése). A szellemi dolgozók rétegének további erősödésére vall, hogy csak 1966—1970 között 110 000 felsőfokú képesítésű szakember kapcsolódik be a gazdasági, tudományos, kulturális élet különböző ágazataiba. A felsőfokú képzettségűek száma 1970-ben csaknem 20 000 volt, az egyetemi-főiskolai hallgatóknak az összlakossághoz viszonyított száma vonatkozásában országunk a legelőnyösebbek közé tartozik: 10 000 lakosra 75 diák jut.

A fizikai és a szellemi munka közötti különbség fennmaradása mellett — ami a munkásosztály és a parasztság, illetve az értelmiség között fennálló különbség egyik forrása — kialakult a fizikai és a szellemi dolgozók elszakíthatatlan kapcsolata, szilárd egysége.

Társadalmunk szociális szerkezetének dinamikáját vizsgálva, amint erre az RKP X. kongresszusa is felhívta a figyelmet, jellemző általában a társadalmi, de különösen a szakmai vonatkozású *mobilitás* növekedése. Ez megnyilvánul a mezőgazdasági népességnek a városok, az építőtelepek, az ipar irányába történő nagyméretű áramlásában, másrészt bizonyos foglalkozási ágaknak másokkal való felcserélésében, illetve bizonyos foglalkozási ágak iránt megnyilvánuló nagyfokú érdeklődésben és az ilyen értelmű szakmaválasztásban. E mobilitás következtében megváltozik az egyedek társadalmi hovatartozása, átmennek egyik osztályból a másikba. Ez a természetes és az egész társadalom számára előnyös mozgás nem egyéb, mint a *társadalom homogenizálódása*, amely fő tendenciája napjainkban a társadalmi szerkezetben végbemenő változásoknak, s az osztályok és rétegek közeledését, mind szorosabb egységének kialakulását eredményezi.

Mindannyiunk közös hazája, Románia Szocialista Köztársaság mostani évfordulóján is a jövő perspektíváit az RKP főtitkára irányt mutató megállapításainak tükrében kell vizsgálnunk: „Mi úgy véljük, hogy Romániában a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom megteremtése és a kommunizmusra való rátérés időszakában a pártnak mint vezető politikai erőnek a szerepe egyre fokozottabban érvényesül majd. Ebből a történelmi szükségszerűségből kiindulva, a párt mindinkább azonosul a néptömegek, az egész társadalom céljaival és törekvéseivel... A párt vezető szerepe növekedésének és érvényesülésének abban kell kifejezésre jutnia, hogy a párt egyre szervezettebben beilleszkedik az egész társadalom tevékenységébe és életébe.“

Gáll János

BÚCSÚZÓ NEMZEDÉK TÜKRE

Ma, az emlékiratok áramlásában, különösen éles figyelmeztető ez a vörös könyv, a *Sors és jelkép* új kiadása. Nemcsak azért, mert „egy erdélyi utazás regénye ezerkilencszáznegyvenháromban tizenkét fejezetben elbeszélve“, méghozzá egy kommunista értelmiségi lényegig ható látomásrajzában, hanem azért is, mert magának a regénynek is regényes története lett, s Méliusz József három évtizeddel a megírás után őszinte kimondással fölébe tud emelkedni ennek a pótreghénynek. Ezzel már meg is mondtam, hogy az 1946-ban feltűnt és 1949-ben eltűnt könyv újramegjelentetését így együtt érzem és tudom teljesnek. Minden mai emlékirat hidat ver a régi tények s a mai nemzedék bontakozó fantáziavilága közé, itt azonban olyan esetről van szó, amikor egy lehanyatló nemzedék egész képzeletállománya kerekedik fel a múltból, s nem is dokumentumszerűen, hanem új s újabb feszültségekkel telítve, nagyon is élő válaszként robban nyitva maradt kérdések közé.

Engedtessek meg, hogy szokásom szerint (maga a szerző is ebben a szerepemben emleget) a politikum felől közeledjem a kettős műhöz, bevilágítva az eredeti s a mai kiegészítések közügyi konkordanciáiba. A könyv eredendő jelentőségére az döbben rá, aki akár saját magától, akár a kapott utólagos jelzések nyomán tudomásul veszi Méliusz József politikai és világnézeti alapállását. Így ez még sablon, de miről is van szó? A kommunistaság eredeti emberségéről, arról a teljes humanumról, amelyhez viszonyítva osztály, mozgalom és harc is csak eszköz, de egyetemességében kivétel nélkül minden jóra való szándék találkozhat. A református teológia elvont humanumból a vörös Wedding munkásharcosaiig eljutó fiatal író, akinek költői pályája is a helikonizmus szép emberségétől a Korunk-munkatárs bal-avantgardizmusáig ível, a legsötétebb éjszakában, gyilkos háború és szorongató terror idején indul el a bécsi diktátummal kettészakított Erdély déli térfelén, hogy egy letűnt magyar és egy üldözött világirodalom diogenészi lámpásával társakat keressen Enyeden és Szebenben és Brassóban, rávilágítva mindazokra, akik írói gondjukban akkor és ott egy meghurcolt nemzetiség-töredékért s annak magatartásán át valójában mindenkiért, az egészért, a dolgok megváltoztathatóságáért felelősek. Elfogultság és kicsinyesség rejtőzött azokban az elemekben, akik miatt az író arra kényszerül, hogy utólag fedje fel pártos megbízatását, azt a küldetést, melyről illegális fórumoknak kellett útja végeztével beszámolnia... Hiszen az író sikere éppen az volt, hogy aki akkor szóba állt vele, akit meglátogatott és akivel vitába szállt, jól tudta, kivel beszél, s meg is nyílt előtte.

Költő azon a tájon nem járt még nagyobb küldetésben: az egyszer már felgyűlt, a párt népfront-sikerének betudható Vásárhelyi Találkozó után öt esztendővel kellett új összefogásra bírni a hitleri csapásra széthullt erőket, új antifasiszta ellenállásra felzárkóztatni mindazokat, akik a nacionalizmusokkal szembeszállva teljes nemzeti egyen-

jogúságra s alkotó nemzetköziségre törekedtek, egyszer már megkiáltva a helyes megoldást, amikor a háború kitörése előtt munkások, parasztok és értelmiségiek szövetségében hirdették meg a nemzetiségi életkeret és öntudat emberi tartalmát. Méliusz József utólag maga is leszögezi, hogy könyvének „még a Népfront nem dogmatikus és már a közvetlen háború utáni két esztendő össznemzeti konvulzív, de szintén nem dogmatikus forradalmi összefoglaló és összekapcsoló szelleme határozza meg szemléletét“. Írói alkotásában is, politikai szerepében is teljes személyiségevel, egyéni voltának eredetiségével állt helyt a szerző, de nem lezárulva, önösen, hanem teljes odaadással a maga kora ifjú író-nemzedékének reális eszményei és tervei iránt, hűen ahhoz a nemzetiségű humánumhoz, mely adott időben valóban tömöríteni tudott minden haladó szándékot, s kétségtelenül a leveretés éveiben is izzó szénét rejtegette a hamu alatt. A felszabadulást követő plebejus-demokratikus fordulatról — a népi demokrácia szakaszáról — szólva (amikor is a kötet eredetileg megjelent), Méliusz ezer okkal a MADOSZ előkészítő jelentőségére utal, s klasszikus tömörséggel fogalmazza meg azt a szellemi vértetést, melyben Erdély három városába útnak indulhatott: „Nemzeti-forradalmi szervezetünk ilyképp egészítette ki népi-nemzeti radikális tartalommal az osztályharc tényeire támaszkodó proletárforradalmi tendenciát és agitációt. A Korunk is a kettő intellektuális szintézisét teremtette meg, így lehetett magyar, romániai és internacionalista, s érkezhett el a népfront idején fejlődése minőségi csúcsára az antifasizmus szintetizálásában. Ez... a Sors és jelkép valóság-kána-vasza.“

Nos, Méliuszt, s nemcsak őt, hanem mindnyájunkat, akik a Vásárhelyi Találkozót létrehoztuk, és szétválva is a germán hódító politikával és saját uralkodó rendszereink faszizmusával szembefordultunk, majd új összefogásban mint Magyar Népi Szövetség tömegeink feltörekvését, a román demokratákkal való szövetkezést és a szocialista állam meg-alapozását szolgáltuk, igazában csak az értette meg a pártban, aki a népfrontiságot őszintén vállalta, és az államépítésben is hű maradt akár az össznépiség, akár a teljes egyenlőségen alapuló együttélés lenini szabályaihoz.

Igen ám, de Méliusz József író, entellektüel, méghozzá polgári származású. S hogy mindeme minőségében elvtárs, ezért rendes körülmények és komoly emberek közt mindig elismerés, a szolidaritásnak külön kötelessége is jár. Csak józan helyzetismeret kell ahhoz, hogy ezt az elvtársat a maga alakzatában kell bevetni a tűzvonalba, a maga képességei szerint értékelve teljesítményeit. A politikai népfrontiság írói szinten, az irodalom síkjára vetítve, Méliusz gondolkodásában reálisan adva van. Amikor az enyedi könyvtárban egy rejtett fiókból előkerül Illyés Gyula lapja, a *Magyar Csillag*, utazó humanistánk felfigyel a hasonló sorsban szabad szellemi erőkoncentrációt kereső író-szomszédságra, marxisták, népiek és liberálisok találkozására a szellemi honvédelem németellenes frontján, majd Brassóban is visszatér a helyes és korszerű közügyi kapcsolás: Déry Tibort idézve szól itt az író erről „az egymást kiegészítő virulenciáról“, s nem vonja kétségbe, hogy „ha megvalósul a munkás, a paraszti kötésű szellemiség és a baloldali liberalizmus értelmiségének összefogása..., talán sok minden másként történhetett volna a magyar

szellemi életben". Hát ez érvényes a visszatekintő irodalomtörténetben és az élő irodalompolitikában ma is, mert az irodalmi „vonulatok” — ez Méliusz kedves szava — áttételeikben is idáig eredeztethetők. A szerző ágostoni konfesszióig menő őszintesége előtt bennünk sem maradhat semmi sem rejtve, rákérdezhetünk tehát: nem gondolja-e Méliusz (a mi régi Nelónk és Jóskánk), hogy ugyanezért a hagyományos írói szintézisért állottunk ki, ám sohasem vele szemben, valahányszor a népiek kiátkozása helyett vállaltuk velük a régi és új szövetséget? Íme, ebben a Méliusz-kötetben a helyén volt s ma újra a helyére talált Veres Péter vagy Tamási Áron képe, ott van Illyés Gyula, s az öreg Kós Károly is többszörös menlevelet kap mai szocialista státusaig. Sőt! Méliusz nyíltan vállalja azt, amit valamikor vádként állítottak vele szembe, ha ugyan nem ő is mással szembe: hogy a marxisták és a radikális népiek „más” történelemtudatára hivatkozva a maga írói felfogását is e kettős szemléletből, az egymással minden régi elfogultság és illúzió ellen szövetkező írói táborok mindkettőjéből származtassa.

Még hozzátehetjük: a barna- és zöldingesek korának pokolkörét járva, Méliusz József nemcsak a sorstársakhoz jut közel, őszinte párbeszédben Kacsó Sándorral és Vita Zsigmonddal, Szemlér Ferencsel és Abafáy Gusztávvall, hanem útítársai fel-felidézett humánium-örökségükkel a helikonisták is, legyen az a pályaindulásakor szerepet játszó Kuncz Aladár, a remeteségbe szorult Olosz Lajos, vagy akár a szép hűvösségében el nem fogadott (vagy félreértett) Áprily Lajos. Akkor tehát az irodalmi körkép teljes volt, s ha közbeeső szűkítések magát a szerzőt is megviselték, s kilendítették önvalóságából (megdöbbenő katartikus jelzés erről „egy nem épületes dokumentum” — az 1959-es flagelláns-előszó — közzététele), annál nyugodtabban hivatkozhatunk most arra, hogy a *Sors és jelkép* érzelmes utazójában egy ma annyira szükségelt s egyre határozottabban kibontakozó irodalmi teljesség úttörőjét tisztelheti minden olvasó.

Van-e nyílóbb Erdély-szerelem, mint ezé az új Kazinczyé, akit a világháborús idegenvilág szorongásai közt Dózsa és Varga Katalin, Apáczai és Ady, Bethlen Gábor és Horea kísér az útján, kegyhelyek titkát, eltemetett és új lehetőségek nyitját sejtetve számára románok és magyarok egymásrautaltságában. Való igaz, a mítoszok aranylása helyébe itt a történelmi elkötelezettségek reáliái, a jövőt sürgető hagyományok lépnek, de nem kevésbé izzó a „vallani és vállalni” lelki kényszere. Egyszer már ezt is alaposabban tisztázni kell: mi, Méliusz és társai, az ifjú realisták, a szociografus nemzedék, a Korunk-csoport demitizáltuk ugyan a transzilvanizmust, de nem deheroizáltunk semmit sem a múltból, ami itt emberségért küzdött, mert mi is hősokeket hívtunk, és magunk is hősoke akartunk itt lenni. Éppen ez kapcsolja Méliusz Józsefet román barátaihoz: Geo Bogza is, Mihai Beniuc is ugyanilyen ragaszkodással szereti a véresen kettéosztott s közös szabadságra váró Erdélyt, s e táj feltámadása a könyv megjelenésekor már közös program, a demokratikussá vált Románia dinamikus valósága. Az is igaz, hogy a megpróbáltatásokon az íróval együtt újra meg újra átsegített az ugyancsak jól megfogalmazott „nemzeti ségi realizmus”, s ma szocialista közvéleményunktől mi sem áll már távolabb, mint a szülőföld okatlan megtagadása az ország-egészbe való harmonikus beilleszkedés helyett.

Felfedező útján az író „szent helyekhez illő” hangulatban áll meg az enyedi skóla árkádjai alatt, s arra gondol: „Erdély regényét e körül a jelkép körül, a Kollégium körül kellene felépíteni a Ráció háromszáz éves etáji történetéből.” Válaszul felzeng az udvarról a Kodály-kórus, s az író az eljövendő szabadság örömét hallja ki a gyermekek hangjából. Ez az erdélyiség közös harci készülődés minden anyanyelv-megvonás, nemzeti uszítás, idegen megszállás ellen, az antifasizmus reális jelképrendszere, románok és magyarok egymásratalálása az embertelenség minden formája ellen. Ugyanúgy, mint nálunk, az északi térfelen, ahol ekkor szerkesztjük Józsa Bélával és Kovács Katona Jenővel a *48-as Erdély* történelmi zsebkönyvét (a közös barát, Petru Groza visz majd el egy példányt Temesvárra). Kívánhatok-e fiataljainknak különbséget az elidegenedés bárminő formája ellen, mint ezt a könyvet olvasmányul?

A politikum általános igazát természetesen kiemeli, színezi, hitelesíti az egyedi karolás. Erdélybe olyan városból indulunk a szerzővel, ahol már „szétromgyolódott” az anyanyelv, ahol akkoriban inkább cseléd a magyar szegénynép: a bánági szórványból. Így aztán érthetőbb a kazinczys rácsodálkozás Erdélyre s az adys Erdély-bizodalom, de ha nem Fráter György, Zrínyi és Martinovics apát fajtájából érkezne a magyar irodalomba Méliusz József, akkor is kitűnő montaigne-i esszéfogásként hatna és válnék be a mikházi sértődés felidézése, a visszatükrözött kitűzés egy hibás elmélet szerinti „mély-magyarságból”. Hasonló helyzetben (mert akadt) én Heltai Gáspárral meg Dávid Ferencel vágtam vissza. Helyénvaló volt ez a lázító banki sértődés is, Méliusz akaratlan ratalálása Reményik Sándor egykorú felkiáltására: Petrovics ítél! Szerencsére az ilyen — a regényben különben is csak poharazás közben elszólt — vérelemzés éppen úgy a régmúlté, mint az az előítélet is, mely a munkásmozgalmon belül disztigvált a genetikák között. Jóbarátaink kapnak tust a könyvben, s a munkásíróval szemben sem maradt magára Méliusz ébersége. Ott voltam történetesen a munkásszármazás vitáján, amikor a munkásíró a népi író-társak térítették észre, s Illyés Gyula vitte a szót, no de ez is elmúlt, s érvényes mindaz a szép, amit az enyedi feljegyzés az anyanyelv varázsáról és Kacsó Sándor helytállásáról közöl, marad a poétikus Kacsó-levél, s együtt ujjongunk fel utazó követünkkel, amikor könyvek közt borongva Nagy István nevére bukkan, s Klárit idézi, a feledhetetlen asszonyt (neki és fiának ajánlott a könyv), aki vele volt a külvárosban, s akinek ott meg lehetett sügni a munkásíróról a lényegesen igazat: „A történelem haragja van az arcára írva...” A fiatalok legfeljebb elálmélkodhatnak azon, hogy a legjobbak közt is vetődött olykor felhő-árny a közös gondolatra, a könyv irodalmi értékelése kapcsán azonban bizonyára nem érdektelen a korszerű Erdélyre-találás és magyarság-meghatározás viharos folyamata. „Az én magyarságom egy gondolaté, akár csak társadalmi meggyőződés” — vallja az író, s megint csak tudjuk: szocialista etikum öltözik itt a nemzetiségi és osztályharc vasába, a felelősség mi-magunkért és mindnyájunkért a közös földön.

E megduplázott mondandójú könyv visszaérkezése szellemi életünkbe fölerősíti mindazt, amiért egy író-nemzedék élt, s amit intelemként is, tanulságként is maga után kíván hagyni utódainak.

FÁBRY ZOLTÁN ÉS AZ ARADI GENIUS

Fábrý Zoltán első romániai kötetének tizenegy írása közül hét hazai folyóiratainkban jelent meg első ízben. Ezek egyike a stószí író életművének korai alkotása, az *Emberirodalom*, amelyet általában korszakot jelző határkőnek tekintenek Fábrý Zoltán fejlődésében. Legutóbb így értékelte Gáll Ernő is *Fábrý etikája* című tanulmányában (*Utunk*, 1973. július 1.). Az *Egy ember megszólal*, a Téka-sorozat Balogh Edgár gondozta Fábrý-kötete helyreigazítja az *Emberirodalom* első közlésének időpontját és megjelenési helyét: az *Új Genius* 1925. januári számában és nem a *Genius* 1924-es folyamában látott először napvilágot, miként az a *Korparancs* című kötet 1934-es kiadásának keltezése alapján átment a köztudatba. A hazai kiadás jó alkalom lett volna arra, hogy a keltezés korrigálásán túlmenően felhívja a figyelmet az *Emberirodalom* első fogalmazására, arra a szövegre, amely az *Új Genius*-ban megjelent. Ugyanis az első közlés és a *Korparancs*-ban újrakiadott szöveg között lényeges az eltérés. Nyilvánvalóan az *Emberirodalom* 1934-es változata a végleges megfogalmazás, mert Fábrý Zoltán ezt a szöveget használta fel a még életében megjelent újabb kötetben is, noha más esetekben a birtokában levő kézirat alapján visszaállította az eredeti fogalmazást, és mellőzte a szerkesztői beavatkozásokat. Az *Új Genius* és a *Korparancs* szövege közötti eltérés nem szerkesztőségi módosítás vagy csonkítás következménye: a tíz év utáni újraközlés alkalmából Fábrý részben átdolgozta tanulmányát.

Tehát az *Emberirodalom* két változatban maradt fenn, és ha nyomon követjük a szöveg módosulásait, fontos adatokra bukkanunk Fábrý Zoltán eszmei-írói fejlődéséről. Szembetűnnek a szerkezeti eltérések: 1925-ös (illetve keletkezési évét tekintve 1924-es) formájában Fábrý Zoltán lírai esszéje tizenhat fejezetre tagolódik — és nem tizennégyre, mint a *Korparancs*, illetve az *Egy ember megszólal* című kötetekben; kezdetben nincsen alcíme — a könyvekben „(1914—1924)“ alcímmel gazdagodott. Túl ezeken a nem mellőzhető formai eltéréseken, lényeges különbségeket észlelhetünk a két változat tartalma között. Az *Új Genius* szövege a humánium elvontabb eszmei és esztétikai platformján áll, míg a kötetekben megjelent esszé már kifejezi a marxistává érlelődött és osztályálláspontot érvényesítő szerző harcosabbá vált, de ugyanakkor szűkítő szemléletét. Az első változatban erőteljesebben megnyilatkozik Fábrý Zoltánnak a krisztusi szeretetbe vetett hite — nyomai fellelhetők a tíz év utáni szövegben is —, és főképpen határozottabban érvényesülnek expresszionizmusának tartalmi és formai jegyei. Mind formanyelve, mind „jó ember“-kultusza szervesen köti ezt az esszét a korabeli expresszionista törekvésekhez. Ezt alátámasztják Fábrý Zoltán visz-

szaemlékezései is: „Expresszionizmus volt a kiinduló gyűjtőfogalom, mely aztán átváltott »aktivizmusra«, »proletár-forradalmi« fogalmakra és jelzőkre” — írja 1967-ben egyik levelében, és a következő évből keltezett másik levele egybehangzik ezzel: „Nálam az izmust majdnem egyedül és kizárólag a német *expresszionizmus* jelentette...” (Lásd az idézeteket Kovács Győző *Fábry Zoltán és az expresszionizmus* című tanulmányában. Irodalomtörténet, 1970. 4.)

Az *Új Genius* szövege kétségeket támaszt azzal az elterjedt nézettel szemben, miszerint Fábry Zoltán esszéjét Földes Sándor *Emberország* című verseskötete ihlette, és maga az emberirodalom fogalma is innen származik. Ismeretes, hogy a stószí író a húszas évek elején túlértékelte — Ady és Kassák mellé állította — Földes Sándort; az *Emberirodalom* első változata arra enged következtetni, hogy esszéjének alap gondolatát és címét mégis közvetlenül a német expresszionizmus emberkultusza sugallta. Erre utal az is, hogy 1923-ban, amikor Fábry egyik polemikus írásában először használja az emberirodalom kifejezést, nem említi Földes Sándor nevét az emberirodalom képviselői között, csupán Barta Lajost, Márai Sándort és Lányi Menyhértet szerepelteti.

Fábry Zoltán az *Emberirodalom* első megfogalmazásakor még küszködött művészi szemléletének kialakításával. Ekkor még tudatában a „jó ember” és a „harcos ember” nem állt szemben egymással, hanem közös arcvonalat alkotott a Narcisszosz-irodalom ellen. Ezt a fogalmat a szerző először kimondottan csak a szórakoztató, a kényelemirodalomra alkalmazta. Különös jelentőséggel bír számunkra, hogy a kényelemirodalom—emberirodalom ellentétpárt első ízben éppen a romániai magyar literatúra korai eszmei-művészi harcaival kapcsolatban fogalmazta meg ugyancsak 1924-ben. Szabolcska Mihály hírhedt reakciós nyilatkozatával és a temesvári elaggott költőt ünneplő konzervatívok haladásellenes támadásaival kapcsolatban írta a következőket: „a kényelemirodalom támad az emberirodalom ellen, a felületélet a felelősséget ellen. A kényelem lelkiismeret-öblögető egyszeregy irodalma ijedezik az új hangtól, az emberi sikolytól.” Az emberirodalom ellentéte és ellenfele nem a dekadensnek nevezett, önmaga marcangolásából szépséget csiholó líra, hanem az idejét múlta, semmitmondó vagy éppen múltat és embertelenséget marasztaló költészet. Az *Emberirodalom* szövegének módosulása világosan jelzi, hogy a húszas évek második felétől Fábry Zoltán eszmei harcainak iránya megváltozott, később már nem a konzervatív beállítottságú irodalommal, hanem az aktív társadalmi hivatásról, a tettel felérő szavakról lemondó irodalommal hadakozik elsősorban.

Az *Emberirodalom* végleges szövegének alapmotívuma a szembe fordulás az önmagában tetszelgő Narcisszosz-irodalommal. Ezt az általános elfogadott értékelést az első közlés szövege nem módosítja, de számos vonatkozásban megköveteli az árnyaltabb megítélést, a bonyolultabb jellemzést. Az *Új Genius*-beli *Emberirodalom* érzékelteti szerzőjének vívódását a Narcisszosz-irodalommal, aggályokkal teli dilemmáját: sorolja ide a befelé forduló, közösségi érzelmvilágot mellőző lírát, vagy pedig mentse át az önmaga bűvöletében vergődő, önkifejező költészetet a vox humana háborúellenes, emberpárti irodalmába? Fábry Zoltán 1924-ben még nem osztja mereven ketté az irodalmat. Nem anynyira a szakítás, mint inkább az áthidalás és az ellentétek meghaladá-

sának a szándéka jellemzi ezt az esszét, melynek programja a legszélesebb emberi-írói egységfront létrehozása. Eszmei álláspontját ilyen fogalmazások jellemzik: tetté keményedő szeretet; felelős ember: felelő ember. Az aktivitásnak értelmezett irodalom alapállása uralja az *Emberi irodalom* mindkét fogalmazását. Az első változat még elfogadja a pacifizmus minden irodalmi megnyilatkozását, a háborúellenes költészet kórusából még nem zárja ki a magános panaszosokat, az önmagukkal vívódó költőket. Sőt, idézi Mécs László *Hajnali harangszó* című költeményét is („népek közt és szívek közt a szivárványhíd leszakadt”) — a szerző nevének említése nélkül. Kétségtelen, hogy másként értelmezte Fábry Zoltán 1924-ben a Narcisszosz-irodalmat, mint 1934-ben, s a közben eltelt évtized alatt kibővítette az ide sorolt írók és irányzatok listáját.

Jellemző a korai Fábry gondolatvilágára és formanyelvére a második változathoz mellőzött egyik rész: „(... Et, quasi cursores, vitae lampada tradunt... Ádám és Éva hozzánk is elért életlámpásai: durva, megvert, kimart testek szépségkincsei, puhán, vágyón megmaradt jószágigenlői — a két szem. Az öröktől egyforma nézés szomorú öröksége. Lélekablak: mély gyökerekkel táplálkozó megoldatlan titok: Az istenség: az egyetlen szem — sokszoros, aprófényre tört, az első bűn, dac, kíváncsiság megmaradt terhes nyomorúságával, időtlenségen át egyformán ismétlődő — két félre bomlott büntetése, igazolása.)” Ezt követően az expresszionisták formanyelvén elítéli Narcisszosz tehetetlenségét — az én-kultusz meddőségét —, ugyanakkor az első változatban megtaláljuk az önmagát vizsgáló ember lehetőségeinek a fölvillantását is: „Pedig ott van benne a csoda: az erős Szépség, az útbíró, röpítő vágy: találkozó csók. És mellette ismeretlenül a csodavárók: a sugártörők, sugárgyűjtők, sugárvetítők: az egyforma testvérút szikrát váró táviró-oszlopai: ... et, quasi cursores, vitae lampada tradunt... De Narcisszosz nem érezte, nem akarta, nem tudta a mozdulást.” Fábry Zoltán mozdulásra akarja rábírní a Narcisszosz-költőt, a saját képmását szemlélő emberrel láttatni szeretné: a tükörben testvérei néznek rá vissza.

Ha figyelembe vesszük az apró stíláriis módosításokat, mint például a *testvérember* utólagos fölcserélését a *szinténember* erőltetett fogalmával, az *együtt, együttes* szavak következetes mellőzését, amikor az emberi irodalom kórusáról ír, akkor észrevesszük, hogy tíz év múltán a szerző igyekszik elhatárolni magát a polgári pacifizmustól, és csupán a harcos, forradalmi lírát fogadja be az emberi irodalom közösségébe. Tíz évvel előbb ezt még nem tehette meg, mert akkor a költők nagy többsége nem jutott túl a háborúellenes felháborodáson. Akkor még — az első változat szerint — az „Emberi irodalom: utópia...”, melyet a stósi író valóságáá szeretne változtatni.

Az eredeti fogalmazás első fejezetében még nem szerepel a Földes Sándor *Emberek hídja* című verséből vett idézet, ellenben a második fejezet végén ott találjuk Kassák Lajos *Mesteremberek* című költeményének hosszabb részletét, amely viszont kimaradt a *Korparancsban* közölt szövegből. Ez a csere egyrészt azzal magyarázható, hogy Földes Sándor verse eszmeileg nagyon jól illeszkedik a Fábry-szövegbe és a Narcisszosz-motívumhoz, különösképpen az a gondolata, hogy egymás tükrei vagyunk, másrészt köztudomású Fábry Zoltán későbbi éles szembenállása Kassák Lajossal. Igen ám, de az 1934-es szövegben mégis ta-

lálunk Kassák-idézetet, részletet az *Üzenet a jó embernek* című versből. Nézzük meg, milyen összefüggésben szerepel az utólag beiktatott kassáki szöveg, és akkor megértjük funkcióját: „A szentképek ecsete is könnyedén futott a vásznon... az is valami. Hinni az ötperces testvérvágyban... az is jó. Az üresen kattogó kerék agyat-szívet őrlőn jajongja és neveti tovább a semmibe fordulást. Hinni a jó emberben, a puha, elomló jóságban? A werfeli jó embernek a kassáki durva ébresztő hangú káromkodás üzen...” Leszámolás ez a werfeli — és általában a polgári pacifista — irodalommal, és egyben szűrés a tagadó programot megfogalmazó, új irányzatú kassáki líra felé.

Az 1924-es szövegben Fábry Zoltán még elfogadja a tiltakozás minden formáját: „Ütszélre, útra, kerítésre, plakátra, kocsmába, szobába... mindenfelé szórni, szórni pazarul a vetést, konkoly közé halálra, köves földre hiába. Ezerszer hiába, százszor röhögésre... de elmenni, elérni mindenhová. Ha egy életre zsugorodva is... de mégis éljen a hit. Legalább egyetlenegy ember érezze a távoli istenséget: az ébresztés, a teremtés emberi nagyságát, a testvéremberek hitét és igaz munkáját: a költő, aki a teremtés percében — gyermekmód mosolyog és fél.” Következik Gustav Landauer mindkét változatban szereplő idézete, s utána ismét egy mondat, amelyet később mellőzött a szerző: „Az örökösök egyforma kórusa egyformán bizonyít: ijesztő, mert csak *hinni szabad*.”

Az örökösök egyforma kórusa... Tíz év múltán a kórus megoszlik, harcosokra és panaszosokra, és Fábry Zoltán éppen az uralomra jutó hitleri fasizmus háborús előkészületeitől indítatva harci riadót fúj: az irodalom legyen az ember fegyvere a béke megvédésében. Anélkül, hogy az első változat mondanivalóját alapjaiban megváltoztatná, áthelyezi a mondatok és a mondanivaló hangsúlyát. Az első változatban ezt olvashatjuk: „Ma együttes kórus élte meg *együtt az embert*: egyformán együtt és mindegyik külön-külön magában az — *embertelenséget*”; a *Korparancsban* viszont ezt a mondatot a következő szöveg helyettesíti: „Ezerkilencszáztizennégytől tizennyolcig együttes embertömeg élte együtt az *embertelenséget*, és mindegyik külön-külön magában az — embert.” Az egységes kórus, az egységes békevágy megnyilatkozásának hirdetésével nagyon sokszor találkozunk az *Új Geniusban* megjelent szövegben. A háború utáni irodalom útkeresését felvázoló rész (a hatodik fejezet vége) kimaradt az újraközléskor, pedig érdemes megfigyelni a képet, amelyet Fábry eredetileg felvázolt.

A mellőzött rész: „... az összefolyó tekintetek hullámain partra vetődik az ember. Földöntő, árvizes, gátszakító, új életet teremtő terpeszkedéssel...”

Az út csak ilyen lehetett. Keresés, gyötrődés, félelem, kacagás jelezték az állomásokat. Most nyugodt értelmű csendüléssel egyre erősödően, akaratosabban talál egymásra a disszonáns kórus. Emberirodalom.

Egy későbbi kor nem művészeti lényegét fogja skatulyázni, de út-törő, útkereső jelentőségét. Ma ez a fontos: a folytonos, hullámozó mozgás, a vágy, a hit és sikolyos akarat formátlansága, mindenhezérése, mindenségbe ömlése. Most egyetlen kórus dolgozik: Narcisszosz Éntükre szét van karcolva, a nagy feladat közösségébe, az előkészítés első gátnemismerő hitébe olvad fel minden én.

Aztán... mint a görög énekesek: egymásnak adják a hangot, az egyre erősödő *egyhangot*, míg el nem érkeznek az új Momeroshoz, aki a jövő idők egyetlen törvénytábláját fogja megalkotni... és Istenhez vetíteni a büszke munka mosolygó, alázatos örömszavát:

Ecce homo.“

Mindebből csupán a két befejező szó került át a második változatba. Általában az évtized múltán végzett módosítások igyekeznek mellőzni mindazt, ami bizonytalanság, keresés, ami az egyén lehetőségeit latolgatja. Az első fogalmazásban a kétkedés és a bizonyosság még váltakozva jelentkezik, és a harcos ember mellett megfér a „jó ember“ is. Érdekes hangsúly-módosulást figyelhetünk meg a következő szövegrészben: „Ki az, aki segít?... Te... Felkiáltó jel nélkül, halkán, félve: Te.“ Így olvashatjuk az *Új Genius*-ban: kissé másként hangzik aztán ez a rész tíz év múltán — és azóta is az újraközlésekben: „Ki az, aki itt segít? Te! Embert senki más nem segíthet, csak ember.“ Ez utóbbi gondolat természetesen, ha nem is ebben a fogalmazásban, fellelhető az első változatban, de ott az emberi segítség fogalomköre sokkal változatosabb és gazdagabb, mint a későbbi szöveg értelme szerint. Az *Emberirodalom* 1924-ben Fábry számára nem csupán harci riadót jelentett, hanem a költői kifejezés egészen széles skáláját. „Embertelenség helyén — emberéletet segítő, gyógyító, teremtő, kérő és sikongó, vádoló hang. Innen is, onnan is egymásba csendülő élet: emberirodalom. Életsegítés robotjába alázkodott — Szépség, Erő: teremtő munka. Útbíró röpítő vágy: találkozó csók. Egyformaság.“ Fábry Zoltán az első változatban erőteljesen — a másodiknál erőteljesebben — hangsúlyozza az emberirodalom egyetemességét. Ezt talán a legkifejezőbben eredeti szövegének — később mellőzött — prózaversszerű részei fogalmazzák meg az elentmondások feltárásával, az életnek mint szembeszegülő tendenciák megnyilatkozásának a szemléltetésével:

A halál átadja a lámpást a halálnak.
Ember az embernek.
Rontás a rontásnak.
Élet a halálnak. Halál az életnek.

Később az egyetemes emberi sorsot ugyancsak expresszionista eszközökkel fejezi ki:

Egyforma szenvedők, egyformán vágyódók,
egyformán árvák és egymást — némán, vakon,
gépparancsra, félős sietséggel, buta kétségbeeséssel örületkacagással —
gyilkolók.

Bennünk az ember és mellettünk az ember.
Bennünk az ember és mellettünk az idegen.
Bennünk az idegen?

Valami közénk szorult. Valamit nem láttunk. Valamit nem tudunk.
Valamit elfelejtettünk...

Egészen más az első változat befejezése, mint a közismert szövegé. Még egy Ady-idézetet foglal magában: az *Emlékezés egy nyár-éjszakára* című híres verset, melyet Fábry az emberirodalom kiindulópontjának tekint, és patetikus zárószavai az expresszionizmus merev ellentéteit hasznosítva, kifejezik kétkedő reménységét az emberi valóság és az emberirodalom jövőjében:

Volt és valami lesz... Emlék és jövő.

Bűn után — bűnhődés. Bűnhődés után — élet. Rabszolgakényelem
 után — felelős önrendelkezés. Allat után — ember.
 Emlék és jövő: Együtt:
 emberirodalom.
 Együtt: sorsfordító ritmus.
 Ha —
 megengeditek és ti is akarjátok: — emberek.

A *Korparancsból* ismert szöveg ezt helyettesítő befejezése „aktivis-
 tabb“, mozgósítóbb és kategorikusabb: „Tízmillió halott: Búcsúzzunk!
 Indulunk! Emberirodalom kezdődik.“

Az *Emberirodalom* utólagos „megszigorodásának“ magyarázatát
 megkapjuk a *Korparancs* kötet azonos című indítócikkében. Fábry Zoltán
 ebben az 1934-ben keltezett — és a *Korunkban* is közölt — írá-
 sában megindokolja az *Emberirodalom* újraközlését, és azt is megfo-
 galmazza, hogy e cikkének keletkezése óta milyen eszmei változásokon
 ment keresztül. „A *Korparancs*... a korsíkon példázza egy ember fej-
 lődését, változását az embertestvériség dadogó, felgyúlt pátossszólamai-
 tól a valóságvállalás, a valóságváltoztatás pozitívumáig. A kortárs útját
 az emberirodalom suta, zavaros manifesztációjától (mely épp azért ma
 már nehéz olvasmány, és aki nem bírja, lapozzon tovább) — a kom-
 munizmusig, a humanizmus korszerű summájáig“ — írja Fábry Zoltán,
 bírálva is vállalva a jelentősen újrafogalmazott szöveget. És amit ki-
 hagyott? Arról is ír, amiről akkor — 1934-ben — úgy érezte, hogy már
 túlhaladott, hogy új eszmeisége és egyénisége nem fogadhatja magába.
 Később, évtizedek múltán újrakorrigálva önmagát, újból vállalja ifjú-
 kori irodalomeszményeit, és vállalja a bajtársi szövetséget mindazokkal
 az írókkal, akik az ember mellett tettek hitet. De 1934-ben még mea-
 kulpázik: „Ady kellett, és Daubler, Péguy és Trakl, Buber és Claudel,
 Pannwitz és Füst Milán, Szomory Dezső az intuíció Freudját, Franz
 Kafka az írás csodáját jelentette. Ezt akartam, ezt élveztem, ez volt a
 világom, az otthonom. Ennyi volt, amihez közöm volt, ami rokon volt,
 ami az enyém volt. És ennek az akaratnak, ennek az intellektuális gyö-
 nyörnek könyvemben nem lelitek fel a nyomát.“ (*Egy ember megszólal*)
 A felsoroltak között bőven akadnak olyanok, akiket a Narcisszosz-iro-
 dalom képviselőinek lehet tekinteni, abban az értelemben, hogy mű-
 vészi érdeklődésüket a befeléfordulás, az én-tükörbe nézés jellemzi. Az
Emberirodalom első változata nem azonosul ezzel az irányzattal, nem
 is ítéli el kategorikusan, egyszerűen megállapítja az elkötelezett, kö-
 zösségi irodalom előbbrevalóságát.

Fábry Zoltán nem csupán az *Emberirodalommal* jelentkezett az aradi
 folyóiratban (noha nem helytálló Beke György Tolmács nélkül című
 kötetének az a kitétele, miszerint a stószí író lett volna a *Genius* szlo-
 venszkoí szerkesztője), hat ízben közölt itt, főként könyvkritikát. A *Ge-
 nius*ban megjelent írásai az emberirodalomnak ugyanazt a szélesebb
 koncepcióját fejezik ki, mint tanulmányának első változata. A *mai Heb-
 bel* című esszéjében (*Genius*, 1924. március) már találkozunk az *Ember-
 irodalom* alapgondolataival: „Az ember beszélt. Az embert féltő, embert
 intő messzi hang: az igazság. És a sötétből, mindenfelől: csontos, kí-
 zott kezek nyúlnak a német hang felé... Különböző színű, vérű ujjak
 érnek össze a könyv lapjain. Esküvésre? Segítségre? Emberkeresésre?
 Megismerésre. Találkoznak a múlt hangjánál, az életre kelt beszédnél.

Az embernél, aki korok és tekintetek felett áll, aki évtizedek óta várja, hogy meghallják, megéljék, feltámasszák. A rég leírt szavak életté, tetté ért dokumentuma: Hebbel Frigyes.“

Ez a visszanyúlás a múltba a jelen emberkeresésének közös nevezőjét kutatja, azt, ami valóban összeköti és egyesíti a humánumot feltöltő panaszos és harcos írókat. „Az út hosszú volt. És csoda, hogy már hozzánk ért. Az embertelenség első perceiben elzarándokoltunk Büchner, Grabbe, Kleist, Strindberg, Nietzsche, Hölderlin, Van Gogh soraihoz: kereső meneküléssel a küzdelem, dac, szenvedés, eksztázis, öngyötres, árva kincses embereihez. A küzdők, torzók, testvérmód szétmarcangoltak közelebb állnak mai szétdúlt torzós életünkhöz. Testvérkereső szeretetük kapcsolásával nyúlnak felénk. De bent mélyen, követelően feltört a parancsoló vágy: egység felé, biztos holtpontra felé. Élet, igazság megmaradt formaalapja felé. A hebbeli út ma összeért a keresők és jövőt akarók tisztánlátásával.“ Ez a kettősség: a keresők és a jövőt tudatosan alakítók megkülönböztetése, de mégis egységes táborba tömörítése jellemzi Fábry Zoltán 1924—25-beli törekvéseit. Ekképpen ítéli meg a csehszlovákiai magyar irodalom korai alkotásait is, mint például a később más utakra váltó Kelembéri Sándor első verseskötetét (*Genius*, 1924. március). Erdemes felfigyelnünk cikkének a tárgyalt kötetben túlmutató egyik kitételére: „Az »Őszapám elébe«: az eldöntő egyéni látás bélyegét hordozza. Kelembéri itt felszabadul az ősz sablonlírāja alól, az őszi énekből a jóság himnusza lesz: a jóság *szimbóluma*. Mai szimbóluma. Lírai bágyadságát levetve ezzel megütötte a kozmikus jóságvágy hangját: elért a jóemberhez. Még nem kapjuk döntően, döbbentően az igazi szót, a papiros-hatás még erős (kikerülhetetlen Werfel), kissé dőcögős, éretlen hivatottság-érzés... még átsap a másik végletbe: az erőltetett nagyotakarás semmitmondásába...“ Kétségtelen, hogy az aradi *Genius*-ban és *Új Genius*-ban megjelent Fábry-írások egységes szemléletet fejeznek ki, és a humánus széles koncepciójára épülnek, arra az egyetemességre, amelyet a folyóiratok zászlajukra írtak.

Az *Emberi irodalom* első változata értékes dokumentum, lényeges mozzanatot világít meg Fábry Zoltán fejlődésében, a második változattal való összevetése pedig elének tárja írói útja kezdeti szakaszának sajátos vonásait és vívódásait, melyek végigkísérték szemléleti változásait és emberi emelkedését.

Az emberi irodalom fogalmának további alakulását a *Korunk* oldalain követhetjük nyomon. Fábry Zoltán itt közölt írásaiban állandóan szerepel az emberi irodalom—Narcisszosz-irodalom ellentétének kérdése, és az *Epistola in carcere et vinculis* (1926. 3.) című esszéjében — az *Új Genius*-ban közreadott írásának továbbgondolásában — már a költő és az ember útjának különválását fájlalja. Megállapítja, hogy az „Életkirály kozmikus játéka: Narcisszosz-irodalom“, és hogy az író feladata túlnő a szépségteremtésen: „Irodalomnál — többet! Lényeget. Embert.“ A *Korunk* következő számában (1926. 4.) a *Női irodalom Szlovenszkon* című áttekintésének általános következtetéseiben ezek a kijelentő mondatok konkretizálódnak: „Üri varázslatok, szalonok, kúriák lelkiismeretkönynyító »irodalmi« hangja nem ismeri a mának döntő, vállaló és megváltó varázsszavát, a kenyér reális szimfóniáját. Ma a tett a fontos, nem a szó. Aki csak szavakat ad — az semmit sem ad, az játszik. A kenyérrel

szemben minden játék — bűn. A kenyér- és életsolidaritás munkát követel, segítséget, valóságot: tettes közösségvállalást. Embert az ember telenségben.“ Az állásfoglalás egyértelmű, éppen így az irodalom kettéosztása is.

Ugyanebben az évben Fábry a *Korunkban* is (1926. 6.) értékén felül méltatja Földes Sándor írásait, és a csehszlovákiai forradalmár költőt Ady és Kassák mellé helyezi — de bírálja is irodalmiaskodásait —, anélkül azonban, hogy művét összefüggésbe hozná az emberirodalommal. Ekkor már Fábry maga is megpróbálja újrafogalmazni az emberirodalmat, amelyet a *Korunkban* (1926. 9.) Földes Sándor keményen bírált. Kifogásolja az *Új Géniusban* megjelent esszéjét és magát az emberirodalom kifejezést is, túlságosan tágnak találja, mert minden belefér, és ami a legkülönösebb, szinte ugyanazokat a fogalmakat használja, mint Fábry Zoltán a *Nőirodalom Szlovenszkon* című cikkében: „A semleges, általános, nem és jelleg nélküli emberkultusz egészen ocsmány bálványimádás, mely elveszi a fegyverek életét, semlegesíti a szembenállást és korrumpálja a kevésbé aktívakat. Legnagyobb a veszedelem a még »kozmosz szerelmek«-en édelgő fiataloknál, kik még nem botlottak meg egy karój kenyérben.“ Ezek után rátér az *Emberirodalom* szerzőjének konkrét bírálatára: „Pontos fiziognómiai meghatározása szükséges annak a bizonyos új embernek, mert ma nem minden ember — ember. Ennek a célnak, íznek, karakternek az irodalmi tevékenységben való kidomborítására keressen egy új szót Fábry Zoltán (akitől ered az »emberirodalom« elnevezés is), mert ebben a csődben neki is vannak némi bűnei. Olyan szó kell, amit nem vehet mindenki a szájába, mert — a torkába szűr.“ Ennek a kritikának a hatása nyilvánvalóan érződik a később átdolgozott *Emberirodalom* szövegén.

Időközben maga Fábry Zoltán is revidálta az emberirodalom tág értelmezését, és igyekezett ezt az életirodalom fogalmával helyettesíteni. Egyik cikkében keserűen jegyzi meg Mécs László költői fejlődéséről: „Az emberlára szavalólírává laposodott.“ (*Példák*. Kassai Napló, 1926. Lásd a *Kúria, kráterka, kultúra* című kötetben.) Az *Emberirodalom hamis utakon* című írásában (Reggel, 1926. 216.) pedig részletesen kifejti álláspontját az általa kreált fogalom elsekélyesítésével kapcsolatban: „Az »Ember«-divatoskodók megrohasztották az »ember« szó lényegét és jelentését. Az »emberirodalom« síberek zsákmánya lett. Vannak, akik hittel, akarattal csinálják, szívükben valóság az »ember« szó, de ez csak akarat, hit és szándék, és szomorú, hogy épp az emberfanatikusok nem tudják életbe vetíteni azt, amit mások olyan könnyen és ügyes megtévesztéssel kompromittálnak: az emberirodalmat. Az akaratból ájult lobogás lesz, a hit naiv dadogásokat és szituációkat eredményez; ami marad, az minden, csak nem embernyilatkozás, emberkifejezés, emberteremtés: életirodalom.“ Valószínűnek tűnik, hogy Földes Sándor *Korunkbeli* kritikájának megfogalmazásakor nem ismerte Fábry Zoltánnak ezt az elhatárolódását az „emberdivattól“.

Az *Emberirodalom* első változata értékes dokumentum, lényeges mozzanatot világít meg Fábry Zoltán fejlődésében, a második változattal való összevetése pedig elénk tárja írói útja kezdeti szakaszának sajátos vonásait és vívódásait, melyek végigkísérték szemléleti változásait és emberi emelkedését.

NYUGODT ÉV: 1764 – LE BRETON KÖZBELÉP

Az 1764-es év nyugodtnak ígérkezett. Úgy tűnt, hogy mint a boldog népeknek, ennek az évnek sem lesz története az *Enciklopédia* viszonytagságos életében.

Örvendetes személyi változás következett be a Direction de la librairie — a könyvnyomtatást és könyvkereskedelmet irányító hivatal — élén. Az ugyancsak jóindulatú Malesherbes-et, akinek a támadások keresztültüzébe került Enciklopédia és szerkesztői a legnehezebb időkben annyit köszönhetek, a még nála is jobb indulatú Sartine váltotta fel, megtartva korábbi hivatalát is. Sartine — most már egyszemélyben rendőrfőnök és modern kifejezéssel élve sajtófőnök — Diderot számára, akihez már-már baráti kapcsolatok fűzték, biztosíték volt arra, hogy a hallgatóság engedély érvényben marad, és hogy a legfelsőbb körök felé, inkább, mint valaha, van kire támaszkodnia. Ennél sokoldalúbb és biztosabb védelmet álmában sem remélhetett.

Párizs legnagyobb nyomdájában jó félszáz munkás: szedő, tördelő, korrektor, gépmester dolgozott csendben, nyugodtan az Enciklopédián. Gyűltek a kinyomott ívek a raktárakban, várták a még kedvezőbb időt, amikor folio-kötetek formájában, bőrkötésben eljuthatnak az előfizetők ezreihez, hogy a már megjelent kötetekkel, a metszeteket tartalmazókat is beleértve, teljesítsék tájékoztató, felvilágosító, tudatosító rendeltetésüket. Az év mégsem maradt mentes a nagy megrázkódtatásoktól. Csak-hogy az előző évektől eltérően most minden csaknem teljes titokban maradt. Le Breton és a nyomda vezetője, valamint Briasson és Grimm, no meg Diderot legközvetlenebb családtagjai kivételével senki sem tudhatott arról, hogy milyen felháborító és kétségbeejtő felfedezést tett Diderot, amikor azok között a kinyomtatott ívek között, amelyek az S-betűs cikkeket tartalmazták, utána akart nézni valaminek...

Azt, hogy annak idején miért hallgatott erről minden érdekelt, könnyen megérthetjük. Nehezebb megérteni viszont, hogy hét évvel később, 1771 legelején a *Correspondance littéraire* első füzetében Grimm miért tartotta időszerűnek és szükségesnek, hogy koronás, arisztokrata és közrendű előfizetőit tájékoztassa Diderot 1764-es szörnyű felfedezéséről.

1760 nyarán és őszén Grimm hónapokig távol volt Párizstól, üzleti úton járt, mint annyiszor korábban és később. Mint a többi útja során, nemcsak a *Correspondance* előfizetőivel vonta szorosabbra személyes kapcsolatait, hanem újabb kitérítések, címek, rangok, akadé-

miai tagságok, kegydíjak formájában tekintélyét, vagyonát is gyarapította, megerősítette biztonságát. Mint annyiszor, most is barátja, Diderot biztosította a kéziratok lap előállítását, ellátását érdekes, sőt lehetőleg vonzó anyaggal a tudományok, az irodalom, a színház, a képzőművészek köréből, no meg ingyencfalatként a párizsi nagyvilág és félvilág, a születés és a szellem arisztokráciájának mindinkább egyenrangú köreiből származó pletykákkal. Az év végére Grimm visszatért Párizsba, átvette a lapot. Az 1771-es első füzet élén feltehetően mint szenzációval szolgált azzal a közléssel, hogy az Enciklopédiát minden addiginál súlyosabb és helyrehozhatatlanabb csapás érte, melyet ezúttal nem ellen-segei mértek rá, hanem az az ember, akinek a legnagyobb anyagi érdek-sége fűződött a vállalkozás sikeréhez. Grimm ezt az eseményt „ér-dekes és fura anekdotának” minősítette, amely érdemes arra, hogy a Correspondance kiváltságos olvasóknak szánt, a nagyközönség számára hétpecsétes titoknak számító lapjain feljegyeztessék. Közléseinek értékét növelendő még azt is megjegyezte, hogy tudomása szerint az irodalom egyetemes történetében aligha fordult elő még egy eset, amelyben az arcátlan vakmerőség ilyen kihívó butasággal társult volna.

A merénylő maga Le Breton volt, aki az Enciklopédia kiadására társult négy könyvkereskedő közül a tőke felével vállalt érdekeltiséget, és ezen felül a mű technikai előállítását is végezte saját nyomdájában, amelyet e célból új kéziszajtokkal és szépen metszett betűkkel látott el. A három társ közül kettő, David és Durand, időközben elhalálozott. Utóbbit Párizs leggazdagabb könyvkereskedőjének tartották; ő az, akiről később a sajtószabadságról szóló emlékiratában, melyet a párizsi könyv-kereskedők testületének szindikusává kinevezett Le Breton megbízásából írt, Diderot megemlíti, hogy hagyatékának értéke elérte a nyolcszáz-ezer livres-t. 1764-ben Le Breton és Briasson az Enciklopédia kiadói, Le Breton pedig egymaga a könyv nyomtatója. A két vállalkozó jelszava — mint Grimm írja — ez volt: Legyen minden dicsőség az íróké, a kiadók pedig keressenek, tollasodjanak, gyűjtsenek vagyont.

Ez az osztozkodási elv következetesen megvalósulóban volt. Az egész dicsőség Diderot-t illette. Ekkor kezdték Európa-szerte „az Enciklopé-dia hírneves szerkesztője”-ként aposztrofálni. Ez a cím most már vég-legesen őt illette, egyedül. Az első köteteket még ketten jegyezték d' Alembert-tel együtt.

D'Alembert — Diderot és közös barátaik minden erőfeszítése és rábeszélése ellenére — 1759-ben véglegesen és visszavonhatatlanul „ki-lépett”. Méltányos volt tehát, hogy az a szerkesztő, aki egymaga viselte minden felelősség terhét, maga végezte a mérhetetlenül sok és felbe-csülhetetlenül nehéz munkát, s vállalta a nem elhanyagolható és nem pusztán képzeletbeli kockázatokat, egymaga részesüljön a legmaradan-dóbb jutalomban: a dicsőségben. Szüksége lett volna kézzelfoghatóbb el-ismerésre is. Ebből távolról sem kapott annyi, amennyit megérdemelt. Nem itt a helye, hogy felállítsam Diderot szerkesztői és kiadói munká-jának egyenlegét. Azon egyáltalán nincs mit csodálkoznunk, hogy Grimm, aki világéletében nem volt érzéketlen az anyagi javak iránt (akkor sem, amikor szorgalma és szorgos udvarlásai eredményeként bő-ségesen részesült bennük, s akkor sem, amikor öreg korára a Konvent és a terror idején mint a forradalmi Franciaország ellen hadat viselő

feudális hatalom követének egész, Párizsban felhalmozott vagyonát elkobozták, és utolsó éveiben II. Katalin cárnő alamizsnájára szorult), Le Breton merényletének ismertetését és kemény elítélését összekapcsolja azoknak a jelentős anyagi: kereskedelmi s pénzügyi érdekeknek a felsorolásával, amelyeket az Enciklopédia, ez az elsősorban könyvkiadói — tehát elvben szellemi — vállalkozás érintett. Számadatai nem pontosak, nem egyeznek a Voltaire idézte adatokkal sem. De a nagyságrend még XX. századi fogalmaink szerint is tiszteletet parancsol. Az Enciklopédia tizenhét szöveg-kötetének és tizenegy metszet-kötetének előállításai költsége mindenesetre jóval meghaladta az egymillió livres-t. Minden bizonnyal túlzó állítás a Voltaire-é, hogy a kiadók hétmillió livres-t kerestek volna vállalkozásukon, de biztosnak tekinthető, hogy nem kerestek kevesebbet kétmilliónál.

A mai olvasó, amikor lapot, folyóiratot, könyvet vesz a kezébe, nincs mindig tudatában annak, hogy nemcsak szellemi javakat „forgyasztt”, hanem néhány erősen gépesített és mindinkább automatizált nagyipar együttműködéséből származó ipari termékeket is. A papírgyártás a millió tonnák nagyságrendjében termel, a világ évi könyvtermésének mutatószámai a milliárdok nagyságrendjébe helyezkednek el. A többmillió példányszámban megjelenő napilapok egy-egy száma sok hektárnyi erdő életébe kerül.

Az Enciklopédiához szükséges papírt még rongyból (és nem fa-, fű- vagy szalmarostokból) állították elő, legjobb esetben manufaktúráli eljárásokkal. A könyveket nemcsak kézzel szedték (s ez maradt a helyzet a XIX. század közepéig), hanem kézi sajtón nyomták, aminek hamarosan véget vetett a gyorsajtó felfedezése. Ennek ellenére a vállalkozás a modern méreteket megközelítő nyersanyagmennyiséget, technikai eszközöket, munkaráfordítást, pénzügyi forrásokat mozgató meg.

Aki kezébe veszi az Enciklopédia egy-egy masszív in folio kötetét, szorozza meg annak súlyát az első kiadás négyezer-kétszáz példányszámával, és a szorzatot huszonnyolccal (17 kötetnyi szöveg és 11 kötet metszet), adja hozzá a Panckouke által kiadott 4 pótkötet súlyát, s megtudja, hány tonna papírt és papírlemezt, hány négyzetméter bőrt, hány mázsa nyomdafestéket kellett előállítani az Enciklopédiához. És hol van még ezen felül az yverduni, a luccai, a zweibrückeni kalózkadások tömege? És hol a forradalom előtti években megkezdett és csak a XIX. században befejezett *Encyclopédie méthodique* közel kétszáz nagy in quarto kötete?

Mindenesetre, ha csak az első kiadásnál maradunk, a költségek és a bevételek mérlege rendkívül pozitív, de a többletből, vagyis a nyereségből csak elenyésző töredék jutott a munkatársaknak és a szerkesztőknek, Diderot-nak. 1764 nyarán ráadásul fenékiig üríthette a keserűség poharát, amikor felfedezte Le Breton durva hamisításait: a betördelt, Diderot által korrigált, az ő kézjegyével ellátott levonatokat, mielőtt elrendelte volna kinyomtatásukat, faktora segítségével újabb cenzúrákat vetette alá, és kiírtott mindent, amiről a maga nem túlságosan finom eszével és teljes tudatlanságával, minden kapzságával és gyávaságával feltételezte, hogy a megjelenés után bajt okozhat, megtorlást válthat ki vagy, Isten mentsen, újra elkobzáshoz, a példányoknak az Igazságügyi Palota előtt a hóhér keze általi megégetéséhez vezethetett volna. Aho-

gyan az Helvétius *De l'Esprit* című könyvével történt 1759-ben, amikor az államtanács visszavonta az Enciklopédia privilégiumát is. Arról sem feledkezett meg Le Breton, hogy ugyanabban az évben az államtanács még egy, neki talán az előbbinél is fájóbb határozatot hozott: arra kötelezte a kiadókat, hogy térítsék meg az előfizetőknek az előlegezett összegeket. Le Breton az sem nyugtatta meg, hogy egyetlen előfizető sem követelte vissza pénzét, és hogy a privilégium visszavonása tulajdonképpen az utolsó pillanatban kezdeményezett mentőakció volt: annak megelőzése, hogy a Parlament és a Sorbonne vegye kezébe az Enciklopédia pörét; és hogy azonnyomban újabb privilégiumot kapott „Ezer könyvatos metszetből álló gyűjtemény” kiadására „a tudományok, a szabad és a gépi művészetek” köréből. Magyarán: a szövegekötetek egyelőre lakat alatt maradtak, a metszet-kötetek megjelenésének mi sem állott útjában. Le Breton azonban tudta, hogy a metszetek csak a szöveggel együtt használhatók, és hogy az előfizetők, akik több száz livres-t fektettek ebbe a fényűző vásárlásba, nem akarnak egy csonka mű birtokában maradni. Csupán arról feledkezett meg, hogy az Enciklopédia nemcsak „Nachschlagewerk” volt, és nem is pusztán műszaki-tudományos ismeretek tára. Az olvasók szellemi izgalmat, érdekességet, a tiltott gyümölcs zamatát, a lojális betűrengetegbe könnyen megtalálhatóan elrejtett „destruktív” célzásokat, új eszmék szellemes és célzóztató hirdetését is kívánták. Ettől a méreteiben és formátumában az egyházatyák műveihez, a Benedek-rendi szerzetesek tudós kiadványaihoz hasonló könyvóriástól megkövetelték a suba alatt terjesztett, névtelen röpiratok nyújtotta szellemi ingereket is.

Diderot-nak egyáltalán nem volt közömbös az általa szerkesztett mű tudományos és műszaki tartalma. De jól látta az összefüggést a tudás és a felforgatás, a józan valóságérzék és az utópia között. A mű jó részének megcsonkítását egyszerre tekintette merényletnek a szellem és a szellemesség ellen. Ez csak fokozhatta haragját, dühödt kétségbeesését. Egyetlen közvetlen tájékoztatónk erről 1763 novemberében Le Breton-hoz intézett levele, amelyet először Grimm közölt 1771 elején. Erről a levélről — amelynek stílusán, mint Diderot annyi más munkáján, annyira érezhető, hogy szerzője tollfuttában, a gyorsan működő agy és a fürge kéz versenyében vetette papírra — fölösleges bizonygatnunk, hogy spontán és őszinte írás, de őszinte-e minden sorában? Szó szerint vehetjük-e minden kijelentését, minden fenyegetését, minden jóslatát? Valóban úgy gondolt-e mindent Diderot, mint ahogy levelében leírta? Vajon nem színezte-e az őszinteséget itt-ott a számítás? Nem taktikázott-e itt is, a távolabbi, de még inkább a közvetlen jövő érdekében? Könnyebb ezeket a kérdéseket feltenni, mint válaszolni rájuk. A *Rameau unokaöccse* írója olykor nehezen értelmezhető szerző, és még gyakrabban életközége az ambiguitás.

A forrás, amely oly gazdagon és annyira élettellenesen eleveníti meg Diderot pályafutásának azt a szakaszát, amely az Enciklopédia biográfijának itt vizsgált éveivel esik egybe, a Sophie Volland-hoz intézett levelezés, nemcsak az 1764-es évről hallgat, hanem az azt közvetlenül megelőző évekről is. Milyen balszerencse: az egész Volland-levelezés egyik legszélesebb hiátusa tátong éppen itt! A Sophie-hoz intézett le-

velekben az Enciklopédia munkálatainak utolsó említésével 1764 előtt, pontosan az 1762. szeptember 26-i keltezésű levélben találkozunk:

„Üdvözlöm, s egész szívvel ölelem. Rohannom kell Le Bretonhoz, hogy rendbe tegyem második metszet-kötetünket, amelynek rövidesen meg kell jelennie.“

(Az Enciklopédia névleges betiltása és nyomtatásának hallgatólagos engedélyezése idején, amikor is sorra készültek el a szöveg-kötetek anélkül, hogy piacra kerülhettek volna, azokat a köteteket, amelyek a mesterségek és művészetek leírását kísérő, szakszerű rajzokat tartalmazták, a kor reprodukáló technikájának lehetőségeit a lehető legjobban kihasználó metszetek formájában, az előfizetők sorra megkapták, az első metszet-kötet szétküldésére 1762 elején került sor.)

„Remélem, hogy a közönség még az első kötetnél is elégedettebben fogadja majd; metszetei jobbak, tartalma változatosabb és érdekesebb. Ha ellenfeleim nem lennének az emberiség söpredékei, megpukkadnának dühükben és szegyenükben. A nyolcadik szöveg-kötet munkálatai végükhöz közelednek; a kötet tele van bájos dolgokkal, és csupa szín az egész. Időnként kísértésbe esem, hogy szemelvényeket másoljak ki, és elküldjem önnek. Ez a mű az idők múltával kétségtelenül forradalmat vált ki a szellemekben, s remélem, hogy a tirannusok, az elnyomók, a fanatikuskok és a türelmetlenek megjárják vele. Mi pedig ugyan az emberiséget szolgáljuk, de amikor ezért hálával adóznak majd nekünk, már régen csak maréknyi hideg és érzéketlen por leszünk. Hogy van az, hogy az embereket nem dicsérik életükben, holott sírjukban már semmit sem hallhatnak?! Ez az a pillanat, amikor a muzulmán filozófus imájában találhat vigaszt: »óh Istenem, bocsáss meg a gonoszoknak, hiszen nem tettél értük semmit, midőn hagyta, hogy gonosszá váljanak; a jóknak nincs mit kérniük tőled, hiszen azzal, hogy jónak teremtetted őket, mindent megtettél értük...«

Azt az állítást, hogy a Volland-levelek közül a fent idézettben esik utoljára említés az Enciklopédiáról, az 1764-es sötét és kétségbeejtő felfedezés előtt — egy árnyalattal korrigálnom kell. Néhány nappal később Diderot, mint már annyiszor, ismét szóba hozza azokat a szenvedélyes vitákat, amelyek a betiltott és minduntalan a teljes megsemmisítéssel fenyegetett Enciklopédia további sorsa körül kiobbantak. Ezeket a vitákat Voltaire kezdeményezte. A két kijáratú, különben oly kényelmes rókalyuk (a francia határsávon fekvő Ferney és a svájci területen épült Délices-kastély) biztonságából valósággal ontotta az érdekeltekhez, a legérdekeltebbekhez és a kevésbé érdekeltekhez intézett leveleket azzal a tanáccsal, hogy az üldözött könyvnek, természetesen szerkesztőivel együtt, emigrálnia kell. El kell fogadni a Sans-Souci-i bölcs, a koronás filozófus és koronás fűzfapoéta II. Frigyes meghívását: Poroszországban kell folytatni és befejezni a hazájában oly méltatlan elbánásban részesített dicsőséges vállalkozást. D'Alembert, amíg még részt vett az Enciklopédia szerkesztésében, hajlott Voltaire szavára, és implicite Frigyes meghívásának elfogadására, Diderot azonban mindvégig ellenezte ezt a megoldást, és szenvedélyes ékesszólással hangoztatta, hogy a francia földön kezdeményezett Enciklopédiát csak szülőhazájában lehet és szabad folytatni és befejezni.

Az időrendet, de nem a dolgok logikáját megszegve, idéznem kell a fenti polémia lezárását. 1766 nyarán vagy koraórszén történt, a levél keltezése hiányzik, a szöveg tartalmából csupán a post quam és az ante quam közötti időszak állapítható meg. Nem ismerjük a Voltaire-levelet sem, amelyre Diderot válaszol, és pontot tesz a kivándorlás kérdésére. Naigeon állítása szerint Voltaire egy fiktív emlékiratot intézett ez idő tájt Diderot-hoz, amelyben ismételten figyelmeztette a művére és személyére leselkedő veszélyekre, és sürgetően megismételte azt a tanácsát, hogy jó lenne az Enciklopédiával együtt az ő példáját követnie. Ékesszólóan könyörgött az emberiség nevében — így Naigeon —, ne szolgáltatssa ki magát a fenyegető veszélynek, ne áldozza fel túlhaladott sztoicizmussal tehetségét, amelyre az emberiségnek, a tudománynak, a társadalomnak még oly nagy szüksége van.

Erre az érvelésre válaszolt Diderot:

„Menekülj, menekülj! Hallom szívem mélyéről a hangot, amelyhez az öné is társul. Engem azonban ideköt a legérthetetlenebb tehetetlenség érzése, és maradok. Azért, mert mellettem egy feleség, aki bizony már nem fiatal, és akit nehéz volna kiszakítani rokonai és barátai köréből, kicsiny otthonából; és mert egy leányka apja vagyok, akit nevelésben kell részesítenem. Hogyan is hagyhatnám itt őket! Őket, vigasztalóimat, akik az élet bajaiban mindig oldalamon állottak, tetteimnek ezeket a derék tanúit. És mondja meg Ön, mihez kezdhetnék életemmel, ha lemondanék mindenről, ami kedvessé teszi? Különben is, minden reggel azzal a reménnyel ébredek, hogy az éjszaka folyamán a gonoszak megjavultak. Hogy nincsenek többé vakhitű emberek, hogy az uralkodók felismerték igazi érdekeiket, s végre belátják, hogy valójában mi vagyunk a legjobb alattvalóik. Butaság ez, tudom, de egy szép lélek butasága, azé, aki egyszerűen képtelen tovább hinni a gonoszságban. Adja még hozzá azt is, hogy a bennünket fenyegető veszély egy olyan lelkiállapottól függ, amely jelenleg nem nyilvánul meg érezhetően. A társadalomban olyan nyugalmi állapot mutatkozik, hogy a vívódásokba belefáradt lélek átadja magát a csalóka »valószínűleg — hátha« biztonságerzetnek, amelytől nem sikerül szabadulnia. Nagyon csábító a másik szofizma is, hogy az ember élete nem hiába ártatlan és névtelen. És hogyan is képzelné Ön, hogy aki semmi rosszat nem tett senkinek, padláskamrájában, ahol meghúzódik, ahol igyekszik még jobb emberré válni, féljen és elhiggye, hogy hóhérok lesik a napot, amikor elhurcolhatják és máglyára vethetik? Az embernek egyaránt biztonságerzetet adhat az, hogy semmi, meg az is, hogy valaki. Máskor meg így vigasztalja magát: hogyan is lehetnének annyira ártatlanok, hogy egy olyan embert üldözzenek, aki élete legszebb éveit az országnak hasznos munkában töltötte? Hát nem elég, hogy másoknak jutott a megbecsülés, a jutalom, a bátorítás? Ha már semmi jót nem tesznek érte, remélem, nem merészkednek rosszat tenni vele. Az ember ily módon hol szerénységének, hol gőgjének áldozata...“

Az a Diderot, aki így szólal meg, a nyilvánosság Diderot-ja, aki tudja, hogy mint Voltaire hozzá intézett levelei, ezek az ő sorai sem maradnak a címzett fiókjában, hanem hamarosan visszhangzani fognak Bordeaux-tól Sankt Petersburgig.

NYELV ÉS PROZÓDIA

A prozódia nálunk mellőzött, elhanyagolt tudomány. Létjogosultsága a zenei főiskolák tananyagában elvitathatatlan, mégis hiába böngésszük át konzervatóriumaink órarendjét 1819-től — a Kolozsvári Konzervatórium megalakulásától — napjainkig, a keresett tárgyat nem találjuk. Hiába volt a XX. századi klasszikusaink életművének példája. Kodály Zoltánról írja Eörsze László: „Éles szemmel, muzsikussal füllel figyelte az élőbeszéd törvényeit“, és hogy „a versekben rejlő melódia zenében való kifejezését a kísérleti fonetika egy nemének“ tartotta. Molnár Imre fogalmazása régebbi keletű: „Mind a kötött hangmagasságon mozgó zenének dallama, mind a kötött hangszínen építkező beszédnek lejtése vonatkozásban van az idővel és erővel. Mindkettőnek van tehát méretezése és tempója, hangsúlyrendje és dinamikája, mindkettőn nyomon követhető az erő vagy időnyomatékok időfolyamatba ágyazott lüktetése — a ritmus. Minthogy az ének kötött magassága révén zene, de kötött hangszíne révén egyben beszéd is, mely lejtése helyett dallamot kapott, problémái sem egymagán a beszéden, sem egymagán a zenén keresztül nem érthetők meg, csakis mindkét ős figyelembevételével. Vizsgálunk kell tehát a dallam és szöveg viszonyát annál is inkább, mert az ének aszerint differenciálódik, hogy melyik ős génje öröklődött át jellegzetesebben az utódra, a logikai összefüggéseket hamba fogó szavaké-e vagy a szavakat hangulati légkörként körülölelő zenéé, amelynek hatása éppen ott kezdődik, ahol már a szavaké véget ért.“

Ének = zene + szöveg, azaz ÉNEKSZÓ, nyelvünk szép szavával kifejezve. A marosvásárhelyi Pedagógiai Főiskolán és régebben a Kolozsvári Konzervatórium karvezetés-, zeneszerzés- és énekóráin mégis beérték a helyes prozodiára vonatkozó jó tanácsokkal, de az anyanyelv zenéjének tudatos megismertetésére sohasem állt rendelkezésre heti két óra. Ma már közösségi igény nyilvánul meg aziránt, hogy az énekesek, karvezetők, muzikológusok és zeneszerzők anyanyelvünk zenéjének szellemében alkossanak. A zenénk jövőjéért felelős szakemberek mégsem tudatosították eléggé a valóságos társadalmi igényeket.

Tanulmányom kettős célt szolgál: egyrészt fokozni szeretném a muzikusok érdeklődését a hangzó nyelv iránt, másrészt segíteni szándéksom azokat a fiatal kollégáimat, akiknek nem volt módjukban a jelzett tárggyal megismerkedni, hogy részben pótolják hiányzó ismereteiket.

A szakmai terminológia kislexikonával kezdeném.

Az első címszó a *prozódia*. Prozódián a költészetben a verselés szabályaival — a hangsúly, hosszúság, mérték kérdéseivel — foglalkozó tudományt, a zenében viszont a *szöveg és zene helyes illeszkedésének tanát* értjük. Tanulmányomban néhányszor általánosabb értelemben mint az *anyanyelv ismeretének és zenei integrálásának tudománya* szerepel.

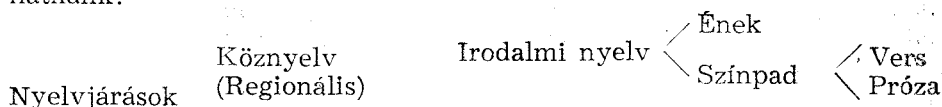
A *nyelvjárások, köznyelv, irodalmi nyelv* meghatározásokat abban az értelemben használom, ahogy azok Péntek János—Szabó Zoltán—

Teiszler Pál *A nyelv világa* című kötetében szerepelnek: „... a nyelv önmagán belül nem egységes jellegű. A sajátos társadalmi fejlődéssel együtt ható differenciáló erők belső tagolódást eredményeznek. Ez a tagolódás két alapvető irányban nyilvánul meg: vízszintes (területi) meg függőleges (társadalmi) irányban. Az elsőhöz a területi nyelvjárások, a másodikhoz a társadalom osztály-, réteg- és műveltségi szerkezetének megfelelő osztályzsargon, a szakmai nyelv, az argó vagy tolvajnyelv, a diáknyelv, valamint az irodalmi nyelv tartozik.”

Mind a három meghatározást szűkebben értelmezem, csak a hangzásra koncentrálok, és eltekintek egyéb sajátosságoktól, másrészt bővebben is; vizsgálatom tárgya az anyanyelv normáinak érvényesülése a vokális művészetekben. Idézem Elekfi Lászlót:

„... végre egy olyan kiejtési kézikönyv — írja az NDK-ban kiadott német kiejtési szótárról —, amely megfelelő terjedelemben foglalkozik a művészi ének érthető szövegejtésével is. Eddig az énekelt szöveg helyes kiejtését jóformán zenei belügynek tartotta néhány zenész szakember. Pedig a helyes és érthető kiejtés az énekelt szövegben nemcsak a művészileg tökéletes előadás egyik feltétele, hanem a nyelvművelés ügye is; olyan követelmény, amelynek jelenleg csak nagyon kevés, egészen kiváló művész felel meg, és a kitűnő énekarok közül sem sok. Évtizedek óta sokat bosszankodhatunk azon, hogy zeneileg magas művészi fokon álló énekesek és kórusok mennyire elhanyagolják a szöveget. Az éneknek ugyanis két összetevője van: a zenei hangok sorozata (dallam) és a szöveg. Ezek nem mindig egyenlő arányban vesznek részt a művészi információközlésben, hanem arányuk a zenei műfaj és stílus szerint változik, de mindig mindkét elemnek van valamilyen szerepe a művészi hatásban. Sajnos, a zenét hallgatók legnagyobb részének nincs igénye a szöveg érthetőségére, hanem a mű teljes élvezete helyett beéri a fogyasztókos esztétikummal, a zenei elemmel [...], holott az ének csak fél teljesítmény. Nem elég, hogy zenei szakértők foglalkozzanak az énekművészet prozódiai kérdéseivel [...], nyelvművelésünknek is éberszttgetnie kell a közönség igényét, a helyes kiejtés és a szép versmondás mellett a kifejező szövegejtésű éneklésre is. A Német Demokratikus Köztársaság beszédnevelési intézetének figyelme erre is kiterjed. A szótári kiadvány bevezető részében külön szakaszok foglalkoznak egyes magán- és mássalhangzók, valamint hangkapcsolatok énekelt változatainak kérdéseivel.” (*Kiejtési norma és változatok*. Magyar Nyelvőr, 1971. 2.) Máshol a Németország Szövetségi Köztársaságban kiadott kiejtési szótár támasztotta igényekkel kapcsolatosan írja: „Ma ez a nagyon pontos kiejtés már valóban csak a színpadon, mindenekelőtt pedig az éneklésben követelhető meg.”

Elekfi László régi óhajunkat fogalmazta újra: *ott szólaljon meg anyanyelvünk legszebben, ahol legzengőbb formájában él: az éneken*. Ebben az értelemben a nyelv struktúráját a következőképpen vázolhatnánk:

A három terminus technicus közül csak a második és harmadik szorul magyarázatra: *köznyelven* nem az írott irodalmi nyelv beszélt vál-

tozatát értem, hanem azt a hangzó nyelvet, amely igényesség, de hangtani vonatkozásban is a tájnyelvek és az irodalmi nyelv között a félúton helyezkedik el, és amely a valóságban mindig regionális; *irodalmi nyelven* pedig az akadémiai normák útján szabályozott, legáltalánosabb érvényű, legszebb írott nyelv igényes, hangzó megfelelőjét, a tanárok, tanítók, szónokok, színészek, énekesek és éneklő csoportok óhajtott, szép beszédét.

Az irodalmi nyelv általánossá tétele társadalmi feladat. Mindenkinek ki kell vennie a részét a terjesztés munkájából, akinek megadtott, hogy az emberek nagyobb csoportjaihoz szólhasson, így természetesen a karvezetőknek, zenetudósoknak, zeneszerzőknek és a muzsika minden oktatójának.

A szakmai kislexikon utolsó címszava a *szólam*. A fogalmat nem a zene, hanem a nyelvtudomány értelmezése szerint használom. Tehát szólamon a szavaknak azt a csoportját értem, amelyet egy hangsúly uralma alatt, egy levegő-mennyiséggel, megszakítás nélkül mondunk ki. Két dolgot kell itt megjegyeznem: az a tanítás, hogy nyelvünk minden szavának első szótagja hangsúlyos, igaz is, meg nem is. Igaz, mert szótári felsorolásban valóban minden szó első szótagja hangsúlyos. De nem állja meg a helyét a tanítás az élő beszédre vonatkoztatva. A *jó napot* esetében például a *jó* szavunk hangsúlyja semlegesíti az utána következő szó hangsúlyát, és úgy mondjuk, mintha egybe lenne írva: *jónapot*. Ezért a hasonló szókapcsolatokat egyszólamúaknak nevezzük. Kétszólamú például a következő közmondás: *Lassan járj, tovább érsz*. Tehát aki mindent hangsúlyoz énekben vagy beszédben — semmit sem hangsúlyoz, embertársai nem érthetik meg, mert a lényeges és lényegtelen szavakat nem különbözteti meg egymástól.

Zenének, nyelvnek és mozgásnak egyaránt meghatározója a hangsúly. Ebből adódik a jó prozódia alapvető követelménye: *a szöveg és zene hangsúlyainak és ritmusának egyezniük kell*. Íme egy népzenei és műzenei példa:

Minden énekes, karvezető és zeneszerző gyakorlatból tudja, hogy e szabály alóli kivétel nem jelent feltétlenül rossz prozédiát. Gond az ének számára elsősorban abból adódik, hogy a költészetben sem fedí egymást sok esetben a formai és tartalmi hangsúly. Előbbi példánk — az úgynevezett ősi nyolcas leggyakoribb megjelenési formája — a formai és tartalmi hangsúly egyezését is illusztrálja:

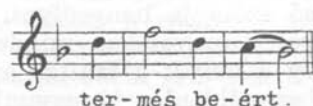
Fehér László / lovat lopott.

A szöveg formai és tartalmi ritmusának egyezése a népdalba is természetes módon transzponálódott. Nem mindig találja meg az ének a kifogástalan megoldást, ha a két hangsúly már a versben sem egyezett, mint például a fent idézett ballada második versszakának harmadik sorában:

Fekete gyá / szos hintóban

Hasonló jelenséggel jóval gyakrabban találkozunk költészetünkben a XVIII. században gyökeret vert időmértékes verselésben. Példa egy Berzsenyi-versből: *Adáz E/rinnys / lelke u/ralkodik.*⁴

Mielőtt tovább elemezném a kérdést, meg kell határoznom, mit értünk szótörésen: szótörésről akkor beszélünk, ha hangsúlyos szótag hangsúlytalan ütemrészen és az őt követő hangsúlytalan szótag hangsúlyos ütemrészen, felfele lépve szekundnál nagyobb* távolságra szólal meg. Példák a szótörésre a hazai zeneirodalomból:

A példák 15—20 év előtt íródott művekből valók, de sajnos, ma is gyakoriak a hasonló rossz megoldások. A szótörések elkerülésére pedig már a népdalokban — még inkább századunk műzenéjében — talá-
lunk megoldást:

Az eljárást a *prozódia magassági kiemelésnek* vagy *értelmi szinkópának* nevezi. Lényege, hogy a súlyt a magasság pótolja. Elegendő egyszer elmondani Berzsenyi idézett sorát a verslábaknak megfelelő — tehát a formai elemek — hangsúlyozásával, és utána a sor értelmének megfelelő hangsúlyozással, hogy meggyőződjünk: a zene a szótörések elkerülése érdekében alkalmazott magassági kiemeléseket is az élő beszédnél tanulta. Kifogástalan prozódiajú művekben igen ritkán fordul elő, hogy fellépünk a súlyos ütemrészre eső hangsúlytalan szótagra, és leginkább csak kis vagy nagy szekundról:

* Meg kell jegyeznem, hogy a prozódiai irodalomban nem ritka a jelenség ennél szigorúbb megítélése. A szerző mégis indokoltnak tartja a fenti meghatározást, bár kétségtelen, hogy a kis- vagy nagyszekund is szótörést eredményezhet, ha olyan súlytalan szótag kerül a magasabb hangra, amely — az adott összefüggések között komikusan ható — külön szónak is érthető (például: viru-Ló ország). Hasonló esetekben indokolt a szigorúság.

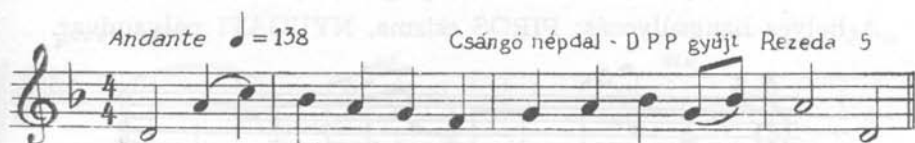
Rodary: Psalmus

A musical staff with a treble clef and a key signature of one sharp (F#). The melody consists of the following notes: G4 (quarter), A4 (quarter), B4 (quarter), A4-G4 (beamed eighth notes), F#4 (quarter), E4 (quarter), D4 (half). The staff ends with a double bar line.

Még a magassági kiemelések esetében is sokszor figyelmes előadásra van szükség, hogy a hangsúlytalan szótag felülről megközelítve se kapjon hangsúlyt értelemzavaróan a súlyos ütemrészen, de ha alulról nagy lendülettel megközelítve, a zenei mondat kulminációjaként kerül súlyos ütemrésze a hangsúlytalan szótag, akkor a zeneszerző csaknem megoldhatatlan feladat elé állítja az előadót, és legjobb szándéka ellenére a mű megfelelő részlete derültséget kelthet. Íme:

A névelő az előbeszédben mindig rövid és súlytalan — az énekben (nép- és műzenében egyaránt) viszont lehet súlyos és súlytalan:

♩ = 132 Csángó népdal - D.P.P. gyűjt. Rezeda: 49.

Kodály: Kánon

Kodály: Kánon

1825

Ehhez hasonlóan az énekben a kötőszavak is lehetnek súlyosak és súlytalanok:

$\text{♩} = 176$ Csángo népdal - D.P.P. gyűjt. Rezeda 57.

Fudd be ke-be-lé-be, Hogy száll-jon szí-vé-re.

Gusto Fehér megyei népdal

Ne mond-ják, hogy nem sze-ret-lek

A *jelző* és *jelzett szó* bonyolult hangsúly-viszonyát csak vázlatosan tudom áttekinteni. Itt mindössze annyit kell megjegyezni, hogy rossz hangzást eredményez, ha az ének az úgynevezett *negatív hangsúlyozást* követi. Ez a hangzás akkor jelentkezik, ha az élőbeszéd (a nyelv logikájával ellentétben) a *jelző* — vagy a *jelző és jelzett szó* — helyett *csak a jelzett szót hangsúlyozza*. Ilyenformán: piros CSIZMA, nyugati PÁLYAUDVAR. Hangjegyekkel rögzítve:

piros CSIZMA, Nyugati PÁLYAUDVAR.

A helyes hangsúlyozás: PIROS csizma, NYUGATI pályaudvar.

PIROS csizma, NYUGATI pályaudvar.

Példa a helytelen és helyes hangsúlyozásra:

Rossz:

vig nap-fény köl-tő-get

Jó:

f Kodály: A süket sógor

De szép sze-ke-re van kend-nek!

Előbeszédünket a szavak csoportos hangsúlyozása jellemzi. Ennek a jelenségnek a meghatározására használja a nyelvtudomány a *szólám* kifejezést. A mondat lehet egy szólámú és lehet két vagy többszólámú aszerint, hány hangsúly köré csoportosulnak a szavak. De a szólamok egymáshoz viszonyítva sem egyformán hangsúlyosak. A tartalmilag legfontosabb szólám kapja a legnagyobb hangsúlyt, az előkészítő és kiegészítő szólamok kevésbé hangsúlyosak.

Huszedik századi klasszikus zeneszerzőink nemcsak az egyes szavak helyes lejtését formálták meg az előbeszéd iránti nagy tisztelettel, hanem mindenekfelett a tartalmat hordozó szólám- és mondathangsúlyokat. Bárdos Lajos írja: „A jó prozódia egyik vonása, hogy egyszerre tud eleget tenni mind a formális, mind a tartalmi versritmusnak... Vagy, ha a kétféle versritmus közül egyiktől el is szakad a zene, és a maga sokkalta gazdagabb lehetőségeivel bontja ki a dallamot, akkor a formai versritmust áldozza fel, de nem a tartalmat.” (*Egy Bartók-kórus tanulmányai*. Harminc írás. Budapest, 1969.)

A szólám- és mondathangsúly tanulmányozása végett álljon itt Bartók *Senkim a világon* című kórusának második versszaka:

Più mosso, agitato, ♩ = 168 *poco a*

pp *cresc* *cresc*

A nyá-ri fo-lyó - víz Tél-re meg-a - lu - szik, De az én

pp *cresc*

A nyá-ri fo-lyó - víz Tél-re meg-a - lu - szik,

poco allarg *sost. ♩ = 94*

mf *dim.* *mf* *dim.*

bús szi- vem So- ha meg nem nyug - szik.

De az én bús szi- vem So- ha meg nem nyug - szik.

A szöveg és zene hangsúlyviszonya azokban a műfajokban nyilvánul meg leginkább, amelyeket szoros kapcsolatok fűznek a hangzó nyelvhez: az ének és beszéd mezsgyéjén jár, de már zeneország állampolgáráként számontartott mondókákban, siratóénekekben.

Vegyük szemügyre a *Magyar Népzene Tára* I. kötetének 34. nagyszekundon mozgó mondókáját: azt tapasztaljuk, hogy az esetek döntő többségében a hangsúlyos szótag a magasabbik hangon szólal meg. Kivétel az első két mondóka (az egyik egy kiszámoló, és ezért minden szava hangsúlyos; a másik csak egyszer mozdul ki a magasabbik hangra, az utolsó ütemben, súlytalan ütemrészen, súlytalan szótagra).

Három mondóka hangkészlete bővült: a 32. és 33. mondóka kilendül a felső kistercre, a szólámhangsúly érzékeltetése érdekében. A 10-es szá-

mű gyermekdal utolsó két ütemében levő $\acute{a}^1$ — d^2 — $\acute{a}^1$ kvártugrás valószínű oka a hangutánzás (kukurikú!).

18 esetben kerül hangsúlyos szótag súlytalan helyre, de csak öt esetben fordul elő, hogy nem a magasabbik hangon szólal meg, és minden esetben azon a motívumon, amelyen már megelőzően vagy azt követően a legszigorúbb szabályok szerint alakulnak a prozódiai viszonyok. Szép példája a dallamszerkesztés ökonómiájának az utolsó, 34. mondóka, amelyben a megszólaló hét kérdés és felelet nyitva marad a magasabbik hangon, és csak a nyolcadiknál — a konklúziónál — száll le a dallam súlyos ütemrészen a mélyebb hangra.

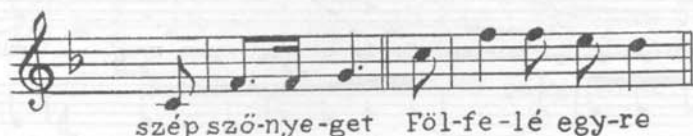
A 34. mondóka — mint cseppben a tenger — magában hordozza prozódiaink, zenénk főbb sajátosságait. Így a legjellemzőbb ritmikai képleteket is (az aszimmetrikus ritmusok kivételével); a nyolcadpárok és negyedek variációi, a pontozott ritmus, a szinkópa, két tizenhatod—nyolcad—két tizenhatod—nyolcad, triola, mind jelen vannak már ezekben a miniatűr remekművekben.

Találkozunk olyan jelenséggel is — két mondókában —, amely népzeneben csak a legritkább esetben fordul elő: az ütemelőzővel. Egyikben hosszú hangsúlyos szótag szólal meg a magasabbik hangon, a másikban rövid, hangsúlytalan szótag, ugyancsak a magasabbik hangon. Műzenei példák az ütemelőző helyes és helytelen használatára:

Jó:

Rossz:

A jó prozodiának ugyanúgy feltétele a szöveg és zene ritmusának egyezése, mint a hangsúlyok egybefűzése. Rossz megoldást eredményezhet, ha a zeneszerző nem az irodalmi nyelvet beszéli.

Az irodalmi nyelvben az *a* és *e* hangzó mindig rövid, az *á* és *é* mindig hosszú. A köznyelvben előfordul, hogy *nagy* szavunkban az *a* magánhangzó meghosszabbodik. Az irodalmi nyelv ritkán tartja ezt megokoltnak, például mesemondáskor. Ha minden *nagy* szavunkat *naagynak* ejtjük, beszédünk modorossá válik. Tanulságos a *nagy* szó háromféle ritmusa a *Psalmusban*:

Nagy ha-mar - ság-gal on-nét ki-bon-tod

A köznyelvben gyakran a *helyes* szavunkban is helytelenül meg-

hosszabbodik az *e*. A szó ritmusa gondos kiejtéssel ejtve:

Gondatlanul, helytelenül:

Az *-ít* képző minden esetben hosszú:

szépítő, tanító, segítő. A helyes ejtés ritmusa:

Az *-ít* képzős szavaknak kétféle helytelen ejtése létezik: 1. rövid *i*-vel, rövid *t*-vel. Így: *szépítő, tanító, segítő*. Hangjegyekkel kifejezve:

A másik helytelen ejtés lerövidíti az *i*-t, és ugyanannyival meghosszabbítja a *t*-t: *szépítő, tanító, segítő*. Hosszú az *i* a *szító* és *usztó* szavakban. Köznyelvi ejtéskor az *i* sok esetben lerövidül. Így: *szítom a tüzet, kutyát usztó*. Nézzük meg, milyen eredményre vezet, ha a két szó ritmusa nem irodalmi ejtés szerint él a zeneszerző tudatában:

Há-bo-rút szí-tók! — hit-vány u-szi-tók —

Nyelvünk főbb hanglejtésformái közül a *befejezett* és *befejezetlen* közlés, valamint a *kérdés* hanglejtését s énekbe való transzponálásukat vázoló.

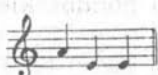
A *befejezett* közlés tág indítású, ereszkedő lejtése nyelvünk hangzásának legfontosabb meghatározója. A szólam fő hangsúlyát követő négy-öt hangnyi meredek, lefelé irányuló ugrás nélkül nemcsak a közlés befejezettségét nem érzékeljük, hanem a beszélő emberek határozott

vagy határozatlan voltát is abból ítéljük meg — tudatosan vagy tudat alatt —, hogy nagy vagy kis hangközökkel szólnak: a bizonytalan ember beszéde szűk intervallumokban mozog; határozottságot a nagy hangközök adnak.

A befejezett közlések hanglejtése tehát:

Például: *Itt voltak.*

Hangjegyekkel lejegyezve:

Visszavárunk:

Köszönöm.

A befejezett közlés jellegzetes, lefelé irányuló, meredek, nagy ugrása a szólam fő hangsúlyát követi, függetlenül attól, hogy a szólam elején vagy közepén helyezkedik el. Például: *Nem engedem őket.*

Őket nem engedem.

Az ugrást követő szótagok vagy szavak aprózva, kis hangközökkel ereszkednek az alaphangra.

A befejezetlen közlésnek, melynek jele a vessző, nyelvünkben többféle hanglejtés felel meg: az enyhén emelkedő, a lebegő, az ereszkedő—emelkedő és az enyhén ereszkedő lejtés. Példa a vessző emelkedő jellegű érzékeltetésére: *Eljössz akkor is, ha nem engednek.*

Példa a

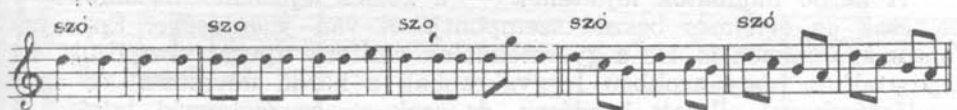
vessző lebegő jellegű érzékeltetésére: *Láttalak.* De mondhatom így is: *láttalak:* így fenyegetőbben hangzik. Ereszkedő jellegű érzékeltetés: *Kolozsvárott voltunk, de hiába jártunk.*

Nyelvünk ereszkedő jellegű hanglejtése semmiképp sem jelenti azt, hogy minden szavunk minden összefüggésben ereszkedő. Az emelkedő jelleg nélkülözhetetlen a kérdések bizonyos alakzatainál, és indokolt akkor is, ha aprózva, fokozatosan közelítjük meg a szólam hangsúlyát. A *befejezett* és *befejezetlen* közlések zenei transzpozícióit azokban az öt-hat és annál több hangon mozgó gyermekdalainkban elemezzük, amelyek nem a szokásos négysoros szerkezetűek.

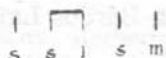
A kötetlen sorszámú, csak adott szöveggel énekelhető gyermekdalok tanulmányozásakor első látásra szembetűnik: *vannak motívumok*, amelyek a legritkább esetben hangzanak el befejezetlen közlések. Ezek:

Más motívumokra meg ritkán énekelnek befejezett közléseket:

A leggyakrabban előforduló ambivalens motívum, amelyen befejezetlen és befejezett közlések is megszólalnak, a

Gyermekdalaink tehát rendelkeznek azokkal az eszközökkel, amelyekkel énekbe transzponálhatják beszédünk lejtésének minden gazdagságát. A befejezett és befejezetlen közlések motívumrendszerével kapcsolatos vizsgálatok Kodály Zoltán megállapítását igazolják: a gyermekdalokban a dinamikai csúcspontot a végső hangsúly hozza meg, hasonlatosan a kiolvasókhöz, táncszókhöz és a menetelő, tüntető tömegek ritmusos felkiáltásaihoz. (Ilyen az epigramma és szonett felépítése is.)

A kérdés hanglejtésének normái közül két főbb típust emelek ki: a *kérdő névmással* vagy *e kérdőszócskával* ellátott szavak vagy mondatok lejtését, és a *kérdőszócska nélküli kérdések* lejtését. Az első esetben a kérdés lejtése azonos a befejezett közlések hanglejtésével. Például: *Jösz-*

tők-e? *Hova mentek?* *Ki járt itt?*

Második esetben a kérdést *dallama* különbözteti meg minden más formától. Ez a *kérdő hanglejtés* két-három hangnyi felfelé lépésből és egy tág, ereszkedő lépésből áll. Lényegében az különbözteti meg a befe-

jezett közléstől, hogy a tág lépés nem az elején, hanem a végén van:

Például:

Hangversenyre mentek?

A kérdő mag az összetett mon-

datokban mindig a mondat végén helyezkedik el. Kupolás a kérdés hang-lejtése a kérdőszócskával ellátott kérdéseknek is, ha visszakérdezünk: *Hova mentek? — Megyünk hangversenyre. Hova mentek?* Ugyanez a kérdés kis-lépés-le, nagy-lépés-le hanglejtést kaphat, ha kételkedve kér-

dezzük: *Hova mentek?*

Hasonló a lejtése, csak az ambitusa na-

gyobb a csodálkozást kifejező kérdőszócskával jelölt kérdésnek: *Hova mentek?*

A kérdő mondatok lejtésének — a közlés lejtéséhez hasonlóan — nemcsak az értelmes beszéd szempontjából van jelentősége. Éppolyan fontos az énekben is. Ha a gyermekdalok említett típusát vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy azokban leggyakrabban a kérdő névmással és az *e* kérdőszócskával ellátott kérdések, és ezek — az előbeszéd lejtésének megfelelően — a befejezett közlésekkel azonos dallamon szólnak meg. Azok a zeneszerzők, akik tudatosan ismerték a hangzó nyelvet, minden esetben gondosan transzponálták műveikbe a kérdő mondatok lejtését. Egy szép példa Bárdos Lajos Tompa Mihály versére írt *A madár, fiaihoz* című kórusából:

Ha a zeneszerző közölni szeretne a kérdő mondat dallamán, akkor megoldhatatlan feladat elé állítja az előadót. Íme a sokszor idézett elriasztó példa:

Tanulmányozzuk a kérdés és közlés énekbe való transzponálását Kodály *Kecskejáték* című kis művében:

Kecs-ke, mecs-ke! Mit csí-nálsz a szőlőm-be? Szőlőt én-ném,

Ka-pál-tad-é? Gyom-lál-tad-é? ha vó-na! Most ka-pá-lom! Most gyom-lá-lom!

Ön-tőz-ted-é? Nem félsz,hogy még-fog-lak? Most on-tő-zöm!

Az élőbeszéd hangzásának mindössze néhány elemére térhettem ki ezúttal. Ebből a rövid ismertetésből is — remélem — kiderül azonban, hogy az irodalmi nyelv ismerete, a prozódia szabályainak elsajátítása nélkülözhetetlen az énekesek, karvezetők, muzikológusok és zeneszerzők nevelésében.

Az elmondottak összefoglalásaképpen elemezzük egy minden ízében rossz prozódiajú mű refrénjének első tíz ütemét:

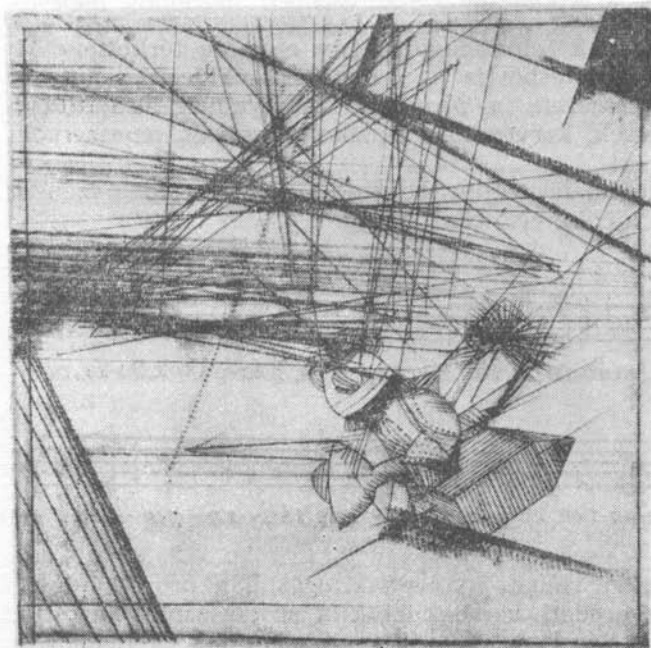
Bú-za,nyers-o-laj, szén,fa___,vas,a-rany, A Kár-pá-tok,Du-na,ró-na - ság, a Kár-pá-tok,Du-na,ró-na - ság,fény-ra- gyo- gás,

Ion Chirescu kórusműve román nyelven kifogástalan prozódiajú. A fordító nyilvánvalóan az eredeti versnek csak a szótagszámát tartotta szem előtt, és meg sem kísérelte a prozódia szabályainak szellemében

ritmikai, kifejezésbeli és hangsúlyozási egységbe foglalni a verset a dallammal. Nemrég egy készülő gyűjtemény számára anyagot gyűjtve, átlapoztuk két kollégámmal az utóbbi 15—20 esztendő egész fordításirodalmát. Nem találtunk öt olyan gyermekkari művet, amelyet beiktathatunk volna a gyűjteménybe. A legtöbb fordítás kimeríti mindazt, amit a nyelvrontás fogalmával szoktunk jelölni; elmélyült prozódiai ismeretek nélkül a fordítás nem sikerülhet. Aki fordításra szánja magát, vállalja a felelősséget azért, hogy énekkaraink anyanyelvükön magukénak érezzék a művet. Akik pedig álnevek mögé bújva végzik káros munkájukat, azokat arra kérjük, hogy kereskedői adottságaikat érvényesítsék más területen.

Végezetül álljon itt a javasolt konzervatóriumi tantárgy egy évre tervezett tantervének vázlata: az első félévben a diákok megismerkednének az irodalmi nyelv normáinak elméleti és gyakorlati kérdéseivel. A gyakorlati órákon előbb néhány hangú, majd mind nagyobb hangkészletű lejtésformák zenei transzpozícióit végeznék. A félév második felétől már rátérhetnek a legkiválóbb színészek beszédének jegyzésére. A második félév feladata lenne a tulajdonképpeni prozódia elsajátítása, ideértve a költészettan formavilágának és zenei integrálásának tanulmányozását.

Bartók Béla és Kodály Zoltán vokális és vokál-szimfonikus műveinek példája bizonyítja, hogy az anyanyelvünk zenéjének szellemében írott kompozíciók nem vezetnek azok izolálódásához, ellenkezőleg: élőbeszédünk szépsége a zeneszerző dallam-invenciójának gazdagodását szolgálja, és híd az emberiség szellemi kincstárához.

Csehi Péter grafikája

A KI NEM MONDHATÓ MEGFOGALMAZÁSA

Közléstipológiai vázlat

Ha tanulmányunk lényegét és jellegét a lehető legrövidebb formában akarnók megjelölni, a következőképpen kellene fogalmaznunk: egy szöveg-, illetve közléstipológiai kísérlet hipotézisének felvázolása, azaz — további bizonyításra szoruló, a különböző közléstípusok tulajdonképpeni nyelvi deskripcióját megelőző — elvi kiindulópont ismertetése lesz a tárgya. Mint ilyen, a másféle szempontú, de ugyancsak teoretikus síkon kifejtett stílus- és szövegtipológiai törekvésekhez hasonlóan azzal a kockázattal jár, hogy a feltételezett — és jól megválogatott példaszövegeken illusztrált — „tipikus jegyek“ megragadása a szöveg-, illetve stíluselemzés mindennapi folyamatában, vagyis az elmélet és gyakorlat szembe-állítása során sokkal nehezebbnek, a teória skatulyázó egyértelműségénél sokkal bonyolultabbnak bizonyul. A gyakorlati nehézségek ismeretében meg is kérdőjelezhetnők, hogy a stílustipológia vagy szövegelmélet eredményeit érdemes — úgymond — „a gyakorlatban alkalmazni“: nem lenne-e sokkal megnyugtatóbb, ha az elmélet tisztaságának és a gyakorlat praktikusságának megőrzése érdekében a két terület elhatárolását két külön diszciplína, a stíluselmélet és a stíluselmzés (= gyakorlat) szentesítené? Az effajta szkepticizmust azonban cáfolja az a tény, hogy az elmélet csírájának legtöbbször a gyakorlat talajában van a magja, s minél inkább így van, annál biztosabb, hogy az elmélet nem marad spekuláció.

Talán ez áll a mi esetünkben is, jóllehet a hipotézisre, amelyet alább megkísérlünk kifejteni, egyelőre a fenti érvelés tartalmának csupán az első fele — gyakorlati fogantatása — érvényes. Egy évvel ezelőtt egy publicisztikai jellegű könyvrecenzió írása közben azzal a nehézséggel küzdöttem, amit a ki nem mondható mondanivaló megfogalmazása jelent: az *explicit* szövegezés megkerülésével kifejezni a véleményemet. Ez a beszéd és írás közben oly gyakran átélt, közhelyszerű paradoxon („a ki nem mondható mondanivaló megfogalmazása“, „sorok közötti elrejtése“), amelynek fortélyára nemcsak az udvariasság, a tapintat, a diplomáciai érzék kényszerít, hanem a műfaj is megtanít — ez adta a kifejtendő szövegtipologizálási lehetőség ötletét. Fölmerült ugyanis, hogy eltérően a tudományos stílustól, amely sohasem ment föl a lépésről lépésre haladó okfejtés végigvitelétől, hanem a gondolatmenet logikai szerpentinjének „rövidítések“ nélküli, szigorú bejárására és folyamatos nyelvi kifejtésére kényszerít, a népszerűsítő, publicisztikai szöveg természeténél fogva *implicit*: azaz a gondolat kifejezésének vonalán rövidítések, ugrások, hézagok jellemzik. Az implicitás tehát — ideiglenes meghatározásunk szerint — nem más, mint a tudattartalom nyelvi szempontból

hiányos, részleges, de információérték szempontjából teljes kifejezése. E két közlésfajta, a tudományos és a publicisztikai, ötletszerű egybevetése hozta felszínre tehát azt a fogalompárt (explicit—implicit), amely bizonyos nyelvi sajátosságok absztraktumaként a közleménytípusok jellemzésének a továbbiakban eszköze lehet.

Azok a nyelvi sajátosságok, amelyek alapján bizonyos közleménytípusokat a fenti fogalompár valamelyikével minősítünk, legvilágosabban az információelmélet fényében ragadhatók meg. Ugyanazon közölnivaló (információ) nyelvi kifejezésének (üzenet) teljes vagy hiányos (sűrített) jellege ugyanis szoros összefüggésben áll a közlemény *redundáns*, illetve *gazdaságos* voltával. A következő hétköznapi kontextusban például nyilvánvaló ez az összefüggés: A-né és B-né szomszédok. B-né mos. A-né jön a piacról, bemegy hozzá, látja, hogy mos. Megkérdi: „Mit csinálsz? Mosol?” Kétségtelen, hogy ez az explicit közlés teljesen fölösleges, redundáns, és csupán arra szolgál, hogy a két személy nyelvi érintkezésbe lépjen. Ha azonban ugyanebben a situációban a következő (meglepett) kérdés hangzik el: „Van víz?“, akkor a közlemény hírértéke nagyobb, mivel implikálja azt a körülményt, hogy máskor nem szokott lenni víz. Figyelembe véve az összefüggést a redundancia és az explicitas, a hírérték és az implicitas között, ha el akarnók helyezni ezt a tipologizálási kísérletet a másféle szempontú tipológiák között, akkor információelméletnek nevezhetnők. Az esztétikai (stilisztikai) kifejezésrendszer František Miko szerkesztette értelmező szótára, amely mintegy hetven minősítést tartalmaz mindenféle szöveg stilisztikai elemzésére és jellemzésére — többek között az *explicitas—implicitas* fogalompárt is —, nagyrészt ugyancsak információelméleti szempontokra épül. (*A kifejezésrendszer értelmező szótára*. Irodalmi Szemle, XV. 1972. 6. 501—510.)

Az *explicit—implicit* fogalompár mint a tipologizálás eszköze célra-vezetőnek mutatkozik abból a szempontból is, hogy nem valami a szöveg fölött lebegő metaforikus terminus, hanem a nyelvi tényekben, a közlemény szemantikai-szintaktikai síkján kézzelfogható sajátosságokat jelöl. Meg fogjuk látni, hogy a különböző közléstípusokban eddig elszigetelten vizsgált szemantikai vagy szintaktikai jellegzetesség (például a jelentés ambivalenciája a költői nyelven vagy az alárendelő mondat szerkezet a tudományos stílusban) nem más, mint az *implicit* vagy az *explicit* közlésjelleg átfogó tendenciájának alárendelt nyelvi sajátosság. Jelen pillanatban azonban egyik közléstípus területéről sem rendelkezünk elegendő és rendszerezett adattal az elmondottak bizonyítására. Az irodalmi nyelv különböző funkcionális változatainak jelentéstani és mondattani vizsgálata eddig csupán a költői nyelv területén mutat fel számottevő eredményeket, azonban a tudományos, publicisztikai és esszéstílus, a hivatali vagy a társalgási nyelv sajátosságainak leírásában — különösen magyar vonatkozásban — mérhetetlen hiányok mutatkoznak. Tudomásunk szerint a funkcionális nyelvváltozatok leírásában eddig még nem tekintették a különböző nyelvi sajátosságokat a közlés explicit vagy implicit jellegének függvényeként. Jóllehet, ha nem tévedünk, ugyanezekre a jegyekre tesz utalást 1932-ben Bohuslav Havránek, amikor a cseh irodalmi nyelv funkcionális változatait (társalgási nyelv, szakmai nyelvhasználat, tudományos és költői nyelv) a közlés teljessége („complete verbal response“), illetve hiányossága („incomplete verbal response“) alapján is egybeveti

(*The functional differentiation of the standard language. A Prague School Reader on Esthetics, Literary Structure and Style* című kötetben. Szerk. Paul L. Garvin. Washington, 1964). Itt azonban a szöveg kifejtettségének kérdése a beszédhelyzethez, illetve a közlésre kerülő tudattartalomhoz viszonyítva merül fel: a teljesség, illetve hiányosság szövegszerűen — a közlésegségek viszonyában — realizálódó *nyelvi* tényezői figyelmen kívül maradnak. Noha végső soron a kettő összefügg, különbséget kell tennünk mégis a közlés mint *információ* teljessége és a közlés mint *szöveg* (nyelvi) teljessége között. Az *explicit—implicit* fogalompárt ajánlatos lenne inkább szigorúan az utóbbi vonatkozásban használni, ami azt jelentené, hogy nem a szöveg és a tudattartalom viszonyát jelöli, hanem a szövegen belül, a jelek és a közlésegségek között kifejtett vagy ki nem fejtett szemantikai és szintaktikai kapcsolatokat, hiszen — mint ideiglenes meghatározásunkban is állítottuk — információérték szempontjából az a közlés is teljes, amely nyelvíleg implicit.

Visszatérve most már a társalgási nyelvből vett előbbi két példára — jöllehet a nyelvészet a társalgási nyelv grammatikai és szemantikai vonásainak leírásával még nagymértékben adósunk —, óvatos formában megfogalmazhatjuk azt a feltételezésünket, hogy ez a nyelvváltozat az explicitás—implicitás szempontjából kétarcú közléstípus, mert — bár a beszédpartnerek között a beszédhelyzet és kontextus ismerete lehetővé teszi az implicit közlést — a mindennapi érintkezés tipikus helyzetei az explicitás magas fokát mutató nyelvi konvenciókat teremtenek. Ezek a mindenki számára jólismert, terjengős közhelyek azonban nem szükségszerűen (funkcionálisan) explicit közlések (mint a tudományos nyelv közlései), hanem tulajdonképpen csak a beszélők közötti kapcsolat felvételét és fenntartását szolgálják, azaz elsődlegesen nem is hordoznak információt. Ilyen értelemben állapíthatja meg Fónagy Iván, hogy: „a jelek hírértékének erős redukciója a köznapi beszéd jellegzetes vonása“ (*Beszéd és valószínűség*. Nyelvőr, 86. 309—320.). Például, ha februári hidegben egy buszmegállónál ismerősök vagy akár idegenek között elhangzik ez a közlésegség: „Olyan hideg van, hogy...“ — rendkívül nagy a valószínűsége annak, hogy a lehetséges változatok közül az alábbi következik: „megfagy a lehelet a levegőben“. A közlés redundanciáját nagymértékben csökkentené, ha ennyiből állna: „Megfagy a leheletem.“ Hiszen ebben impliciten benne van a mondat többi része, amely csupán arra szolgál, hogy a kétségtől nyilvánvaló szituációt kifejtse. De — még tovább menve — az implicitabb változat hírértéke is csupán abban van, hogy körülírással, képszerűen utal a tulajdonképpeni helyzetre („Nagyon hideg van.“): információértéke tehát nem tartalmából, hanem kifejezőmódjából ered. Ami a társalgási nyelvet másfelől mégis az implicit pólushoz közelíti, az összefügg a célzások, példalózások, félszavas utalások köznyelvbéli gyakoriságával. A társalgási nyelvre tipikus közlésformát — saját gyűjtésű hiteles anyag hiányában — egy olyan szövegrészlettel példázzuk, amelyben Sütő András ezt a nyelvváltozatot a legsikerültebben reprodukálja:

- „— Ez a gyermek kinek a fia?
- Ó, hát nem tudod?
- Nem tudom.
- Azé, tudod...“

- Melyiké? Csak nem!
- De bizony.
- Hát az hogy esett meg?
- Ahogy a végeredmény is mutatja.
- Azt a lányt a *másik* kísérgette. Tudod, melyik...
- Hogyne tudnám.
- Mégis *ettől* lett a gyerek!
- Ettől.
- Nem értem.
- Ő sem érti.
- Mit nem ért?
- Hogy abba volt szerelmes, mégis *ettől* lett a gyerek.

(Sütő András: *Anyám könnyű álmot ígér*)

A fenti párbeszéd két asszony, mondjuk Á és B között folyik. A kontextus szereplői: a gyermek (Gy), a leányanya (L) és két férfi (F és F₁), akik közül egyik az apa. Á és B számára Gy és L, F és F₁ egyaránt ismert, viszont csak B tudja azt, hogy F és F₁ közül melyik az apa. A beszédhelyzetben előforduló tényezők Gy és L, akiket Á és B — nyilván közvetlen jelenlétük vagy velük történt előbbi találkozások miatt — meg sem nevez, csupán rámutatással hoz szóba („ez a gyermek“, „az a lány“). F-re és F₁-re is csak utalások történnek: „azé“, „a másik“, „ettől“, „abba“; a tényállás a párbeszéd végére mégis tökéletesen tisztázódik. A szövegen kívüli dolgokra irányuló utalások, célzások, valamint a mondatok töredékessége mind-mind a közlés implicit jellegének nyelvi megnyilvánulásai.

A társalgási nyelv tehát, sajátosságainak előbb kifejtett kettőssége miatt, az explicitás—implicitás tengelyén elhelyezhető közléstípusok között központi helyet foglal el (lásd 1. ábra). A tengely azért vertikális, hogy egyúttal érzékeltesse a különböző közléstípusokban realizálódó felszíni struktúráknak a mélyszerkezethez való viszonyát. A mélyszerkezetet alkotó szemantikai-logikai viszonyokat nyilván a tudományos közléstípus explicitálja leginkább: ezt a tényt illusztráljuk azzal, hogy a tudományos stílust a „legmélyebb“ ponton helyeztük el. A mélyszerkezethez viszonyítva leginkább implicit közlésformát a költői nyelv képviseli, ezért tüntettük fel a tengely „legmagasabb“ pontján.

IMPLICIT
költői nyelv
széppróza
esszéstílus
publicisztika
IMPLICIT

társalgási nyelv

EXPLICIT
szónoki
hivatali
jogi

tudományos nyelv
EXPLICIT

1. ábra

A tudományos nyelv explicitásának bemutatására történetesen éppen egy nyelvfilozófiai jellegű értekezés egyik részlete kínálkozik: „Ha rámutatunk erre a hagymára, és azt mondjuk, »itt ez a hagyma«, akkor kijelentésünkben egy rejtett tagadás van: »ez a hagyma« éppen ez a hagyma, és *nem* más hagyma. Ha éppen ez a hagyma, akkor ismét hinnünk kell azt, hogy ez *nem* más, hanem éppen ez.” (Bretter György: Az „itt és most” logikája és erkölce. Korunk, 1972. 2. 200—201.) A szóban forgó kijelentés („itt ez a hagyma”) alanyi része („ez a hagyma”) minden körülmények között (a köznapi nyelvben is) implicit módon tartalmazza saját ellentétének tagadását: „nem más hagyma”. Ami azonban rendszerint implicit, az itt, a tudományos analízis szövegében kétszeresen is kifejtetté válik. Először így: „ez a hagyma» éppen ez a hagyma, és *nem* más hagyma.” Majd megfordítva: „ez *nem* más, hanem éppen ez.” A szemantikai kapcsolat maximális kifejtettsége, amelyet a *hagyma* szó hatszori előfordulása is jelez ebben a rövid szövegben, itt nyilván a két kijelentés kizáró jellegű ellentétét hivatott hangsúlyozni. Az explicit szemantikai kapcsolat mellett jellemző a fenti szövegre a közlésegségek közötti explicit szintaktikai kapcsolat is. Mindössze két összetett mondatból áll, amelyek között a „Ha..., akkor...” (feltételes mondat—főmondat) reláció teremt szerkezetbeli párhuzamot. A két összetett mondat között nyílt folytonosságot jelez az az eljárás, hogy az első mondat döntő szerepű megállapítása („éppen ez a hagyma”) a második mondatot bevezető feltételezésként szerepel („Ha éppen ez a hagyma”).

A tudományos szöveg mondatainak ez a nyílt folytonossága (explicit kapcsolódása) szembeszökő jegye ennek a közléstípusnak. A mondatok élén álló és a folytonosságot a ponton túl is jelző utalószók és kötőszók alapján mérni is lehetne e közléstípus explicitási fokát. Most csupán illusztratív célzattal idézzük Lotman egyik poétikai tanulmányának 50 mondatból álló szegmentumát, mégpedig úgy, hogy csak a mondatok élén álló szavakat feltüntetve, kiemeljük a kötőszós, utalószós mondatkezedeteket:

- 1 Az a körülmény... 2 Ily módon... 3 A modell... 4 Ezért amíg... 5 Ilyen értelemben...
- 6 A műalkotások... 7 Ebből az következik...
- 8 Következésképpen... 9 A műalkotás... 10 Azt lehet mondani... 11 A szemantikai...
- 12 Az utóbbi meghatározás azonban... 13 Amennyiben...
- 14 A műalkotásnak jel-modellként történő meghatározásából következik...
- 15 Ebből többek között az is következik...
- 16 A művészet... 17 Ahhoz, hogy... 18 Tegyük fel... 19 Például... 20 Anélkül...
- 21 Az egyik esetben... 22 Az egyiknek a... 23 Az egyikben...
- 24 A tudományos megismerés... 25 A térképet használó emberek... 26 Van azonban egy...
- 27 Ez...
- 28 A játéknak és... 29 A játék... 30 Vitathatatlan... 31 A játék... 32 Ennek a ténynek...
- 33 És ami különösen... 34 A magasabb rendű állatok...
- 35 A játéknak 36 Ilyenkor... 37 Ennek nagy jelentősége van... 38. Ezzel szorosan összefügg...
- 39 Ezzel magyarázható... 40 Szuvorov... 41 Hasonló feladatot...
- 42 A játék... 43 Ezzel függ össze... 44 Azok az esztéták...
- 45 A játék... 46 A játék... 47 A játékos... 48 Az élő tigristől...
- 49 A játszás képessége...
- 50 Ennek a kétsíkúságnak...

(J. Lotman: *A művészet a modelláló rendszerek sorában.* Strukturalizmus II. Budapest, 1971. 44—45.)

A fenti ötven mondat nyílt folytonosságát 23-szor jelzi kötőszó vagy utalószó, de ugyanezt a funkciót töltik be a mondatok élén meg-megismétlődő témaszók („a műalkotás“, „az egyikben“, „a játék“) gyakorisága (15). Tehát a mondatok kapcsolódása összesen több mint 70 százalékban explicit.

Ha a szöveg közlésegségei között kifejtett szemantikai, illetőleg szintaktikai kapcsolatokat tesszük meg az explicitás kritériumává, akkor e két tényező megléte, illetve hiánya alapján 4 változat lehetséges:

	1.	2.	3.	4.
a) explicit szemantikai kapcsolat	+	+	—	—
b) explicit szintaktikai kapcsolat	+	—	+	—

Nyilvánvaló, hogy az itt elvben föltételezett négy típus közül a tudományos közlés az elsőt képviseli, azt ti., amelyben mind a kétféle kapcsolódási lehetőség megvalósul, azaz explicit. (Noha óvakodnunk kell attól, hogy normatív szempontokat érvényesítsünk, föltehetőleg az ilyen közlésforma lenne a tudományos stílus ideális típusa.)

A második kapcsolódási típus (explicit szemantikai kapcsolat megléte — explicit szintaktikai kapcsolat hiánya) előfordulása igen gyakori a társalgási nyelvben. Az írott nyelvváltozatok közül a nagyobb gazdaságosságra, tömörségre törekvő publicisztikai és szépprózai stílust jellemzi ez a mondatkapcsolás. A következő szövegrészlet műfaja: nyelvtudományi publicisztika. Figyeljük meg benne a mondattani kapcsolóelemek ökonómiáját:

„Világegyetem, emberiség, emberség.

Világegyetek? Emberiségek? Emberségek?

Ez már képtelenség. És nem a nyelvérzék dönti el, hogy itt nincs helye a többes számnak: aki nem tud magyarul, az is egyes számban használná ezeket a szavakat. Az általánosítás ilyen magas fokán csak az egyes népek szemlélete, hanem maga az egyetemes emberi gondolkodás sem tűri meg a többest.“ Hogy az előbbi szövegnek a tudományos közléstípushoz viszonyított implicitását világosabban szemlél-tessük, a következőképpen írjuk át: „A *világegyetem*, *emberiség*, *emberség* olyan főnevek, amelyeket csak egyes számban szoktunk használni. A *világegyetek*, *emberiségek*, *emberségek*, azaz többes számú alakjuk, a nyelvben elképzelhetetlen. És nem a nyelvérzék dönti el, hogy itt nincs helye a többes számnak, *hiszen* aki nem tud magyarul, az is egyes számban használná ezeket a szavakat. Az általánosítás ilyen magas fokán *ugyanis* nemcsak az egyes népek szemlélete, hanem maga az egyetemes emberi gondolkodás sem tűri meg a többest.“ Az egybevetés eredményeként kitűnik, hogy a publicisztikai közléstípus egyszerű, tömör szembeállításal, mellérendeléssel, párhuzammal oldja meg annak a szabályszerűségnek a szemléltetését-sugalmazását, amelyet az értekező stílus fogalmilag kifejt. A mondatok közötti magyarázó és okhatarozói viszonyt ott ugyancsak mellérendelés álcázza, de — bár hiányoznak az explicit mondatfűzés megteremtői (*hiszen*, *ugyanis*) — az olvasó mégis egyértelműen fogja fel a mondatok közötti implicit logikai kapcsolatot. (Nem tekintjük egyelőre feladatunknak azt, hogy a nyelvi tények megállapításán túlmenően értékelő megjegyzéseket is te-

FÜLÖP ANTAL ANDOR: ÖNARCKÉP (1944)

FÜLÖP ANTAL ANDOR: CSENDÉLET (1971)

gyünk, de itt szükségesnek látszik mégis bizonyos stilisztikai kommentár: a szerkezeti mellérendelés előnyben részesítése az alárendelő mondati viszonyok kifejtésével szemben a publicistának azt a törekvését tükrözi, hogy elkerülje a didaktikus, „szájbarágó“ magyarázat olvasót elidegenítő hatásait.)

Az „elhallgatott alárendelés“, vagyis a mondatok közötti logikai kapcsolatok implicitása jellemző a szépprózai szövegekre is. Ennek szemléltetésére ismét egy Sütő András-szemelvényt veszünk alapul (az író vallomása szerint az anyanyelv megrendítő, lenyűgöző élményét számára Arany János *Toldija* jelentette): „Nyelvünk erdőzúgását hallgattam benne. Miután végigborzongtam a réti farkasokat, és Bence hűségében apámra ismertem, miután karizmaimat a Miklóseíval összemértem, azal kötött le tizedszer is, ami a kielégített kalandvágy helyén egyre növekvő hiányérzetemet enyhítette: beszélni tanított. A lehetetlen sajjó kísértéseit éreztem: fölszíppantani szavanként az egészet, utolsó jelzőjét is eltávololni az üres kamrákban. Az uradalmi gyümölcsösbe szabadulva kapott el így a vad mohóság, a tatárkodás fosztogató ösztöne: leszaggatni, ing alá rejteni, kabátujjba, nadrágszárba dugdosni, ágastól tördelni mindent, amit lehet, hazarohanni vele, föl a padlás sötét zugába...“ Egy jellegzetes mondatépítő eljárás ötlük szemünkbe, amelyet a felszínen, az írás grafikai szintjén a *kettőspont* sűrű használata jelez. Sajátosan összetett funkciója van itt: szünet és kihagyás, de ugyanakkor erősen szoros, szerves logikai és nyelvtani kapcsolat kifejezője egyszerűen. Olyan nyelvi viszonyítóelemek (kötőszók, utalószók) szerepét tölti be, amelyeknek jelenléte nemcsak a tömörséget, de a vallomás közvetlenségét, meghittségét is csökkentené. Figyeljük csak meg az egyik mondatszakaszt: „egyre növekvő hiányérzetemet enyhítette: beszélni tanított.“ Ez a látszólag mellérendeléses szerkezet tulajdonképpen több szempontból is alárendelő jellegű logikai kapcsolatot fejez ki. Mindjárt kiténik, ha a következő formákba írjuk át: „1. egyre növekvő hiányérzetemet *azzal* enyhítette, *hogyan*... 2. egyre növekvő hiányérzetemet *úgy* enyhítette, *hogyan*... 3. egyre növekvő hiányérzetemet enyhítette, *mivel*... 4. egyre növekvő hiányérzetemet enyhítette, *azaz*...“ Ez utóbbi, magyarázó típusú mondatkapcsolás áll legközelebb ahhoz az egyenrangúsághoz, amelyet a tagmondatokról az egyszerű egymás mellé állítás, a mellérendelés feltételez. Ám azzal, hogy Sütő a logikai viszony kifejezésének ezt a megoldását is mellőzi, sikerül a szerkezetbeli mellérendeléssel még szorosabbá fűznie a mondatok közötti kapcsolatot, és ugyanakkor elkerülnie a tárgytól elidegenítő fölösleges magyarázkodást.

Említettük már, hogy tipológiai elképzelésünk szerint az implicitás legmagasabb fokát a líra nyelve képviseli, ám a viszonylagosság elvét itt is érvényesítenünk kell. Amikor ugyanis az implicitás legmagasabb fokáról beszélünk, azt mindig a többi közléstípus nyelvi kifejezettségéhez *viszonyítva* képzeljük el: ebből a szempontból pedig nyugodtan állíthatjuk, hogy mióta a nyelvben kialakultak a különböző funkcionális változatok, minden korban a líra nyelve volt ezek közül a legimplicitebb. (Mint ahogy a tudományos nyelv is, mióta kialakult, a többihez képest a legexplicitabb közléstípus.) Másfelől viszont számolnunk kell azzal, hogy a lírai közléstípus implicitása *történetileg* is viszonylagos, azaz a költői nyelv fejlődése során e közléstípus implicitásának foka is válto-

zott. Okunk van feltételezni többek között, hogy — noha a bizonyítás még hátravan — a klasszicista költészet explicitebb, mint a romantikus, a lírai népiességhez viszonyítva pedig a klasszicizmus is implicit; a mai költészet pedig minden korok költői kifejezőmódjához képest az implicitás legmagasabb fokán áll. A közlésegségek közötti viszony szempontjából ugyanis a mai költészet nyelve közelíti meg leginkább azt a (4.) típust, amelyben az explicit szemantikai és az explicit szintaktikai kapcsolat egyaránt hiányzik.

A közlésegségek kapcsolódási módjának konkrét elemzésével nemcsak a különböző közléstípusok egzaktabb tipológiája lenne elérhető, például világosabbá válhatna a tudományossal szemben sokat emlegetett esszéstílus mibenléte is, hanem — mondjuk — a mai költészet nyelvi specifikumának megragadása is, az előbbi korok költői nyelvéhez képest. Persze, a mai költészet nyelvének nagyfokú implicitása elsődlegesen abból fakad, hogy általában a minimálisra csökkenti vagy eltörli a versben az olyan, „helyzet“-re való utalásokat, amelyeket a hagyományos költészetben általában bizonyos fokú explicitással mindig megtalálunk (a *vershelyzetre* vonatkozólag lásd Hankiss Elemér tanulmányát *A népdaltól az abszurd drámáig* című kötetben. Budapest, 1969. 83—111.). De az implicitás megvalósítója a mellérendeléses szerkesztésmód is, amely a közlésegségek kifejtetlen, rejtett szemantikai kapcsolatát párosulva nyelvi montázs képzetét kelti.

Jóllehet ezt a közléstípológiai vázlatot jórészt nyitott kérdések és részben igazolt föltételezések összegezésének tekintjük, a továbbiakban mégis hasznosnak látszik szempontjainak több irányban való alkalmazása is. A társalgási nyelv kétarcúságának, a tudományos és a publicisztikai nyelvváltozat, illetőleg az esszéstílus viszonyának problémái egyaránt izgalmasak, továbbgondolást, kutatást igényelnek, s ezeket, őszintén szólva, sajnálattal hagyjuk el, hogy a továbbiakban, más tanulmányok rendjén — átlépve a történeti stílustípológia területére — a modern költői nyelv ilyen szempontú vizsgálatával foglalkozhassunk.

Pongrácz Antónia: Életfa

A MÍTOSZ ÉS A TECHNIKA LÉNYEGÉRŐL

1.

Idézettel kezdem: „A könyv tehát azt a meghökkentő, izgalmas jós-
latot tartalmazza, hogy a jövőben népszerű, azaz inkább tömegszerű
mítoszok lesznek a politika mozgatói: fabulák, agyrémek, káprázatok,
melyeknek nem kell hogy bármi néven nevezendő közülük legyen igazság-
hoz, józan észhez, tudományhoz, mégis formálónan hathatnak, meghatá-
rozhatják az életet, a történelmet, s ezzel dinamikus realitásoknak bizo-
nyulhatnak. Látnivaló, hogy a könyv nem ok nélkül viselte fenyegető
címét” — Sorel *Réflexions sur la violence*-a volt az, ahonnan Thomas
Mann a *Doktor Faustus*-ban (XXXIV. fejezet — Thomas Mann *Művei* 7.,
482. Budapest, 1969. Szöllősy Klára fordítása) ezt a tételt megismétli —
„mivel az erőszakról szólt mint az igazság győztes ellenlábasáról... Gú-
nyosan vigyorgó szakadékot tár fel igazság és erő, igazság és élet, igazság
és közösség között.”

Mint a demitizálás [*Entmythologisierung*] kérdésénél, most is az alap-
ból kiindulva, már a szóhasználatot illetően is kérdezni kell. Miért hasz-
nálják az illetékesek ebben az összefüggésben, ahol politikai technikáról,
a tömegek mozgatására szolgáló eszközről van szó, fabula helyett a „mí-
tosz“ kifejezést? Az illetéktelenek számára, akiket majd mozgásba hoz-
nak, a fabula (mese) szó természetesen használhatatlan. Nekik e helyett
„igazságot“, „észt“, „tudományt“ kell mondani. Miért nyúlnak hát vissza
a görög szóhoz? Miféle fogalomról hitték, hogy a mítosz szónak tulajdo-
nithatják? S igazuk volt-e, mikor éppen ezt a fogalmat jelölték vele?
Itt még nem a vallástörténet mítosz-jelenségéről beszélünk, hanem csak
arról, hogy mit értünk mítoszon, ha a „mítoszok“ politikai mozgalmak
„vehikulumai“ vagy eszközei.

Ezen nyilván olyan szöveget értenek — elbeszélést vagy tanítást,
vagy a kettőt együtt —, amely az igazság, sőt, egy fontos igazság igényé-
vel lép fel anélkül, hogy az igazság követelményeinek megfelelné, vagy
egyéltalan igaz volna. Igaz-e vagy sem, az effajta szövegnek funkció-
nális értékkel kell rendelkeznie. Működő instrumentumnak kell lennie.
Technikailag — e szó eredeti értelmében, ami nem követel feltétlenül
gépet, — vallási és politikai célokra használható fel. Kínálkozik erre, a
felhasználásért *van*, így hát ez a mítoszfogalom két elemből áll össze:
az igazság puszta igényéből (ha ennek nincs is semmi alapja) és a tech-
nikai felhasználhatóságból.

Az első elem megfelel annak, amit a mítosz görög szó történetéből
megtudtunk. Ez eredetileg tényállásnak „hangzott“, az igazság hangzá-
sával rendelkezett. Azután elvesztette ezt a hangzást mindazok számára,

akik a tényállást felül akarták vizsgálni. Egy ideig még igazságigénynek „hangzott“, lassanként csak az egykori, létezett igényt szólaltatta meg, de az igazságot már nem. A beavatottak számára inkább átlátszó hazugságnak látszott, amelynek nem-igaz volta nem is igen szorul feltárássra. A „mítoszokat“ már az antikvitásban (egy időtől fogva) némelyek mindinkább „fabuláknak, agyrémeknek, káprázatoknak“ fogták fel.

A második elem, a technikai alkalmazhatóság, a görög szóban nem „hangzott“ fel hallhatóan. Aki csak a szóval foglalkozott, annak egyéb ismereteiből hozzá kellett fűznie: „az igazi mítosz kultuszt követel.“ Így járt el Walter F. Otto, aki a vallástörténet mítosz nevezetű jelenségét vette föl valláskutatói tapasztalatai alapján mint az „igazi mítoszt“, és azt mondta ki, ami általános benyomása volt mítosz és kultusz kapcsolataról. Valójában a technikai alkalmazhatóság, a modern mítoszfogalom e második eleme nem fejthető ki az ókori szótörténetből. De levezethető-e vajon az ókori jelenségből? A görög — és nemcsak a görög — vallás mindkettőt tartalmazza: a mítoszt is, a kultuszt is. Megfelelések is vannak kettejük között. Elég-e azonban ez a mítosz jelenségének, a vallástörténet „igazi mítoszának“ olyasfajta leírásához, amelynek az igazság iránt támasztott igény mellett az alkalmazhatóságot, a mítosz és a technika — bármiféle technika — közötti legszorosabb viszonyt kell tételeznie?

2.

A vallástörténet mítoszai és a modern politikátörténet mítoszai között szakadék ásít. A görögök és a mitológiát alkotó többi nép mítoszai a fabuláktól eltérő, sajátos elbeszélések voltak és szabad kitalációk. A szellem sajátos munkálkodása hozta őket létre, amely önállóan állt a költészet, valamint a tudomány és filozófia kezdeményei mellett, bár néha részben összemosódott velük. A mitológiában a mítosz-jelenséget elbeszélésekben fejtették ki és képekben jelenítették meg. Azonban sem az igazság igénye, sem az alkalmazhatóság nem lépett előtérbe. Mindkettő akár nemlétező is lehetett volna, a mitológiai történetek és képek akkor is fennállnának. Másvalami domborodik ki itt: a spontaneitás, s ez az igénytelenséggel és a céltalansággal rokon. Ennek ellenére — vagy talán éppen ezért — kimondhatjuk: itt a mítosszal van dolgunk, azzal az ősfenoménával, amelyre elbeszélések és képek egyaránt visszavezethetők.

És nekünk mindezt — elbeszéléseket, képeket s az egész jelenséget — igaznak kell neveznünk, mint a szemünk láttára kiásott szobrokat, akkor is, ha e valódiságot nem tudjuk vagy nem akarjuk közelebbről meghatározni. A vallástörténet e képek szülőföldjére visz bennünket, ahol nem távolodtak és nem idegenedtek el eredetüktől, a mítosz jelenségétől.

Másképpen van ez a politikai történelem mítoszaival. Ezek képtelenek magában megállni, igénytelen és céltalan, spontánul születő mitológiát teremteni. S nem a mítosza kell őket visszavezetni, amely elbeszélésekben és képekben terjed, hanem legfeljebb a politikai ősfenoménra, ahogy azt elképzelni szeretik mint ős-machiavellizmust vagy ős-szocializmust Rousseau *Contrat social*-ja értelmében. „Mítoszokról“ itt csak tudatosan túlzott értelemben beszélnek, és a „hamis“ [*unecht*] szót is ki lehet

mondani. Ezek „hamis mítoszok“, magukat igazságnak feltüntető „fabulák, agyrémek, káprázatok“, holott csak politikai célok szolgálatában, technikai okokból helyesek. Nem azért hamisak, mert ilyenek! Hiszen valódi politikai eszközök. A „hamis“ szót azért kell tódítani, amiért egyáltalán ilyesmit „mítosznak“ neveznek: hiszen mindez a mítoszoktól idegen területen, a politikában van otthon, és a mítosz ősjelenségéhez semmi köze.

3.

Szabad-e kereken „fabuláknak, agyrémeknek, káprázatoknak“ nevezni a nem igazi mítoszokat, holott célszerűek? Ha csak *ilyenek* volnának, hogyan lehetnének célszerűek? Azt is mondják róluk, hogy alkotóak, meghatározzák az életet s a történelmet, az életerő pártján és a közösség szolgálatában állnak. Azt a tételt, mely szerint a mítoszok az életet támogatták, és összetartották a közösséget, nem lehet az ókor történetére alapozni. Nem mondhatni, hogy a tétel alaptalan. A mítosz átvilágította az életet e szó minden értelmében, a közösség, a család és az állam életét is, ezáltal támogatta. Ebben a kultusz volt segítségére. De tegyük fel egyszer a kérdést a mítosz és kultusz irreálisának *fokára* vonatkozóan is: melyik a kevésbé reális közülük? Bizonyára a mítosz *nélküli* kultusz! Ha nem a mítosz járna logikusan, előfeltételként a kultusz előtt, ha nem az igazság iránt támasztott igény és alkalmazhatóság, akkor az vak eszközzé változna, kezelése (a rítusok) pedig üresjáratú gépezetté lenne, az egész vágy-meghatározta technika volna, minden valóságos alap nélkül.

Csak ha úgy vélik, hogy a kultusz korábbi, mint a mítosz — s ezt a vélekedést nem támasztja alá a történelem —, magyarázó mítoszok feltevéséhez kell folyamodni, amelyek a kultusz cselekményeit pótlólagosan alapoznák meg. Mind a politikai céloknak alárendelt hamis mítoszokban, mind a mítosz-ősjelenségre visszavezethető valódiakban — a hipotetikus mítoszalan kultusszal szemben — az a közös, hogy valamilyen módon közülük van a valósághoz. Hibás módon vagy részleges módon is akár: ha egyáltalán semmi közülük sem volna a valósághoz, akkor a valamiféle célt mégis szolgáló hamis mítoszok használhatatlanok lennének — és éppenséggel a valódi mítoszok volnának „fabulák, agyrémek, káprázatok“, és olyan tehetséges nép, mint a görög, mégis igaznak tartotta volna őket! Ebben az esetben a mítosz ősjelensége, amelyet a valódi mítoszok a *logosz* segítségével különféle mitológiákká bontanak, mitológemákká tárgyiasítanak, nem egy bizonyos tévedés volna, hanem a különféle tévedések forrása.

Legyen így! Az alaphól akartunk kiindulni, és a gondolat révén megnyíló lehetőségek közül egyet sem zárunk ki. Hiszen mire vonatkoznak a tévedések, ha nem a valóságra? Tévedés vagy nem tévedés: mindez a valóság feldolgozásakor kerül vagy nem kerül elő. A mítosz ősjelensége a valóság egyfajta feldolgozása. Nem lezárt megmunkálás! A feldolgozás — történik. Éppen így ez a mítosz-ősjelenség. A mítosz lényegéhez akkor jutunk el, ha tudjuk, hogy a valóság saját lezáratlan feldolgozása. Lezártan a mítosz halott lenne, és nem a mítosz, amelyről

itt szó van. A valódi és hamis mítoszok között az az egyik különbség, hogy ez utóbbiakban a szándék, a célra-irányultság uralkodik, míg az igazi mítosz cselekménye csak felbukkanó forrásként, spontánnak képzelhető. Egyes mítoszokat elő lehet állítani, mitológéákat sajátos technikával, *müthopoietikával* ki lehet dolgozni; ha viszont minden mítosz, mitológéma és mitológia háttérében adott a mítosz-ösjelenség, akkor spontaneitását is el kell ismernünk, s ezzel egy saját technika kezdetét is, amely lényegében maga is spontán feldolgozás számára adott, és a kultusz formájában való alkalmazása végett olyan kultikus technikához vezet át, amely egy szüzi kezdet szüzi folytatása.

4.

A mítosz genuin (természetes) módon egyszerre kétféle technika kezdetét tartalmazza: a mitopoietikus technikaét és a kultikus technikaét, lévén a mitológiának is, a kultusznak is előföltétele. De micsoda ez tulajdonképpen, mint történés miben különbözik a világban történő dolgok egyéb fajtáitól? Valaminek történnie kellett vagy — mint az gyakran megesik — *újra* meg kellett történnie, hogy a mítosz ösfenomenját, amely megelőzte a szót, valamelyik nyelv legalább egyik aspektusában meg tudja ragadni. A szó görögül *müthosz*, és eredetileg nem kitalált, hanem való tartalmat nevezett meg. A „mítosz ösjelenségének“ feltevéséből a spontaneitáson kívül nemcsak ilyen vagy amolyan mondani-valót jelentett, hanem a legáltalánosabb konkrétumot. A szón kívül természetesen a mítosz tárgyasulásának formája a kép is és a képes cselekvés, a szimbolikus tett. A szó itt bizonyítva a történés főirányát jelzi. Ezért ragadták el és őrizték a görögök a mítoszi történéshez illő spontaneitással annak nevéként.

A mítosz a lét mint szótartalom — nem teljesen a szón kívül és nem is teljesen benne, hanem a feldolgozásban, amely, mint már mondtuk volt, történik és nem tétetik — de egy magasrendű, magáért szólított, ünnepi szó, költői ősigé tartalma. Ez a tartalom nem kiáltás segítségért, eledelért vagy ölelésért! Olyan szó, mint az *agalma* (isten-szobor, szent ajándék...), a kép-szó! Az igazi mítosz ilyen irányban történik akkor is, ha ezt nem éri el, hanem kultuszképpé vagy kultikus tánccá oldódik.

5.

Sokat lehetne még mondani a valódi és őseredeti mítosz jelenségéről, a lét megművelésének állapotában levő mítoszlól, ez olyan állapot, ami mintegy a vallás *előtt* található — ha valláson nem szubjektív érzéseket, hanem azt értjük, ami objektíve is fennáll, mint a mítoszok és tanítások, rítusok és intézmények. Azt mondtam azonban, hogy „mintegy“, hiszen az „előtt“ ez esetben nem föltétlenül történetileg értendő, hanem logikailag: az előföltételezésre céloz. A befejezetlen feldolgozás állapotának tanújelei föllelhetők a vallások történetében, de a voltaképpeni vallástörténeten kívül, néha a vallások tanait nem hirdető költőknél is. Ebben az állapotban a lét megmutatja értelmét és fényét, s ez sokféleképpen

történhet: isteni látományok formájában éppúgy, akár egy olyan egyszerű technikai berendezés felhasználásával, mint egy hinta, amivel az ember ég és föld között lebeg és ott *van* — semmi mást nem tesz, csak van. Az ember ott nincs a semmibe hajtva, ahol „semmisítik“ [*wo es um ihn herum „nichtet“*: ironikus célzás Heidegger terminológiájára], hanem a létben van, ahol „természetesítik“, sőt benne is ez zajlik.

Hajlandó lennék akár a „természetfölöttiesít“ szó megalkotására is, de ezúttal figyelmünket a technikának kell szentelnünk, amelyet esetenként a mítosz-öszejelenség köréből teljesen ki kellett zárni, ha az a „lét megművelése“. A tánc technikája bizonyosan közelebb áll a mítosz sajátos technikájához, mint a kőművesség, amely kemény kőből kultikus ábrázolatokat alkot. Görögül mindkettő *technikai*: mind az *orkhesztiké*, mind az *agalmatopoiétiké*. Amikor a modern nyelvekben a főnevesített görög melléknevet, a *technikét* használjuk — németül *Technik*, olaszul *tecnica*, franciául és angolul *technique* —, akkor egyfajta *techniké technéről* beszélünk, a *techné technéjéről*, a feldolgozásról, azaz a feldolgozás kiteljesítéséről. A technika a magáértvaló lét önállóságának útján levő *techné*. A mítoszban két irányba lehet.

Az egyik a spontaneitás mesterséges fokozása az eksztázisig, az önuralom képességének elvesztéséig, tánc vagy bor, meszkalin vagy *Psilocybe Mexicana* révén. A másik irányé a szándék és számítás, hogy a kultuszon, sőt a valláson kívül, a politika szférájában használják fel a mítoszokat, ahol különben nem igazi mítoszokat használtak volna. Egy ily módon alkalmazott vallási aktus egészében nem más, mint technikává változott mítosz. Végül arra is emlékeztetnem kell, hogy ilyen is van, hogy a mítosz e technicizálódása mintegy szemünk láttára, a nemzetközi nyilvánosság előtt megy végbe: miután a hamis mítoszokból kiindulva megpróbáltuk definiálni a valódiakat, forduljunk egy politikai eszközzé változott mítoszhoz, amely valódi és élő, éppen ezért rémítő mítosz maradt.

Ismét idézettel kezdeném: „Tehát nem tudtad, hogy Peregrinus nem-sokára elégeti magát Olümpiában?“ — „Felgyújtja magát?“ — kérdeztem megdöbbenve. — „Hogyhogy? És miért akarná felgyújtani magát?“ Amikor Lukianosznál *Peregrinus haláláról* olvasunk, a borzongást enyhíti az időbeli távolság és a szerző hűvös ábrázolásmódja. Ha egy hasonló esettel, sőt többel kerülünk szembe a reggeli lapban, a kényelmetlen érzést csak növeli, hogy soha nem hittük volna, hogy ilyen szörnyűségek megismétlődhetnek. Először csak egy buddhista szerzetesről érkezett hír, aki Saigonban élve felgyújtotta magát: tűzjelzésként a dél-vietnami buddhistákat fenyegető veszély ellen. A jelet a világ közvéleményének adták: efelől semmi kétség. [...]

...A világsajtóban feltűnt az a nézet, hogy a vietnami buddhisták önelégetési akciója ügyes lélektani spekulációra épült. A számítás nyilván nem hiányzott. De azért a dolog mégsem olyan egyszerű, hogy az önfelgyújtást rafinált számítással egyszerűen csak kitalálják. Az is téves volt, hogy ezt kizárólag a buddhizmus önkioltási gyakorlatához kapcsolják. A tűzhalál inkább archaikus elem a hátsó-indiai buddhizmusban, a buddhizmus előtti aszkéták öröksége. [...]

A görögök akkor találkoztak először ezzel a szokással, amikor a Nagy Sándor kíséretéhez csatlakozott Kalanosz bráhmin Perzsiában mág-

lyára lépett. Ezzel magának a királynak a csodálatát is kivívta, de sok görög az aszkéták Nyugat ellen irányuló gögjét érezte ki belőle. Oneszirikosz cinikus filozófus, Alexandrosz egyik kísérője erről tüzetesen beszámolt. [...]

6.

A saigoni mártírok nyilván nem gondoltak Kalanoszra... Azt sem tudom megmondani, mi a déli buddhizmus mai nézete a tűzhalálról, s hogy mely szentek voltak ebben a példaképek. Áldozatuk politikai voltáról s az ezzel járó technikai jellegéről nem kell többet szólnom. Tettük mitikus alapjáról azonban még egy keveset beszélünk. A mítosz fenomenológiájához tartozik az, amit Gonsalv Mainberger így foglalt szavakba: „Ez kétértelműnek mutatkozik: jelenvaló és elmúlt.” Ez a polaritás nemcsak abban áll, hogy a mítosz az elmondás révén megnyilvánul s a megmutakozáskor a filozófiában megszűnik, — hanem abban is, hogy (mint kezdetben) a mítosz múltakról mesél, s ebben azt fejezi ki, ami tulajdonképpen van és jelenvalóként érvényes. A továbbiakban a mítosz számunkra is elmúltként adódik, és mégis folyton találkozunk vele, mint a buddhista szerzetesek tűzhalálakor, s ez csak különösen megrázó példája mindannak, ami visszatérhet.

Ha a jungi pszichológiából valaminek esélye van a fennmaradásra, akkor az bizonyára C. G. Jung korai sarktétele: „azt mondhatjuk, hogy ha sikerülne a világ minden hagyományát egy csapásra eltörölni, a következő nemzedékkel újakezdődne a mitológia és a vallástörténet.” Jung itt inkább a sötét, mint a verőfényes fejezetekre gondolt. A mélyebb filozófiai megfontolás azonban Freudnál is, Jungnál is hiányzott. Nemhiába nevezte Buber Jung gondolkodásmódját manicheusnak. Az a kérdés, hogy a borzalom és a gonosz, ami a valódi mítoszokban és leszármazottaikban megjelenik, a létnek vagy az embernek tulajdonítható-e, filozófiai kérdés. Beszélhetünk azonban az ember szigetéről a természetben. Ezt a szigetet az emberi téboly számos válfaja fenyegeti és zaklatja. Helytelen volna a mítoszt vagy a technikát tenni felelőssé azért, ami a tébolyból hozzájuk tévedt, és ebben vagy amabban a mitológiában démoni alakot ölthet.

A válasz arra a kérdésre, hogy lehetséges-e a demitizálás [*Entmythologisierung*], nemleges kell hogy legyen. Arra a kérdésre is persze, hogy lehetséges-e a *technikátlanítás*. Ettől függetlenül — fennáll a demontalanítás, az ördögüzés kérdése, mármint az, hogy kigyógyítható-e az ember démonaiból. Az első két kérdés olyasvalamire vonatkozik, ami nem okvetlenül kívánatos. Annál inkább kell kívánnunk azt, hogy az ember kigyógyításának feladatát egyszer majd megközelítőleg teljesítik.

(1968)

Tamás Gáspár Miklós fordítása

A PARTON PROTEUS ALAKOSKODIK

A megtalált vers

I.

Gilgames varázshatalmú dobot faragott magának Istár fájából. A dobról beszél az eposz első táblája is, az asszír nyelvű szöveg: *varázsdobja, a csodatévő, minden dolgában elkíséri.*

A dob történetét az utolsó tábla mondja el, a legrégebbi tábla, a sumér legenda. Istár fája a világ teremtésével volt egyidős. Egy napon, beszéli az eposz, Istár Gilgamesnek ajándékozta a fát, és Gilgames ebből készítette a varázsos hatalmú hangszert.

A dob, a dobverővel együtt, aláhullott az alvilágba. Uruk városának csendjét Gilgames jajongása verte föl — *ó, én varázsdobom, varázsdobverőm! ...*

Enkidu szállott alá a dobért, és vállalkozása csődbe fulladt: az alvilág mint halottat nyelte el. Gilgames könyörgése süket istenfülekre talált, az istenek hallani sem akartak Enkidu feltámasztásáról, és később is csak annyiba egyeztek bele, hogy Gilgames szót válthasson barátja szellemével. Ezzel a párbeszéddel véget is ér az eposz.

És nem tudni, mi lett a dobbal meg a dobverővel. Az eposz hallgat róla, és nem említi a dobot más forrás sem.

A dob nyilván lent maradt az alvilágban. A dobverővel együtt.

Az azóta eltelt idő folyamán jó néhány kísérletnek lehettünk tanúi: felhozni a dobot vagy — mondjuk — legalább a dobverőt. Nem lehet feladatunk ezekről a kísérletekről és eredményeikről beszélni; különben legalább annyit mindenki úgyis tud, hogy a dob máig nem került föl.

Egyetlen kísérletről lesz szó, a kísérlet körülményeiről és feltételeiről.

II.

Csak sajnálni lehetne azt a boldogtalant, aki azokból a megállapításokból szeretne magának fogalmat alkotni Weöres Sándorról, amelyeket a költő kritikusai halmoztak össze az évek során. Persze ez, hogy valaki előbb ismerje meg a róla és költészetéről szóló irodalmat, mint magukat a verseket, csak akkor lenne lehetséges, ha a Weöresről írt kritikákat kiadnák egy kötetben, Kiss Tamás 1934-es recenziójától Beney Zsuzsa 1972-es „ikertanulmányaig”. (Egy ilyen kötet azért is hasznos lenne, hogy véget vessen az egymásból tenyésző, valamint a spanyolviasz-írásoknak, vagyis mindennemű re- és pszeudoinvenciónak.

Láthatóvá válnék például az, hogy a később kettévált Weöres-kritika — hívek és ellenfelek — mindkét ága megállapításainak jelentős része tömör formában megtalálható Jékely Zoltán 1939-es cikkében.) Mit gondolna az, aki mindent elolvassa, minden állítást elhinne, kezdve onnan, hogy „van érzéke a valósághoz, de van az elvontsághoz is“ (Illyés Gyula), egészen addig, hogy Bertha Bulcsu *emberhez hasonlítja* Weörest. („Ment az utcán. Cipőben, mint egy ember.“) Jelzőkkel sohasem fukarkodtak kritikusai. „Higanyvérű költő“ — írja Vajthó László; ő volt nemzedékében a „legeuphorionibb jelenség“ — állítja Vajda Endre. „A Rimbaud-szerűen koránfejlődött költő...“ — írja Jékely. Szabolcsi Miklós pedig: „Egyáltalán nem rimbaud-i csodálatos kamaszként indul“; Sükösd Mihály: „Meghökkentő, rimbaud-i indulás ez.“ (Zárójelben: nem figyeltek még fel rá, milyen érdekes motívumrokonság van az első Rimbaud-vers és a Weöres-életmű élén álló legkorábbi Weöres-vers között.) Sokan beszélnek Weöres formatökélyéről, köztük Babits; később forradalminak, új utat nyitónak nevezik formaművészetét (Hajdu András); igaz, tíz évvel azelőtt még ő az ellenforradalmár (Szigeti József írja), ha nem is verstechnikában; verstechnikájáról Rónay György mutatja ki, hogy tökéletlen, szó sincsen formatökélyről Weöresnél, költészete ugyanakkor inhumánus is; igaz, ez Keszi Imre írásaiból is kiderül, tíz és tizenhét évvel később pedig a Szabolcsi Miklóseiből, akárcsak az idealizmus és irracionalizmus, valamint az éles és támadó antiintellektualizmus; igaz, ezzel ellentétben áll, hogy Koczka Sándor a valóság költőjét ismeri fel benne, mások pedig par excellence intellektuális költőnek tartják. Mégis „passzívnak és veszélyesnek érzem magatartását, ha azt veszem...“ (Vadas József, 1972-ben) — ekkor viszont már Szabolcsi Miklós vallja, hogy Weöres kísérleteiben ott készülődik egy szocialista egyéniség keresése.

III.

Itt vagyok, ismét itt, ezen a földön, ebben a népben, minden szándékom eredménytelen, minden szavam hiábavaló volt, minden tervem összetört, megbuktam, észrevétlenül, főlösképpen és fel nem ismerve. [...] Még itt is kudarc. [...] És nincsen semmi vigasztalásom. Tudom, hogy nem fog következni utókor, amely majd megbecsül. Amit én csináltam, oly erős, kegyetlen és embertelen, hogy aziránt semmiféle utókor nem fog megengedni. Nem kedvezek senkinek, még nekik sem. Belőlem senki sem méríthet igazolást. Soha nem volt ember itt, aki kevésbé volt szeretetre méltó.

(Hamvas Béla: *A négy első levél a Magyar Hyperionból*)

Fiatal éveiben Weöres Sándor szellemi arca Karácsony Sándor, Fehér Gábor, Pável Ágoston, Kardeván Károly környezetében és hatására alakul. A felnőtt Weöres Sándor szellemi egyéniségére Fülep Lajos, Várkonyi Nándor és Hamvas Béla hatott; lehet, hogy nem a legmaradandóbban, de mindenesetre legerősebben Hamvas Béla. Weöres egyénisége sok tekintetben érthetetlen-értelmezhetetlen a Hamvasé nélkül, és ha van „Weöres-rejtély“, akkor részben amiatt, mert Hamvas Béla életműve máig hozzáférhetetlen. (Kenyeres Zoltán folytat újabban Hamvas-kutatásokat.)

Hamvas Béla a magyar művelődéstörténet leggonoszabbul ignorált jelensége; „honavesztettségét“ emelte ki Németh László is. Aki tud róla, főképpen csak úgy ismeri, mint az ógörög, a szanszkrit s általában az ókori keleti nyelvek és vallások szakértőjét. Aki nagyon tájékozott, emlékszik arra, hogy harminc-negyven évvel ezelőtt megjelent esszéi a magyar irodalom remekei. Ezek az írások ma hozzáférhetetlenek, arról pedig végképp senki sem tud, mekkora értékek lappanganak még kéziratban, Hamvas régi és újabb munkái: *Karnevál* című hatalmas regénye például vagy a *Scientia Sacra*, ez az egyedülálló kultúrfilozófiai értekezés, Az öt *génusz* című monumentális esszé, s a kisebb esszék sorozata, ciklusokban, mint az *Archai*. Hamvasnak a hatvanas évek elején jelent meg néhány rövidebb írása a *Látóhatárban*, azután haláláig semmi; halála után öt évvel, 1972-ben az *Új Symposionban* két esszé. Bori Imre, Tolnai Ottó kezdték rehabilitálni — ugyanők voltak, akik az elsők között kezdték meg Weöres Sándor és Szentkuthy Miklós újralfedezését. Az persze közismert, hogy Weöres találkozik „a Sziget-mitosz és a Kelet-kultusz Kerényi- és Hamvas-féle változatával“ (Szabolcsi Miklós). Kerényiről mindenki tudja — ha mást nem — a frázist, hogy ő volt korunk legnagyobb hellenistája. Hatása Weöresre közvetett, inkább Hamvas Bélán keresztül érvényesült.

Hamvast és Weörest nemcsak mester—tanítvány kapcsolat fűzi egymáshoz, hanem igen mély barátság is; és erős barátság köti Hamvast Kerényihez is. Azután itt van Szentkuthy Miklós, a maig utolérhetetlen *Prae* írója, Hamvas és Weöres közeli barátja. És Kemény Katalin, Hamvas Béla felesége, Hamvas minden erudíciójának birtokosa. (Kemény Katalin szépprózai és kritikai munkáinak mellőzése ugyancsak nagy mulasztása kortársaknak és utódoknak.) Íme, négy-öt hasonló képességű, hasonló felkészültségű ember, mindenképpen egy társaság: és mégsem tudtak ható és alakító tényezővé válni; hatásuk csak külön-külön, jóval később volt — és nem is mindeniknek. Vajon miért? Miért, hogy nemcsak hatásuk nem volt, hanem el is szigetelődtek. Ahogyan a Kerényi—Hamvas-vállalkozások sem hoztak igazi sikert. Milyen reménykedve írja Kerényi (Kardos Lászlónak), hogy „Most következniék az a lépés, hogy a Stemma kitáguljon, és egy közösségbe fogja össze mindazokat, akik a Vállalkozásra hajlandók: tudós hajlandóságú költőket, az antik szellemet hódító munka támogatóit.“

Nem volt agyrém Kerényi és Hamvas két közös vállalkozása, a Stemma, illetve a *Sziget* tanulmánykötet-sorozat — hiszen mint Kerényi írja: „A *Sziget* megélése egymástól függetlenül, egyszerre többünkben támadt. Hamvas Bélával ketten dalmát szigeti magányunkból jöttünk haza vele, s itthon olyanokat találtunk, akiknek számára már eleven valóság volt.“ Hiába, a Stemma éppen úgy sohasem tudott ható szervezkedéssé válni, mint ahogyan a *Sziget* is megszűnt hatodik számával. A *Sziget* vállalkozásában Németh László is részt vett; s mindannyian hitték, Németh László ott megjelent *Platoni pillanat* című versének szavaival, hogy „Népének töri meg s zendíti gégeként / A költő, ha beszél, néma lehelletét. / Ujjong, hördül a nép s rajt' az alaktalan / Sóhaj, mint ütemes ének iramlík át“. Ők valóban nem akartak elszigetelődni. Kerényi ezer emberről beszél, reménykedik, hogy legalább ennyien köréjük állanak, köréjük és tanítványaik köré. És ha már ebből semmi sem lett,

a *Sziget*, illetve a *Stemma* nem azzá lettek, aminek szánták őket, vajon miért nem alakult ki legalább közöttük egy alkotókör? E kérdésre nem tudunk felelni. Tény annyi, hogy Weöresre a Hamvas-kultúrkör meghatározó módon hatott; és ezen nemcsak azt kell érteni, hogy például Weöres *A Teljesség felé* című ciklusa Hamvas Béla és Kemény Katalin Vedanta-fordításának mondhatni átköltése, vagy hogy milyen — versekben kimutatható — hatással van Hamvas egy-egy esszéje Weöresre.

Annak tehát, aki Weöres Sándor költészetét fogja elemezni, nagy figyelmet kell fordítania az említett gondolkodók befolyására, elsősorban a Hamvas Bélaéra. S mielőtt a végső szót kimondaná, össze kell vetnie Weöres életművét a Szentkuthy Miklóssal. Nem azért, mintha bármelyikük kimutathatóan befolyással lett volna a másikra. Am az, ami Weöres Sándorral jelentkezik a magyar irodalomban — nevezzük stílus- vagy eszmei áramlatnak, vagy egyszerűen valósághoz és műhöz való viszonyulásnak —, egyszóval a hozzáállás, a végső alap, amihez majd különböző hatások tapadnak, mint amilyen jelen esetben a Hamvasé: nos, ez a hozzáállás végső fokon közös a Szentkuthy Miklóssal, és csak az övével. Annyira, hogy késői irodalomtörténetekben nevük olyan szükségszerűen fog egymás mellé kerülni, mint például a Babitsé és Kosztolányié. Ha vulgáris is, de ösztönszerűleg helyes volt a megjegyzése annak a kritikusnak, aki mintegy húsz éve a Weörest védő Szentkuthyról megjegyezte: zsák a foltját megtalálja; és hogy itt ki kinek a zsákja vagy a foltja, most nem is jelentős, mi sem foglalkozunk mélyebben kettőjük közös vonásaival — így az orpheuszi és szerepjátszó, álarcöltő motívumokkal —, arra emlékeztetünk csak: Szentkuthy látásmódja önkontroll nélküli oldottsága mögött ugyanaz feszül, mint Weöres tovább már nem keményíthető tökéletességű formáiban: a lét nagy ősmondatának kibogozásával küszködő erőfeszítés. Hamvas Béla azt írja Szentkuthyról, hogy nála az, ami van, „nem mindenben túl, hanem mindenben innen történik“, és ezt a kérdést teszi fel: „Vajon lehet-e a festék, a púder, az álszakáll — stílus?“ Kemény Katalin Szentkuthyról írja, de mennyire áll Weöresre is: „amit keres, az az extramundális pont.“ A mindenk felett levő lét, „maga a lét, s épp ezért azonos ez a keresett, extramundális pont a minden jellemezhető állapoton felüli világos, fokozhatatlanul centrális ponttal. Így van ez, akkor is, ha [...] csak álarcként és próbaképpen vesz fel minden lehető álarcot.“

Állítsuk most ide Valéry mondatát: „Van attitude centrale, az emberi értelemnek olyan centrális magatartása, amelyet ha az ember elér és elfoglal, ebből a megismerés mindennemű vállalkozása lehetséges.“

Mit jelent ez?

IV.

Szerencsétlen az, akit egy szó — a neve — gúzsbaköt és tükkörként használja (Gérard Klein)

A legtisztább látás: a pusztán fizikai, tudattalan és tartalom nélküli látás, amilyen például a fényképezőgép lencséjének a látása. Weöresnél: „tekintetem tökéletes, mert céltalan.“ (Eliotnál: „Semminek kapcsolata semmi.“)

Az őslógikus szemlélet kezdte a dolgokat csoportosítani, és mindent felfűzni egyetlen logikai spárgára. Vissza lehet vezetni a világot néhány értelmi igazságra? Platon és Taine meg voltak győződve arról, hogy lehet, s igyekeztek is megállapítani értelmi igazságokat, amelyek az egyén helyett szerepelhessenek, „körülbelül úgy — írja Szilasi Vilmos —, mint az almanedv kivonata a színes friss gyümölcs helyett“.

Köznapi gondolkodásunk a formákban felfedezett tartalmat egyedülnek és kizárólagosnak tartja. Csak néha, lélektankönyvek példaábráit nézegetve tűnik föl, hogy egyugyanazon forma többféle tartalmat is rejthet. Gondolkodásunk tehát csak a számára legnyilvánvalóbb, általában az ok—okozati tartalmat fedezi fel a dolgokban, és fogadja el egyetlen tartalomként.

Két pólus lehetséges. Az egyik: az idézett sor állásfoglalása: tekintetem tökéletes, mert céltalan. *Egy* tartalmat sem fogadok el, csak formákat látok. A másik: mikor azon a ponton állok, ahonnan *minden* tartalom belátható és felfogható. Ez az extramundális pont, és ez a magatartás az attitude centrale. Ezt jelentheti a Valéry-mondat.

És ez Weöres magatartásának a lényege: örök küzdelem az attitude centrale megszerzéséért. Mind újabb és másabb s számunkra ismeretlen tartalmak meghódítása, egyre mélyebbre, a soha el nem érhető centrum felé, örök nyújtózás ez, *egyre közelebb a dobhoz*; némileg átértelmezve Robinson Jeffers szép sorát, mondhatjuk: kavargás az örök csend középpontja körül — „whirl about the centre of the silent world“.

És ezért különbözik lényegileg és gyökeresen Weöres mindenki másától, kivéve talán a kőkori barlangfestményeket, mert valami borzongatóan ismeretlen perspektívából képes látni a dolgokat: és talán csak azért véljük Montespan, Valltorta és Tuc d'Audubert ismeretlen és bárbar művésze alkotásaihoz hasonlónak, mert ezek a régi emberek teljesen más dialektikában vagy metafizikában látták a világot, s ez a szemlélet és ez a világ számunkra éppoly idegen, mint a vadászatairól visszatért Weöres lőtt nyúl bőréként felmutatott tartalom-zsákmányai.

Egyedülálló, magányos kalandorként indul félelmetes vállalkozásaira, alvilágjárásaira, elmét és szívet leggonoszabbul próbára tévő mutatványai begyakorlására. Auteur difficile, ő a nehéz szerző. Szuverén költészet az övé, az objektívvé játszott szubjektív emeli őt általánossá-egyetemessé, a sokszor idézett „személytelen személyes“. Az ebből a kérdésből kialakított áldilemmához álljon itt egy Szilasi-idézet 1909-es, Péterfyról írott esszéjéből, amelyből az imént is idéztünk: „Mikor a szubjektív formátlanság területét járom, ugyanazt teszem, mintha a szemlélet adta formákon keresztülmenve az objektív területére lépek.“

Joyce egyik kritikusa emlegeti a szavak „többfajúságát“. Mi készíti Weörest arra, hogy megszerezni törekedjék a jelenségek és szavak mindegyik fejét? Hogyan lenne valóságos a mindent átható látszat — kérni Parmenidész —: a látszat, tehát az érzékelés, a kép, ami már nem a valóság, s ha valóság, csak önmaga valósága, csak önmaga számára valóság? Platon pedig azzal vádolja a szavakat, hogy mint *kimondott* szavak már semmilyen viszonyban nincsenek a konkrét valósággal. Ez Weöres területe, a valóság és a szó közötti senki földje, a dolog és a kép, a lét és a látszat között, Phüszisz és Nómosz között: a néven túl, a dologon innen: aki ott van, a nevek fonákját is látja, a név valóság

felé fordított arcát: a neveknek erről a mögöttes arcáról is beszél Weöres; néha — mint akinek mindegy — össze is keveri őket.

Fogadjuk el, hogy a valóság a létező, és a kép a nem-létező, és fogadjuk el, hogy a parmenidészi *doxa* létező és nem-létező egysége. Számunkra csak a *doxa* adott — Weöres számára nincs *doxa*, létet és nem-létet kever és csereberél, úgy bujkál létező és nem-létező között, mint az erdő ágain a nagyon is ügyes testű szörny: az arrhéont üldözi, a kimondhatatlant. Tudja: a nyelv határa is egyúttal, és ezért nem határa az egzisztenciának sem.

Gondolat és Kép szintézise, Vörösmarty óta először, írja Tamás Gáspár Miklós Weöresről. Gondolat és Kép egybeesése, először a magyar versben, s talán nemcsak itt, véljük mi: Gondolat a Képben, mint immánens öskép. „A lámpa nem látja önmaga fényességét — írja Weöres. — A méz nem érzi önmaga édességét.” Hozzátehetjük: a Kép nem tudja magában a Gondolatot. Egyek, de nem azonosak is.

És hogy ne csak implicite feleljünk a kérdésre, hogy miért hív Weöres a szósárcányokkal, dologsárcányokkal, s hogy maradjunk meg Szilasi Vilmosnál, 1930-as, Husserlről szóló tanulmányából idézünk: *Életem magát kérdezi a világtól*. (Igaz, ez már ismerős a múlt század elejéről: „Az elátkozott bőség lázadozó tűnődése magán s a világon” — írta Csokonai.)

Két hasonlat Weöres Sándorról.

Egy német romantikus szerző írja hősről a múlt század elején: „csak az volt a különös, hogy ha jó közélről, élesen nézte meg az ember, úgy látszott, mintha arcából még egy másik kis arcocska lesne ki, akárcsak valami üvegkalitkából” — mondja, tökéletes pontossággal határozva meg az érzést, ami néha elfog bennünket a Weöres-szöveggel kezünkben: mintha a szöveg mögött egy másik textus is ott húzódnék, mintha.

Másrészt: képzeljük el a csak-valóságérzéssel-bíró embert, aki nem ismeri a feltételes módot, sem a jövő időt, mint olyanokat, amelyek nem valóságosak. Ezzel az emberrel nem lehet megértetni, mi az, hogy „ha”, és mi az, hogy „majd”. Képzeljük el azt az embert is, aki nem ismeri az ellentét fogalmát, csak azonos értékű dolgokat ismer, következképp nem értheti meg, mi az, hogy „de”. Ezekkel az emberekkel szemben kétségtelen minőségi, szellemi fölényben vagyunk.

Néha az a benyomásunk Weöres Sándorról, mintha általunk ismeretlen igeidők, igemódok és logikai viszonyok tudója lenne, beszél nekünk ezen a nyelven, s mi értjük is, egyetlen picike mozzanat hiján, mint amilyen kicsike és nem is nagyon föltűnő a „ha” meg a „de”.

*

Alaposabbnál alaposabb tanulmányok foglalkoznak Weöres formaművészetével, verseinek szerkezetével; mi elégedjünk meg azzal, amit a költő maga mond verseiről (1943 júliusában írja Várkonyi Nándornak): a forma mellé megjelent tartalomnak „nincs logikai láncolata, a gondolatok, mint a zeneműben a fő- és melléktémák, keringenek”; a tartalom és kötőanyag között „a kötőanyag többé nem az értelmi láncolat, hanem a gondolatoknak valami csillagszerű gravitációja”. Am téved az, aki ezzel a megállapítással a kezében azt képzei, hogy megfejtette a

Weöresre és csak Weöresre jellemző versépítkezés titkát; mert íme mit ír Weöres öt hónappal később az általa oly kedvelt múlt század eleji költőről, Ungvárnémeti Tóth Lászlóról: „Itt a gondolatok nem kapcsolódnak egymásba, hanem keringenek egymás körül, mint a csillagok.“ (*Egy ismeretlen nagy magyar költő*. Diárium, 1943. december).

Érdekes megfigyelni — még senki sem mutatott rá —, hogy Weöres egy olyan hagyományt is folytat, amelyről egy adott pillanatban úgy tűnt, hogy kiveszett a magyar verselésből. Szeőke Ambrusnál (az 1600-as évek közepén) tűnik fel, később Faludi, Édes Gergely, Ányos Pál, Pálóczi Horváth költészetén keresztül húzódik ez a vonal, s végül Lisznyai Kálmán verseiben ér dicstelen véget; tetszhalálából Weöres támasztja föl. Jelen esetben tehát *nem* Weöres barokk-rokokó iránti vonzódásáról van szó, hanem a magyar verselésben régóta meglevő (és elfeledett) forma újjáélesztéséről. Idézzük fel, mondjuk, a *Szán megy el az ablakod alatt* ritmusát: „Éj-mélyből fölzengő / Csing-ling-ling száncsengő / ... // Földobban két nagy ló / -kop-kop-kop — nyolc patkó.“ — És hallgassuk meg Szeőke Ambrust: „Édes Hon / Hozzád von / Szívünk mert / Békét nyert / Bethlen már. / Vérünk bár / Folyt immár / Mert székel szív / Hej mindég hív.“

V.

*Az fáj nekem, hogy túl sok tarka maszkot
tanultam meg túl jól viselni, — az, hogy
megcsalni másokat s magam
túl jól tudom. S nem kelhet, bármi halkan,
bennem sem enyhe vágy, se lanyha dallam
játék nélkül, szándéktalan.*

*Ez fáj nekem: magam ily mélyen
ismerni, szinte minden érverésem
előre tudni*

(Hermann Hesse: „Hermann Lauscher utolsó verseiből“
Az fáj nekem... — Rónay György fordítása)

Néha fejüket csóválják ítések: már-már bosszantó, mondják, ez a nagyfokú utánzóképeség, az örökös álarcosdi. A kérdés tárgyalásához Hegelt idézzük, aki viszont Kant egyik példáját idézi: „a csalogány csattogását tökéletesen utánzó embert — van ilyen — hamarosan megunjuk, és amint kiderül, hogy ember a szerzője, az ilyen ének tüstént unalmas. [...] Az ember szabad teremtményétől egészen mást várunk, mint olyan zenét, amely csupán akkor érdekel bennünket, ha — mint a csalogány csattogása esetében — nem-szándékoltan az emberi érzéklet hangjához hasonló, sajátyszerű elevenségből származik.“ A nagy gondolkodó ezúttal sem törődött a mondatok formaszépségével, de a lényegyet megértheti bárki: az emberhez az az öröm illik, amit az önmagából létrehozott dolog okoz, nem pedig az utánzás okozta öröm. Fogadjuk ezt el, és menjünk tovább. Miért utánóz Weöres Sándor?

Halios Gerón, azaz Proteus, azaz Néereus a lét minden alakjába be tudott bújni. Miért? Hamvas Béla írja: „Mert eredetileg is mindenütt ott volt. Ő [...] minden, ami proteusi, aminek a kész és látható csak

alkalom arra, hogy benne tenyésszen. A poszeidóni lét első alaptörvénye: a metamorfózis.“

Weöres, akit apónak hívott az őspáfránybokor is, nem utánoz, hanem önmagát teremti újra, s mikor ezer formát ölt fel, csak az ősfarmát keresi, amelyből minden újabb forma született: az őslényeg ez, a „kollektív-kozmikus“.

*

*Ajkam, fogsorom elpusztul: de nem hal meg az én
nevetésem!
homlokom, szemem kiapad: de nem hal meg az én sirásom!*

(Weöres: Töredék)

A kükladikus kőbálványoknak egyáltalán nincs fejük, maszkjuk nem az arcukat takarja, hanem a semmit. A semmi itt minden: a világ, a dolgok összessége maszkot tart maga elé, és kinéz rajta. A maszk szeme: ablak. A költő szeme. A világ nézi vele önmagát. S a maszk nyelve?

Szókratész figyelte meg először, hogy a költő sokszor nincs is tudatában annak, mi az, amit létrehozott. Eliot kétségbe vonja még azt is, hogy ő hozza létre: „A költő nem alkot“ — mondja. Mielőtt ezzel a mondattal részletesebben foglalkoznánk, idézzük Szókratészt alátámasztandó Simmel véleményét: a költői én „mintha csak a szükségszerűség sokkal szélesebb hatalmának lenne a szócsöve“. Kerényi is ugyanezt mondja: „A költő tudja, hogy a vers ajándéka egy magasabb és szélesebb szférának.“

Hogy a költő nem alkot, ez azt jelenti: alkotni csak a poietes alkot, a verskészítő mester: az igaz költő prophetes, azaz kimondó, vagy hypophetes, utánamondó: kimondó és meglátó. Látó, mondja Eliot: „a spectator and not a character“ — öneki kell meglátnia a verset. Meglátnia és előhozni a „nem-létező idők szövetéből“, az alvilágból, bárhonnan, hiszen a vers — a tökéletes vers — ugyanúgy megvan valahol, ahogy a márványtömbben a szoboralak.

Ez a Tökéletes Vers. amihez nem tapad fölösleges anyag, s nem is hiányzik belőle:

*Nevetésem és sirásom nem én vagyok, ahogy a ruhám nem
én vagyok,
nem-foszló ruhába az ég miattatok öltöztet engem*

(Weöres: Töredék)

Íme, a Tökéletes Versek sorozata kerül elő, az örök keresésben a dob után; lám, Weöres, a Teremtő.

„az Úr egy pillanat szélén, amely dob-hangként alacsony“ — olvassuk, innen ugrik fejest a költő és mondja:

„az árnyék: alakká vált hiány“; mondjon még két verset: „Hiány teste, árnyék“ — mondja (*Egysoros versek*, XIX.); és: „A dolgok árnyéka halhatatlan.“ (*Egysoros versek*, XXVII.) Mondjon még egy verset! És ezt veti oda: „Árnyének“ (*Egysorosok és más aforizmák*, XXXVIII.).

Az „Árnyének“, ez az egysoros vers fontos megállapításhoz segít hozzá bennünket. Ha az árnyék alakká vált hiány, s ha a Weöres-vers árnyének, akkor a Weöres-vers is alakká vált hiány, nem pozitív forma, hanem rés a dolgok kontúrjai között. Aki ilyen verset kísérel meg napfényre hozni, azt nem ahhoz kell hasonlítani, aki a tömbben rejtőző alakot faragja ki, hanem ahhoz, aki a tömbben rejlő úrt jeleníti elénk, anélkül, hogy a tömböt, az úr körvonalait megsértené.

Emlékezzünk csak vissza, mit ír Hamvas Béla *Az írás platonizmusában*. Hogy az élet teljessége néma, s minden beszéd negatív. Csak a „nem“ beszél, az „igen“ hallgat. A magyarázatért forduljunk Szentkuthy Miklóshoz. A *Prae* 567. oldalán írja: Egy egyenlet mindig csak egyetlen dolgot fejez ki, soha kettőt: vagy valamit, ami éppen az a valami, vagy valamit, ami éppen nem az a valami, mint aminek látszik, hanem egészen más dolog. Általánosítva: minden gondolat és gondolat-tárgy között valami hasonló viszony van, amennyiben egy témára vonatkozó gondolat vagy azt jelenti, hogy az adott téma igenis az adott téma, — vagy azt jelenti, hogy az adott téma teljesen más dolog, az adott téma mégsem az adott téma, hanem valami olyan, ami éppen precíz megsemmisítője a témának. Az volt a benyomásom, hogy a szép dolgok szépsége éppen ebben a kettősségben áll, hogy egyszerre éreztetik egy dolog önmagába visszafutó azonosságát és a dolog teljes másértelműségét. Egy művészileg ábrázolt fában tulajdonképpen az a művészi, hogy egyrészt a fát még fábnak ábrázolja, mint amilyen, vagyis a személyazonosságát annyira hangsúlyozza, hogy az lényeggé ingerlődik; másrészt, hogy az a fa valami principálisan nem-fát, sőt ellen-fát és soha-fát fog kifejezni, mintha a lehető legfátlanabb világot szeretné vele éreztetni.

De nem foszlik el a nevetésem és sírásom, mert örök és ugyanegy e kettő, ápol titeket, míg ledob és összetipor engem.

És majd ha átléptek az idő túlsó küszöbét: egyetlen alakban ott áll és köszönt titeket, mint dolga-végzett ismerős.

(Weöres: *Töredék*)

Sem a dob, sem a dobverő — de itt vannak a Megtalált Versek. Weöres Sándor hatvanéves.

Pongrácz Antónia: Tánc

WEÖRES SÁNDOR

A HALOTT MENYASSZONY

Este két nagy gyertyát
fejemenél gyújtottak,
éjfélig mosdattak,
hajnalig csókoltak.

Párom, nem mehetek
a kiskertbe hozzád,
háncsból van a térdem,
kőből van a lábam.

Anyám a sarokban,
apám az ajtóban
küldjétek el innen
a deszka-koporsót!

Vasárnap templomba
gyalog megyek én még
ha fölenged rajtam
ez a sok hidegség.

Finom búzalisztból
kenyeret sütök még,
a jövő tavasszal
páromé leszek még.

A SZEGÉNY DENEVÉREK

(Vers gyermekhangra)

A szegény denevérek a toronyban!
senkise tanítja számolni őket.
Szoknyájuk vásott, kilyukadt,
ez a kisebbik bánatuk,
mivel magától összenő.
De senkise tanítja számolni őket!
Az egészeket s a törteket nem ismerik.
Előttük aranyszélű csésze
még a veszprémi koronázásról,
kétvégű eziustkanállal
kavargatják az aludttejet.

Csak aztán veszik észre,
hogy se kanál, se csésze, se aludttej.
Ha kérdik, mennyi az idő,
előttük a toronyóra,
de nem bírják elolvasni,
mert senkise tanítja számolni őket!

KÉT GROTESZK

F H VARIÁCIÓ

Fehérruhás pincérek tánca
hinti be a hegyeket
halszálkákkal és uszonyokkal
s lóbálják értő fejüket
a zuhatagos patakokba.

De hol kapok én sört
s benne kergetőző tigriseket
műanyagból szőtt halálomra?
Minden szálkáktól fehér
s a meredélyre könyöklő úton
kaffognak a motorok.

PERSZE

A kritikus szabó
értekezleti beszédemet
rőffel fenekemre méri.

KEZDET BEN

A Napnak ajánlottuk fel az első sziklát, a legköze-
lebbit, szárny-módra kitért karjainkkal, a tűznek. Míg a
fehér madarak elhúzódtak a hideg égtáj felé.

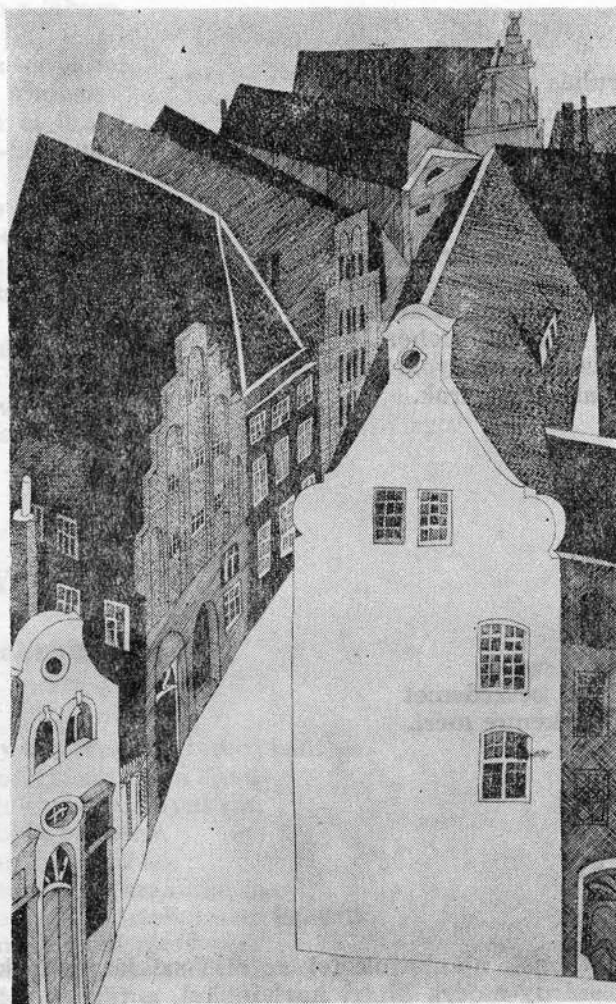
Ök, a ragyogó tollúak, a fagyot és sötétet keresték; minekünk még nem volt repülésünk, csak álmainkban.

(Emlékszik a szikla, rajt a véset mély csatornáí.)

A kövek fölé mennyboltot vájtunk óriásra, hogy valahol elférjen a tekintetünk. Fenn vitt az út, a megszökő szárnyasoké; mi lengő karúak csak ugrálni tudtunk.

És e homorú bölcső mélyén aludtak csillagos éjszakaink. A Napot imádtuk, az árnyra nem eszméltünk, a sötétség csak hálósobánk volt.

(Emlékszik a vésett szikla egyhelyben állva. De mi merrefelé emlékezzünk, vissza, vagy előre? Az idő-mutató mennybolt, amit vájtunk, minden-irányú a tekintetünkben.)

Cseh Gusztáv: Heidelberg III.

VÁLASZTÁS CSÍKBAN

A Mironescu-kormány — amely terrorral igyekezett a gazdasági válság sújtotta tömegeket féken tartani — 1931. április elején megbukott. „Gazda” kerestetett a kifosztott, eladósított államháztartás vezetésére. A pártok nem tudtak megegyezni. A király Titulescunak ajánlotta fel, alakítson koalíciós kormányt.

Ez azonban Titulescunak sem sikerült.

Az államgazdaság ijesztő képet nyújtott. A megelőző kormányok a kapott kölcsönökért bérbeadták az országot a külföldi monopóliumoknak. A kölcsönök egy részét a hadsereg szovjetellenes háborús felkészítésére fordították, más részét a pártvezérek szippantották föl. Maniuék 10 milliárdos hírhedt, Skoda-panamába fulladt kölcsöne fejében a telefon, a só, a gyufa, a vasút, a dohány stb. teljes hozama — sőt az intézmények irányítása is — az állam kezéből teljesen a külföldi tőkesekébe került.

A többszöri sikertelen próbálkozás után a király Iorgát, a nagyhírű tudóst bízta meg kormányalakítással. Iorga, a kormányzásban járatan tudós, maga mellé vette a gátlástalan reakciós politikust, Argetoianut. Az új kormány, hogy parlamenti alapot teremtsen magának, kiírta a választásokat. Az Argetoianu vezette 1931-es választások nyomán minden terror, hatalmi beavatkozás ellenére a balratolódott néptömegek — először az ország történetében — a Városi és Falusi Dolgozók Blokkja révén 5 kommunista képviselőt küldtek a parlamentbe.

A Blokk központjától kaptam a megbízatást, hogy szervezzem meg Csíkbán a választást. Néhány epizóddal megpróbálom érzékeltetni azt a küzdelmet, amelyet a magyar párti urak és a katolikus klérus egykori fellegrárában, Csík megyében vívtunk az 1931-es választásokon. Csík baloldali központja az iparilag fejlettebb Gyergyószentmiklós volt. Itt ütöttem föl sátram, innen indultam ki Ditróba, Alfaluba és Csíkszeredába a listaletétel előkészítésére.

Csíkbán addig még nem volt folyamatosan dolgozó Blokk-szervezet. A párt és az illegális szakszervezet apparátusát kapcsoltam be a küzdelembe. Amikor Imre Aladár néhány nap múlva megérkezett Szentmiklóstra — mint a Blokk központjának kiküldöttje és javasolt listavezető —, ott már jól szervezett választási gépezetet talált. A jelölést Gyergyószentmiklóson egy illegális ülésen végeztük el.

Mint hogy a gyergyóiak nem ismerték Imre Aladárt személyesen — a nevét is csak egyesek —, a gyűlés engem javasolt a megyében listavezetőnek. Hogy a hosszas magyarázkodásnak elejét vegyem és Imre Aladárt kimentsem kényelmetlen helyzetéből, megköszöntem a bizalmat, és megmagyaráztam, hogy én nem lehetek jelölt, mert még nem vagyok 24 éves. Végül is Imre Aladárt elfogadták listavezetőnek. A többi

helyre Both Jánost és a párt hűséges régi harcosát, Szabó Ignác fűrésztelepi munkást jelöltük.

Imre Aladár másnap Szatmárra utazott, ahol szintén jelölt volt, s én ott maradtam tele gonddal, bajjal. Nem lehet leírni néhány mondatban azt a leleményességet és lelkes tevékenységet, ami a gyergyóiak részéről megnyilvánult. Pénzünk nemigen volt kiutazásra. Imre Aladár csak annyit hozott, amennyi szükséges volt a lista letételéhez. Vásárhelyről kértem egy bőrpönd magyar nyelvű röpcét, amit a Blokk központja adott ki, de amit kaptunk, kevés volt. Törtém a fejem, hogyan tudnánk minden községbe, gyárba néhányat juttatni. Albert Anti bácsi, aki fáradhatatlan volt az agitációban, megtalálta a módját. Éppen abban az időben búcsú volt a közelben, ahová ezrével özönlött a nép. Tarisznával a vállukon idősebb munkások és fiatalok — székely harisnyát öltve az ünnepélyes alkalomra — a búcsúsokkal együtt vonulva faluról falura, a templomi zászlók alatt, szétosztogatták a röpiratokat az ismerősök között. Persze, egy ilyen röpcse-akció nem történhetett meg, hogy a papok meg ne tudják... Rögtön ki is hirdették, hogy „megátalkodott emberek az ördög szavát terjesztették“, és fölszólítottak mindenkit, hogy azonnal tépjék szét a cédulákat.

Igen ám, de „az asszony mindenre kíváncsi nemcsak a kélgyó almájára vót“ — amint házigazdám, László Ferenc bá mondotta, s hazavitték a röpcéket, hogy az emberük otthon olvassa el az „ördög szavát“. Abban a politikai, gazdasági és kulturális követelések mellett a terror megszüntetését, a kommunista bebörtönzöttök szabadonbocsátását, a Kommunista Párt legalizálását követelte a Dolgozók Blokkja. A röpirat befejező része így hangzott: „Föl a küzdelemre, a proletariátus győzelméért, a reakció, a kapitalista kizsákmányolás és az imperialista háború ellen, az elnyomottak és kizsákmányoltak felszabadításáért.“

£ Házigazdámról — László Ferencről — külön szólnom kell. Gazdaember volt, fiatalkorában katonapajtása Albert Anti bácsinak, s azóta is jó barátja. Felesége „istenes“ asszony volt, templomba, búcsúkra járt, a mozgalmunkból nem sokat értett meg, de a „bankas“-okat (bankvezetőket, banktulajdonosokat), meg az ügyvédeket „fekete fenével“ meg „száraz nyavalyával“ úgy megtraktálta, hogy ha fogott volna az átka, egyetlen bankember s ügyvéd sem maradt volna az élők világában. László néni „bankas“- és ügyvédgyűlölő haragjának megvolt az alapja. Bankkölcshöz vettek fel évekkal ezelőtt, azt hitték, hamarosan vissza tudják fizetni. De két év után kiderült, hogy a rengeteg befizetett pénzzel csak a kamatokat törlesztették, az adósság teljes egészében megmaradt. A bank ügyvédje megküldte a szigorú felszólítást: „Ha nem fizetnek, árvereztetek.“ Öt növendékmarhát s tizenegy juhot adtak el, mire az adósságot kifizették. A „bankas“-ok és ügyvédek nagy része magyar párti vezető volt.

A László család — igazi székely vendégszeretettel — ellátott minnemenel. Háromszobás szép faházuk volt. A „belső“ szobában vetettek ágyat éjszakára. Olyan keményre gyúrt „surgyén“ aludtam, hogy moccani sem mertem, nehogy a magasról a földre guruljak. László néni jól tartott aludttejjel, sajttal, s olyan savanyú salátával, hogy amikor megkérdezte, ízlik-e, a szám úgy össze volt csucorodva, hogy nem tudtam az igent kimondani, csak bólintottam. László néni kedvesen el-

mosolyodott, és kijelentette: „na hála istennek, me mű egy kicsit savanyún szerettyük.“ De a rozslisztból készült cipónál — amit a 17 éves Mariska dagasztott — jobb kenyeret életemben nem ettem.

László Feri bácsi nem amolyan kiagyalt székeltyípus volt, amelyekkel egyes íróinknál a múltban gyakran találkoztunk... Nem bölcsködött, találókérdésszerű beszédekkel nem okozott nekem fejtörést. Egyik este leült mellém, s minden bevezető nélkül azt mondta: „nagy-eszű ember ez az Albert Anti, kifundál az mindent, ott is talál kibúvót, ahol más a seggire ül s hallgat...“ Aztán elmesélte, hogy 1929-ben a marosvölgyi nagy sztrájk alkalmával Anti hogyan állította le a sztrájk-törőkkel dolgozó „Rubin“ fűrésztelepet...

„A fene tudja, hogyan sikerült Rubinéknak sztrájk-törőket hozatni és úgy becsempészni a gyárba, hogy a sztrájkórség nem vette észre. Megpróbáltak többen a sztrájkolók közül bejutni a gyárba, de a csendőrök mindjárt le is tartóztatták őket. Egy reggel bejön hozzám Anti csizmasan öltözve, mintha ünnep volna, s azt mondja nekem: — Jössz-e velem, Feri? — Én igen — mondom —, de hova? — Na akkor fogd be a lovakat s tegyünk fel egy rönköt a szekérre. — Hát az minek? — Megyünk bérvágatni a „Rubin“-ba — mondja Anti... — De a gerendám, ami van, bejül tiszta reves. — Nem baj — felelte Anti — annál könnyebb lesz feltenni s levenni.

Aztán feltettünk egy fene nagy gerendát, jól leláncoltam, a fejszét belevágтам a fába, s mondom Antinak: — Mehetünk, de nekem nincs pénzem a bérvágásra. — Nem is kell oda pénz — mondja ő, csak egy kicsi bátorság. — Az megvan — feleltem, s elindultunk a lovakkal.

Az úton kioktatott: te csak arra ügyelj, hogy én bejussak a gyárba, ott előbb nézkelődj egy kicsit, aztán mondd a térmesternek, hogy nem tetszik a deszka minősége, amit csinálnak, s igyekezz minél hamarabb a kapun kívül lenni... Úgy is volt minden. A kapuban nem nagyon valagászták, hogy mit akarunk, látták, hogy gerendával jöttünk vágatni, beengedtek. Amíg én a térmestert kerestem, Anti úgy eltűnt, mint a kámfor. A térmester, mikor meglátta a gerendámat, mérgesen rám kiáltott: ilyen rönkkel nem bajlódunk, ebből nem deszka, de még fűrészpor sem lesz... Na jó, mondom én nagy sértődötten, akkor keresek mas helyet, ahol nem csúfolkodnak a szegény emberrel.

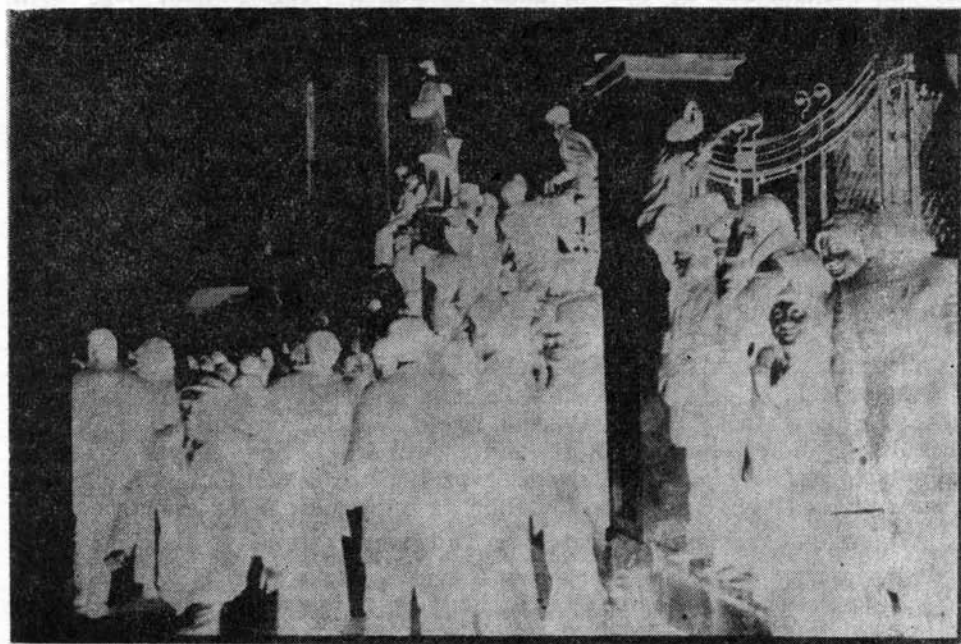
Hazafelé menet azon törtem a fejem, mit csinálhat Anti. Hamar megtudtam, mert megszólalt a „Rubin“ dudája, úgy szaggatottan, mint amikor tüzet vagy sztrájkot jeleznek. Hát Anti aztán megtette a magáét. Egy szent perc alatt meggyőzte a máramarosiakat, hogy tegyék le a munkát, mert sztrájk-törőknak hozták ide őket. Le is tették, még dulakodtak is a csendőrökkel, akik nem akarták a gyárból kiengedni őket. Az igazgatóság egy banit sem fizetett nekik, úgy elszámolták őket útiköltség, előleg és más előre adott pénzekkel, hogy egyik-másiknak még tartozása is maradt. A szakszervezeti sztrájksegélyből küldték őket haza... Hát ilyen ember Anti, túljár az mindenkinek az eszén.“

Ilyen emberekkel szerveztem a választási kampányt Csíkbán 1931-ben.

A hatóságiak azonban rájöttek, hogy egy „idegen“ irányítja a Blokk választási kampányát, és túvé tették a helyet, hogy megtaláljanak. Én elutaztam, de akkorra már mozgásba jött a mi választási szervezetünk.

Gyergyó vidékét Albert Anti bácsi és Erős Pista, Szentsimon környékét Vargancsik Guszti irányította. Tarisznás-harisnyás agitátoraink bejárták a távoli községeket, és fáradhatatlan agitációt fejtettek ki a kettős vonal (=) érdekében. Erre a tömegagitációra Argetoianu csendőrei még fokozottabb terrorral válaszoltak. Először az ismert kommunistákat tartóztatták le és hurcolták gyalog csendőrőrsről csendőrőrsre. Aztán letartóztatták a BENAFA fűrésztelep munkásainak gyermekeit, akik a reakciós pártok plakátjait letépdesték és a Dolgozók Blokkjának „nyalókáit” ragasztották az összetépdesezt plakátokra. A gyár munkásai a gyűléstilalom ellenére üzemi gyűlésen tiltakoztak a csendőrterror ellen.

A hatóságok elképedve tapasztalták, hogy hiába fogták le az ismert kommunistákat, helyükbe ismeretlen újak léptek, s az agitáció nyíltan és titokban folyt tovább. Mert nemcsak egy család volt olyan, mint a Vargancsik, amelyben négy agitátora volt a Blokknak, ott voltak a Bandalovszkiak ketten, a csendes Szabó Ignác és a komoly legénysorba nőtt ifjak: Emán József, Magyar Károly, Opra János, Darvas István s a fáradhatatlan gépész Kopasz Gyuri Vaslábról, akit a választások ideje alatt kétszer is letartóztattak.

Kabán József: Tömeg

MIT NYER A SZOCIÁLMEDICINA A SZOCIOLÓGIÁVAL?

Az utóbbi években nálunk is több — főleg elméleti jellegű — orvosszociológiai értekezés jelent meg, s az alkalmazott szociológiai kutatások értékes, az orvosi gyakorlatban jól hasznosítható tényeket derítettek fel. Mindennek elkerülhetetlen következménye, hogy olyan vélemények is napvilágot láttak, melyek nem támaszkodván megfelelő elméleti és kísérleti alapra, félreértések forrásaivá váltak, s vajmi kevéssé járultak hozzá a kérdések tisztázásához. A legtöbb, néha homlok-egyenest ellenkező vélemény azzal a kérdéssel kapcsolatosan hangzott el, hogy hol van az orvosi szociológia helye a többi orvosi diszciplínák rendszerében, és mi a feladata. Ez részben érthető is, mivel az orvosi szociológia elméleti alapjai még kiforratlanok, tárgyköre nem eléggé körülhatárolt, sőt módszerei sem tisztáztak. De még az sincs eldöntve, milyen szakembereknek kell részt venniük az orvosszociológiai vizsgáldásokban.

Ezzel az elméleti és módszertani bizonytalansággal magyarázható például, hogy egyes szerzők irányító szerepet szánnak a szociológiának az egészségügyi ellátás megszervezésében. Mások viszont a szociálmedicina hatókörét kizárólag az egészségügy megszervezésére korlátoznák, hogy ezáltal helyet szorítsanak a szociológiának, mely — úgymond — elláthatná a társadalomorvostan szerepét. Grigore Popescu *Sociologia medicinei* című írása (*Viața medicală*, 1969. 13.) hasonló tendenciát mutat. A szociológia szerepének kiterjesztése érdekében azt állítja, hogy a szociálmedicina feladata elsősorban az egészségügyi ellátás megszervezése. A *Revista învățămîntului superior* 1968. 3. számában közölt orvosszociológiai programtervezete — elméletének megfelelően — felöleli a szociálmedicina tárgykörét csaknem teljes egészében. Meglepő, de olyanok is akadnak, akik amellett kardoskodnak, hogy a szociológia határolja el magát a szociálmedicinától, és tüzzön maga elé önálló kutatási programot.

Az egészségügyi ellátás szociológiai vonatkozásaival foglalkozók közül egyesek zsákutcába jutottak, mert a polgári szociológia meghatározta célkitűzésekből indultak ki, holott ez a látásmód nálunk nem vezethet célhoz. A tisztánlátást hátráltatja a polgári szociológiai irányzatok sokfélesége, a gyakran egymásnak ellentmondó definíciók tömege is. A szociológia szerepének eltérő értelmezése, fogalmainak nem egységes használata arra is visszavezethető, hogy az utóbbi években a szociológiától távol álló kutatásokat is mint ilyeneket fogták fel és értékelték.

Nem tartom illetékesnek magam arra, hogy minden, megítélésem szerint helytelen értelmezést bírálat alá vegyek. Arra sem vállalkozom, hogy az orvosi szociológia tárgykörébe tartozó minden problémát érint-

sek. Itt csak arra a kérdésre keresek választ, miért nélkülözhetetlen a társadalomelméleti és társadalomtudományi látásmód a szociálmedicina s ezen belül az egészségügyi szervezéstudomány számára — különösen a témaválasztást, a feldolgozást, az elméleti általánosítást illetően. Megkísérellek felvázolni néhányat azokból a határproblémákból, ahol a szociálmedicina és szociológia együttműködésétől gyümölcsöztethető eredmények várhatók.

•

Már előljáróban megemlítem: az egészségtudomány több mint száz éve legfontosabb feladatának tekinti, hogy kutassa — főleg biológiai módszerekkel — azokat a közegészségügyi tényezőket, melyek az ember egészségét a környezet részéről befolyásolják, s keresse azokat az eszközöket, melyek alkalmasak a kóros hatások távoltartására, az egyén ellenállóképességének fokozására. Ennek eredményeként egyre világosabbá vált, hogy az orvostudomány egymagában számos kérdésre nem tud válaszolni; hogy az egészségi állapot alakulására, számos betegség keletkezésére, elterjedtségére az orvosi természetűnek tartott tényezőkön kívül az emberek társadalmi és kulturális interperszonális helyzete is nagy hatással van. E felismerések új fogalmakat és terminusokat honosítottak meg (szociális környezet, szociális tényezők, szociális betegség, szociális terápia stb.), s egy új, átfogó orvostudományi irányzatot bontakoztattak ki: a társadalomegészségtant (szociálhigiéne). Ez az irányzat napjainkban tovább mélyül, s nálunk mint önálló tudományág szociálmedicina néven lép színre.

A szociálmedicina az orvostudománynak a társadalomtudományokkal érintkező határterülete, más szóval az orvostudomány, illetve az orvoslás társadalmi vonatkozásaival foglalkozó tudományos gyakorlat. Sajátos működési területéhez tartozik az egészség és betegség, valamint a társadalmi környezet kölcsönhatásainak tanulmányozása. Nálunk még az egészségügyi ellátás megszervezése is rá hárul. Az egészségügyi szervezéstudomány mint a szociálmedicina szerves része a szocialista egészségügy szervezetének és működésének elveivel, intézményei tervezésével, kiépítésével foglalkozik. Feladata helyesen megjelölni — előzetes elemző munka alapján — az egészségügy egésze és egyes ágai előtt álló legfontosabb tennivalókat. Biztosítania kell azt is, hogy a létrejött új szervezet a kijelölt feladatoknak megfelelően s emellett gazdaságosan is működjék.

Egészségügyi vonatkozásban a szociológia is hasonló programmal indul: kutatni az orvostudomány és az orvoslás egész területén észlelt jelenségek kölcsönhatásait az egészségügy elemeivel, jelenségeivel, az anyagi-gazdasági viszonyokkal összefüggésben; vizsgálni a tudati viszonyok és interperszonális tényezők szerepét az egészség fenntartásában és a betegség kialakulásában. Célja végső soron az, hogy az egészségügyi hálózat működtetését, fejlesztését és távlati tervezését a társadalmi igényekkel és célokkal összhangban lehessen végezni — az ehhez szükséges szociológiai információk alapján. A konkrét társadalmi folyamatok ismeretét éppen a szocialista gazdaságirányítási rendszer tényleges tartalmi megvalósítása igényli. S ez az igény nemcsak a termelőegységek

vonatkozásában merül fel; az egészségügy sem nélkülözheti a lakosság elvárásairól, elégedettségéről vagy elégedetlenségéről szóló információkat.

Nem vitás tehát, hogy e két tudományt szoros kapcsolat fűzi egymáshoz. A tárgyában egyre inkább bővülő szociálmedicina sok olyan kérdést ölel fel, mely a szociológia vizsgálódásainak is tárgya. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a szociológia helyettesítheti a szociálmedicinát, legfeljebb kiegészítheti, hiszen ez utóbbi — mint Kurt Winter is megállapítja — szélesebb tárgykörben vizsgálódik (demográfia, statisztika, epidemiológia). A szociológiai kutatómódszerek ugyanakkor azért nélkülözhetetlenek az egészségügyi szerveztudomány számára, mert itt az ideje, hogy az egészségügyi hálózat működésének mennyiségi paramétereit mellett tanulmányozzuk a minőségi, szubjektív oldalakat is. Éspedig objektív módszerekkel.

A sokoldalúan fejlett szocialista társadalom kiteljesedésével az egészségügyi ellátás alapvető anyagi és szervezési kérdései fokozatosan megoldódnak, s így mind nagyobb fontosságot nyernek az emberi viszonyok, az intézmények szociális megnyilvánulásai. Ma már nem az a gond, mint Buda Béla is megállapítja *Az orvostudomány szociológiája* című írásában (Valóság, 1964. 10.), hogy a lakosság minden rétege megfelelő orvosi ellátást kapjon, hanem hogy ez minél magasabb színvonalú, jól megszervezett, humánus szempontból is kielégítő legyen.

A szociológia alkalmazta módszerek segítségével megoldandó egészségügyi kérdések közül — Fülöp Tamás és Th. Ilea nyomán — csak néhányat ragadok ki. Tanulmányozni kell:

- az egészségügy struktúráját, működésének elemeit;
- az egészségügyi dolgozók munkájának, hivatásának kérdéseit;
- a lakosságnak a saját egészségéhez és betegségéhez, valamint az egészségüghöz való viszonyát stb.

A fenti kérdések szociológiai megközelítése azért elsőrendűen fontos, mert olyan összefüggésekre deríthet fényt, melyeket igen jól hasznosíthatunk egészségügyi politikánkban.

Köztudomású például, hogy az egészségügyi intézményrendszer jó vagy rossz működése, a diagnosztikai és gyógyító eljárások munkamegosztásának kérdése kihat az egyének és csoportok egészségére, mégpedig nemcsak mint betegségmódosító tényező, hanem mint egyes betegségeket kialakító tényező is. (Az ún. iatrogén ártalmaknak ma már gazdag irodalma van.) A kórházak és más egészségügyi intézmények belső interperszonális légköre, az alap- és szakhálózat harmonikus együttműködése, technikai és professzionális színvonala serkenti vagy gátolja az orvoshoz fordulási kedvet.

Mindeddig kevés olyan tanulmány jelent meg a szociológiában vagy az egészségügyi szerveztudományban járatos szakemberek tollából, mely az egészségügy struktúrájának egyes elavult elemeit, működésének korszerűtlen vagy bürokratikus formáit bírálná. Néhány ilyen „bírálati kampányról” tudunk ugyan, de ezek mindig akkor történtek, mikor az új szervezési formák kidolgozása előtt kiadták a jelszót: bírálni a régít (ami egyébként 10–15 évig annyira jó volt, hogy bírálat nem férhetett hozzá). Az új — általában kísérleti — szervezési formát aztán megint vajmi kevés kritika érte — ha érte egyáltalán. Pedig azt talán bizo-

nyítani sem kell, hogy az egészségügy megszervezésével foglalkozó kísérleteknek csak akkor van értelme, ha társadalmilag hasznosak, ha általuk javul a lakosság egészségügyi ellátottsága. Mégis számtalan rudimentáris kísérletről hallunk. Sokan és gyakran próbálkoznak különféle — a fennálló törvényes kereteken belül lehetséges — szervezési formák bevezetésével, melyek egy része valóban beválik (például a falusi egészségügyi központok létesítése), de több ilyen kísérlet gyakran épp a lakosság igényeit nem veszi tekintetbe.

Az ilyen kísérletek és intézkedések kritikai értékelésének fel kellene tárnia azokat a problémákat, jelenségeket, amelyek zavarólag hatnak az egészségügyi intézmények, dolgozók munkájára, a lakosság ellátására, s amelyeket a szervezés és vezetés tényezőinek kell megoldaniuk. Persze, az értékelés nem könnyű, mert nem egyszerű a kontroll beállítása. Így annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy az új szervezési forma jobb-e az előzőnél, hogy javult-e általa a lakosság egészségügyi ellátása, igen bonyolult, és sokoldalú elemzést kíván. De éppen ebben segíthet a szociológia!

Vagy itt van a hiperspecializálódás problémája, melynek számtalan, az egészségügyi dolgozók munkáját és hivatását illető vonatkozása van (azon kívül, hogy lassan átalakítja az orvostudomány egész arculatát). Ismeretes, hogy a tudomány és technika fejlődésével párhuzamosan az orvostudományban is új specialitások jelennek meg, s ezek mind önálló diszciplínát követelnek maguknak, hogy a kutatási területet, autoritást, felelősséget körül lehessen határolni. Ennek gyakorlati vonatkozása, hogy ugyanazt a beteget számos orvos kezeli, s így bizonytalanlanná válik annak az eldöntése, hogy kire hárul a felelősség a betegért és betegséget, ki hozhatja meg a végső döntést a beteg fölött.

A fenti kérdésekre — és másokra is, amelyek közül néhányra még kitérek — szociológiai felmérés hiányában mostanig nem sikerült megfelelő választ találni. Így a megoldás is késik, s ennek az a következménye, hogy a beteg komplex fizikai, pszichikai és szociális kezelésének szükségessége gyakran elvész a speciális osztályok céljai között. Ezek nem veszik magukra a teljes felelősséget a betegért, hanem megosztják egymás között.

A szakosodás kiteljesedésének következményeként a gyógyító munka egyre bonyolultabb lesz: számos diagnosztikai és terápiás eljárás bevezetése — hasznossága mellett — veszélyt is jelent a betegre nézve. Igaz, hogy a kockázat növekedésével párhuzamosan nő a pontosság és a rend igénye is, ennek azonban negatív oldala is van, mégpedig az, hogy a feladatok végrehajtását meghatározó szabályok és előírások rendszere egyre bonyolultabb és merevebb lesz. Egészségügyi intézményeinkben például az adminisztratív vezetés azt kívánja, hogy a beosztottak a szabályoknak megfelelően dolgozzanak; hogy a szolgálatot az előírt munkamenet szerint cseréljék — nem pedig az ellátás igényei szerint. A szabályokhoz való ragaszkodás így gyakran öncélúvá válik, ahelyett hogy a célhoz vezető eszköz lenne. Ez viszont oda vezet, hogy a beteg—orvos kapcsolat mind személytelenebbé válik, az eredetileg humánus célok áttevődnek a szabályok által megkövetelt viselkedési formák részleteire. Ennek eredményeként a betegekben gyakran az a vélemény alakul ki, hogy a szabályoknak megfelelő munka — mely néha elszakad eredeti

céljától — bürokrácia; hogy a formalizmus lassan uralkodóvá válik, s elvész, illetve háttérbe szorul a beteg érdeke. M. W. Susser és W. Watson *Sociology in Medicine* című könyvükben részletesen elemzik a fenti jelenséget, természetesen a kapitalizmus körülményei között, de az orvosegészségügyi szolgálat nálunk is sok példát szolgáltat erre. A betegeket gyakran „eset“-ként kezelik, tekintet nélkül egyéniségükre, ami konfliktushoz vezet a szabályokhoz ragaszkodó orvos és a beteg között: előbbi nem veszi figyelembe a beteg személyes szükségleteit, a beteg viszont arroganciával és embertelenséggel vádolja az orvost.

A felelősség felsorolt hiányosságait sokan bírálták, és számtalan olyan javaslatot próbáltak kidolgozni, amely a medicina humánus, emberi tartalmát és az „egész ember — egész beteg“ fogalmát hangsúlyozza. E kísérletek eredményei azonban még nem kielégítőek; nem azok, mert az orvostudomány a fenti tényezők vizsgálatakor már nem támaszkodhat kizárólag a szociálmedicina módszereire, sem pedig az orvostudomány természettudományos módszereire, hiszen ezek számára bizonyos szociális, interperszonális összefüggések rejtve maradnak.

Van tehát az orvosi szociológia számára probléma bőven! S még több lesz, ha arra gondolunk, hogy a jövő orvostudományában mind mennyiségi, mind minőségi szempontból elsőbbsége lesz a terápiával szemben. Az egészséges ember felé forduló profilaktikus irányzat az orvosi szociológia számára sok új feladatot teremt, és ezek egyben az emberről alkotott tudományos felfogásunkat is érintik. Ilyen vonatkozásban különösen fontos az orvostudomány számára a személyiség mint szabályozó rendszer szerepének a tisztázása. A kérdés ugyan inkább a pszichoszociológia területéhez tartozik, de egészségügyi szervezési vetülete is van — a személyiség integráltsági foka ugyanis döntő módon befolyásolja az egyén saját egészségéhez, betegségéhez, valamint az egészségüghöz való viszonyát.

Ma már senki sem tagadja, hogy a személyiség társadalmi produktum. A személyiség integráltsági fokától és szabályozó erejétől — ahogyan Manfred Pflanz, Buda Béla és mások megállapították — nagymértékben függ, hogy mikor, milyen rendellenes észrehevés tudatosul, tűnik kórosnak, lesz belőle panasz, az orvoshoz fordulás motivációja. De a személyiség nemcsak a betegségérzés szabályozása szempontjából jelentős; aktív tényező az életmód irányításában is, s ezzel azt is meghatározza, hogy a szervezet milyen fajtájú és intenzitású környezeti károsító hatásokkal kerül érintkezésbe, hogyan reagál ezekre. Az egyéni és csoportélet eddig még nem eléggé felderített sajátosságainak tehát nagy fontossága lesz a preventív orvostudományban.

*

Az egészségvédelem mint társadalmi intézmény nálunk állami jellegű. Éppen ezért megvan rá a lehetőség, hogy messzemenően racionalizált és humanizált legyen. Hazánkban a szociálmedicina önálló tudományának feladata, hogy a lakosság egészségügyi állapotát és ellátottságát, továbbá a társadalmi környezet és ezen belül különösen az egészségügyi intézmények működését tanulmányozva, hatékony intézkedéseket írjon

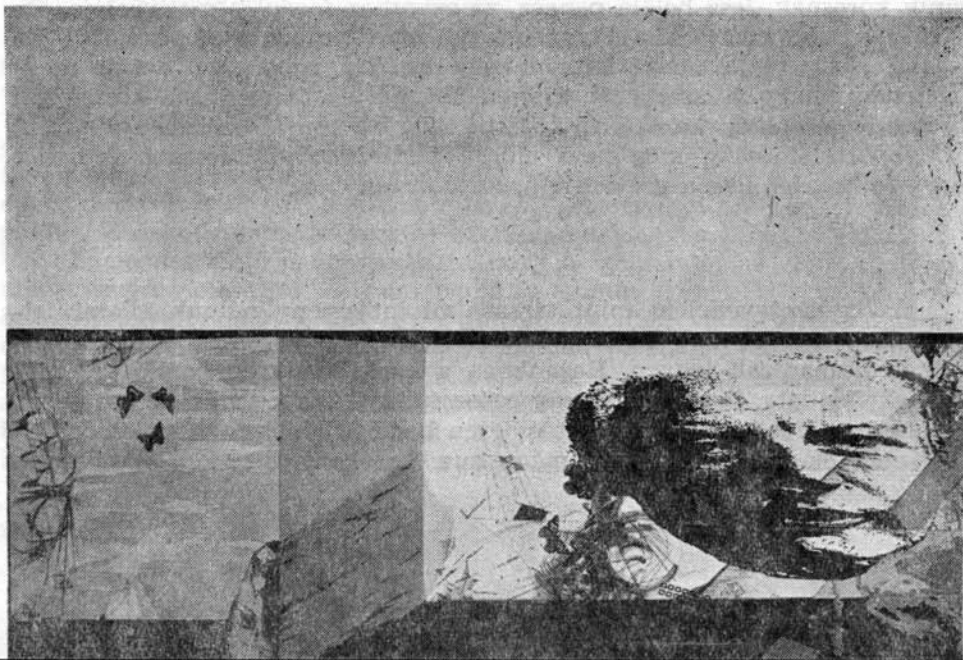
elő. Az adatok mögött megbúvó realitás alaposabb megismerésében segíthet a szociológia.

Ilyenformán — úgy vélem — nem kell tovább bizonyítanom, hogy a szociológia kapcsolata a szociálmedicinával szoros, hiszen tárgykörük sok vonatkozásban azonos. Ennek ellenére egyik sem veheti át a másik szerepét. Nem, mert különbség van köztük a probléma tárgyalásmódját, látószögeik különbségeit, vonatkozás-jegyeit illetően. Véleményem szerint azonban az új tudomány polgárjogának elnyerése érdekében tett erőfeszítéseink nem jelenthetik ennek a többi, az egészség és a betegség társadalmi vonatkozásait kutató tudományok fölé való helyezését, ezek szerepének csökkentését. Ilyen vonatkozásban P. A. Sorokin amerikai kutatóra hivatkozhatom, aki felhívja a figyelmet a szociológia térbeli kiterjesztésének, túlméretezésének veszélyére, ha ez a többi, a társadalmi valóságot kutató tudomány rovására történik. Egyébként Piaget is arra figyelmeztet, hogy ha tudni szeretnők, mi lesz az interdiszciplináris kutatások jövője, azzal kell kezdenünk, hogy összehasonlíttjuk (anélkül, hogy szétválasztanók) a problémákat. Egyes tekintélyes szerzők, mint jeleztem már, nálunk éppen fordítva próbálták meg.

A szerepek szétválasztása helyett inkább az együttműködés feltételeit kell megteremteni. A széles körű együttműködés orvosok és szociológusok között az új tudományos módszerek bevezetése céljából — elsősorban az egészségügyben dolgozók érdeke. De az együttműködésből a szociológiának is haszna származik, hiszen az orvosi és egészségügyi jelenségek területén több tipikus társadalmi tény és szabályszerűség tisztábban és könnyebben megvizsgálhatóan kerül felszínre, mint más szociális jelenségekben.

Arról van szó, hogy az orvosok és szociológusok együttműködésének valamilyen formát adjunk, hogy a szociológia nyújtson segítséget az orvostudománynak, hogy az egészségügy problémáit a szociológia módszerével és álláspontjával világítsuk meg. S ebben a szociológiának ma meg kell elégednie metodológiai szerepével.

Csehi Péter: Kollázs

Köszöntjük a huszonöt éves Állami Magyar Operát

Kolozsvár országos jelentőségű művelődési intézményeinek egyike, az Állami Magyar Opera fennállásának első negyedszázadát ünnepli. Szükségnek érezzük, hogy ennek az ünnepi pillanatnak a távlatát ne csak az elmúlt két és fél évtizedre visszapillantva bontsuk ki, hanem dinamikusan fejlődő szocialista társadalmunk, művelődésünk jövőjébe is kivetítsük. Erre kötelez az az optimizmusra feljogosító körülmény, hogy olyan intézményt köszöntünk, amely az eddig és az ezután mezszyjén ezekben a napokban, ebben az évadban a neki juttatott bizalom és támogatás igazolásának és a további jogos igényességnek a nevében készít számvetést.

Éltreihívása a fiatal népi hatalom célkitűzéseihöz méltó és azok szellemét tükröző nemzetiségpolitikai és művelődéspedagógiai gesztus volt akkor, amikor az ország hallatlan erőfeszítéssel látott hozzá gazdasági nehézségeinek leküzdéséhez, a párt politikai hatalmának megszilárdításához. Lehetetlen nem látnunk ebben a mecénási gesztusban, a világnézetünk lényegéből következő nagyvonalú gondoskodásban nemzetiségi kultúránk felvirágoztatása iránt a politikai cselekedetet is, amely a nemes történelmi és művelődési hagyományokkal rendelkező Kolozsvárt a világ egyetlen olyan városává tette, amelyben két operaház működik. Szilárdan megalapozott volt már akkor az előlegezett bizalom, még inkább annak bizonyult az eltelt negyedszázad folyamán: ez az alap Kolozsvár mindenkoron jelentékeny, színvonalas zenei élete, konzervatóriuma, jóhírű muzsikusai, zeneszerzők, karmesterek, énekművészek számban és teljesítményben egyaránt rangos tábora, városunk igényes és hálás közönsége. A kolozsvári Állami Magyar Opera nem is bizonyult méltatlannak az életreihívó törvényrendelet szelleméhez, huszonöt éve szolgálja becsülettel az ügyet, amely rábízott: nemzetiségünk zenekultúrájának fejlesztését.

Ne tűnjék tehát ünneprontásnak, ha a jubileum alkalmával a Korunk, a romániai magyarság nemzetközi tekintélyű, első marxista folyóiratának örököse jókívánságait megtoldja azzal az óhajjal is, bárcsak operánk az elkövetkező évadokban az eddiginél is jobban gazdálkodna anyagi, erkölcsi, művészi lehetőségeivel; még többet tenne a sokra kötelező zenei hagyományok ápolásáért, azért, hogy hűséges közönsége minél jobban megismerje és megszeresse századunk legértékesebb hazai és külföldi színpadi muzsikáját; hogy ezután se feledkezzék meg arról, hogy a szocialista állam számára a kultúra nem üzleti vállalkozás, hanem nemes értékek közvetítése a jóra, szépre szom-

jas tömegek felé, amelyeknek érdeklődését, igényeit az Allami Magyar Opera is azzal szolgálja a leghasznosabban, hogy magasra emeli a mércét, s közönségét alkalmassá neveli emelkedettebb értékek befogadására. Pártunk művelődéspolitikája s ennek eredményei bizonyítják — s ezt igazolják az Allami Magyar Opera igazi nagy sikerei is —: közönségünk, ha válogathat az értékek között, érettnnek mutatkozik, s a legmagasabb rendűeket tünteti ki fogékonyságával, tetszésével.

A történelemnek ebben a szakaszában, amelyben a kolozsvári magyar opera fennállásának huszonötödik esztendejét ünnepli, a mélyreható változások, a felgyorsult fejlődés nap mint nap kikényszeríti az értékek, az igények újrafogalmazását, az egyre szigorúbb szelekciót az igaz és a talmi között. Huszonöt éves operánknak kívánjuk, hogy mindig felelőssége tudatában, vagyis a legjobban válasszon a lehetőségek között, hogy tudjon megőrizni és tudjon újítani, hogy tekintélyét öregbítve is tudjon fiatal maradni — így töltse be sikerről sikerre haladva nagyszerű hivatását.

KORUNK

Darvas József példája

„Ti vagytok az ides ország! Ti, a népek!” — a törökverő Hunyadi Jánossal mondatja ezt Darvas József negyedfél évtizede írt történelmi regényének új drámai változatában, s most, amikor búcsúzunk tőle, személyiségének és nézeteinek kulcsjelentését érezzük ebben a felkiáltásban.

Adva van az író, aki népet és hazát azonosít, s ezzel meg is tagad minden nacionalista osztályképletet, melyből nem a nép egyeteme, a dolgozók való-

sága szól, de elhárít bármely általánosítást is, mely az emberi felelősséget nem a szülőföld élő voltához köti. Már a régi Korunk hasábjain nyomon követtük művészi kibontakozását, s újabban azt a polémiaát is, mellyel népiség és szocialista hazafiság egy-azonosságát védte és magyarázta. Szemben a saját népét elnyomó és szomszédait is fenyegető úri magyarság kasztgőggjével és kalandorságával, Darvas Józsefben köszönthettük mindig az igazi Magyarországot, munkások és parasztok feltörekvő országát úgy, ahogy a román—magyar testnériség történelmi szükségének, a mi romániai magyar felismeréseinknek is megfelelt.

Darvas József a Móricz-hívta új értelmiségi: népének saját sorából nőtt tanítója. Most már ő is elment, de mint Nyilas Misi családások tüzeiben edzett jósága, velünk marad az Elindult szeptemberben sértett parasztfiú-hőse, a faluja sorsát vállaló Vass Pista is, és itt van velünk a Tanító, a Szakadék népét kereső és szolgáló, osztályharcos értelmiségi. Aki az immár befejezett életpálya teljességét méri majd fel, egyaránt értékelheti a saját érzelmes alanyiságát megvalló népi író s a szülőfalujáról, Orosházáról (a „legnagyobb magyar falu“-ról), majd tulajdon parasztcsaládjá történetéről szociográfiai összképet adó tárgyilagos társadalomkutatót. A visszahatólagos önvizsgálat már a fiatalon elfogadott történelmi materializmus adománya, s Darvas József pályáivén éppen ez a jelentős: tudatával a népi irodalomban a baloldalt képviseli, egy robbanásig feszült korszak sok milliónyi szegényparasztságának jövőjét a munkáosztály új történelmi elhivatásához fűzve. Ott látjuk a Márciusi Frontban, majd Illyés Gyulával, Erdei Ferencsel, Veres Péterrel, Szabó Pállal, a mi Kovács Györggyünkkel és Nagy Istvánunkkal az antifasiszta népfrontban, a hitlerista megszállók ellen küzdve, s krónikája, a Város az ingoványon már a felszabadulás évében, a legelső Szikra-kiadványok közt készíti számadást a sorstragédiával sújtott Budapest romjai felett.

Erthető, hogy a szocialista alapozásban politikusként vesz részt. Több-ször is miniszter, s az ötvenes évek elején is, legutóbb 1959-től kezdve újra a Magyar Írószövetség elnöke. A közügyi szerep azonban nem fedi el, hanem adott pillanatban újra fellobbantja a sorskérdésekre megoldást kereső írás-szenvedélyt. Új drámái, új regényei, filmjei a szocialista ember erkölcsi felelősségének és reális boldogságkeresésének feszültségeit bontják ki, szembe-szállva bármely paraszti vagy proletár mítosszal, egyben az egyéni kötetlen-ség, a kozmopolita elidegenedés kihívásaival is.

Foglalkoztunk-e vele eléggé? Ezt az új Darvas Józsefet is befogadtuk-e?

Hiányokat kell pótolnunk. A fiatal és az idős író különben ezer haj-szálcso köti össze. Új dimenziókat kap kezdeti szociográfiája, falukutatása, vidéki helytállást sürgető tanító-elhivatottsága is: A térképen nem található című drámájában bizonyára ő az Öreg Író, akinek a falurajza vihart fakaszt, mert hiányokat sorol fel, míg vitapartnere, a funkcionárius, csak eredményeit védi. A vihar hullámai Vargyas tanító feje felett csapnak össze, akiben meg-öregedve is Vass Pistára ismerünk.

Utolsó üzenetében bejelentette, hogy Kós Károlyt jön köszönteni decem-berben. Már csak halála híre érkezett Kolozsvárra. Irodalma, erkölce, pél-dája azonban itt van, itt marad.

Balogh Edgár

„Ecclesia” vagy a totalitás igénye?

Hamu alatt parázsló, időnként fellobbanó irodalmi vitáinkban, interjúk és alkalmi nyilatkozatok rejtett törszúrásai mögött nemcsak magától értetődő véleménykülönbség, hanem igen gyakran a tárgy nem-ismerete, a tájékozatlanságban kövéren tenyésző előítélet tapintható ki. Maradéktalanul egyetértünk tehát Csehi Gyulával, az Igaz Szó „Munkásosztály és irodalom” problémáinak szentelt különszáma előkészítőjével, amikor programadó tanulmányának utolsó mondatában ezt olvassuk: „Kellő ismeretek hiányában és előítéletek hatása alatt kimondott, elszórt ítéletekkel szemben pontos ismereteket, az immár történelmivé vált múlt objektív feltárását kell szembeállítani.” (Persze, ez a megállapítás nem csupán az itt napirendre kerülő tárgykörre érvényes.) „A társadalmak s a különböző népek jól működő kollektív memóriája” — a haladás előfeltétele — s a „furcsa amnézia”-tól nem bénított egyéni emlékezet, mint arra Gáll Ernő vallomásos írása figyelmeztet, felelősségünket jelenti, nem térhetünk ki előle: „Nem szabad tehát felednünk, s ne engedjünk a kényelemnek, kísértésnek, szklerózisnak, még kevésbé a manipulációknak, amelyek megpróbálják memóriánkat gyengíteni vagy kikapcsolni.”

Ha nem is állíthatjuk, hogy ezek a kiválasztott idézetek az Igaz Szó különszámának valamennyi közleményére jellemzőek, kétségtelen, hogy többről van szó, mint egyszerű tematikai összeállításról: szocialista irodalmi örökségünk (a „baloldali forrásvidék”) mai, korszerű szempontú közelítésére történik itt kísérlet, annak az egyértelmű tudatában (és ezt nemcsak Méliusz József, de Csehi Gyula is hangsúlyozza), hogy a végérvényesen lezárt múlt részeként, „a romániai magyar szocialista irodalom immár közel három évtizede befejezte a történelem által rárótt hivatását” (Csehi); s „helytől, társadalmi struktúrától, az irodalom nagy könyveitől, közhangulatától, szociológiai képétől nem független tény, hogy a harmincas évek olvasója és a hetvenes éveké, irodalom és olvasó problematikája, érzékenysége és érdeklődése, végül is kérdés-felvetései és a válaszok alapvetően eltávolodtak egymástól”. Egyszóval az irodalomtörténet és az irodalomszociológia eszköztárát kell mozgósítani e fontos jelenség valóságához megismeréséhez, korszerű újraértékeléséhez. Vannak egykor agitatív hatású művek, amelyekről ma már „az irodalomtörténet veszteség nélkül mondhat le” — az irodalomszociológia viszont nem (Csehi) —, a „választóvíz” azonban nyilván csak a dialektikus műelemzés, a stílusvizsgálat lehet. Mert „a szektás irodalmi termékek valószínűleg nyelvezetükkel sem állnak a maradandóság szintjén. Akik pedig nem tudtak vagy nem tudnak írni, lekerülnek a placról, akár a baloldalon, akár a jobboldalon nem tudtak vagy nem tudnak írni. Itt az isten se segít, hiába minden macakosság vagy eszmei jóakarát...” (Méliusz).

Tartós értékek és mulandó szerepű-hatású művek megítélése tehát, irodalomtörténetileg legalábbis, csupán az egész ismeretében, az egész részeként lehetséges. (Méliusz: „A múlt pedig egy egész, egy totalitás, azonos kategória: a két világháború közötti romániai magyar kisebbségi irodalom, amelynek a baloldal irodalma — nem győzzük eléggé ismételni, épp mert nem szektásan

vállaljuk a baloldalt — csupán egyik alkotó része.) E különszám több írása inkább irodalomszociológiai közelítésű, vagyis bevallottan az „ecclesia pressa” irodalmát és irodalmi életét a maga külön-egységében kívánja nyomon követni — és ezzel ugyancsak figyelemreméltó feladatot vállal. Irodalomtörténetírásunk és mai irodalmunk viszont, úgy tűnik, abból nyer többet, ami a Méliusztól sürgetett stíluselemzés és totalitás-igény szemmel tartásával való-
sul meg — főképpen a „Nagy István műhelyében” fejezet vallomásaiban, cikkeiben. E választás bizonyára a legjobb volt, hiszen Nagy István életműve — amellet, hogy az „ecclesia pressa” hűséges, példaadó szolgálatát — elidegeníthetetlen, kiemelkedő része az egésznek is, időszíriése nem múlt el az idők és társadalmi feladatok változásával. Természetesen Nagy István életműve sem menthető fel a „stíluskritika” alól, ám műveinek jelentős hányada az irodalomtörténet mérlegén is súlyosnak találhatik. S ami talán ennél is többet mond: a fiatalabb, művészetfelfogásban tőle nemegyszer messze távolodott íróársak ugyancsak felnéznek rá, a „mérgező fölvilágosító”-ra, a konok emberre (Bajor Andor: „Zord nyíltságát, savonarolás szigorúságát sokszor égette meg a jelen. Nem hiszem, hogy a jövő árthatna neki”); és a következőket, a „jogfolytonosságot biztosító” művészre (Páskándi), a Külváros, az Oltyának unokái, a Réz Mihályék kóstolója, A szomszedság nevében írójára. A Bálint Tibor adta jellemzés mindennél többet mond: „Ha rávinné a lélek, hogy valamely külvárosi negyedben anyagraktárt nyisson, hatalmas táblát feszíthetne ki a kapu fölé ezzel a cégérrel: TAPASZTALATOK ATADÁSA NAGYBAN ÉS KICSIBEN. AZ ÉLET TARTOZÉKAI VAGONTÉTELEKBEN IS. KEZDŐ ÉS LASSAN HALADÓ PRÓZAIÁRÓK SZÁMÁRA ÉPÍTKEZÉSI ANYAGOK, TERVRAJZOK, TÁMPILLÉREK, TÖRNETETLEN FÉMGERINCEK, ELVEK, SZILÁRD MEGGYÖZŐDÉSEK, VALAMINT MÁS NÉLKÜLÖZHETETLEN SEGÉDESZKÖZÖK!”

Végül iktassunk ide még egy idézetet, ez utóbbiakkal szoros összefüggésben, Gáll Ernő cikkéből: „A társadalomkutató erkölcsi arculatát és felelősségét alapvetően ama készsége és képessége határozza meg, hogy kritikailag újra és újra elemezze a nevelés, a körülmények kialakította értékeit és szerepeit. A nevelő hatása pedig attól függ, milyen meggyőző erővel tudja — saját példáját bevetve — elfogadtatni tanítványával azt, hogy a világ megváltoztatása elválaszthatatlan önmagunk megváltoztatásától.”

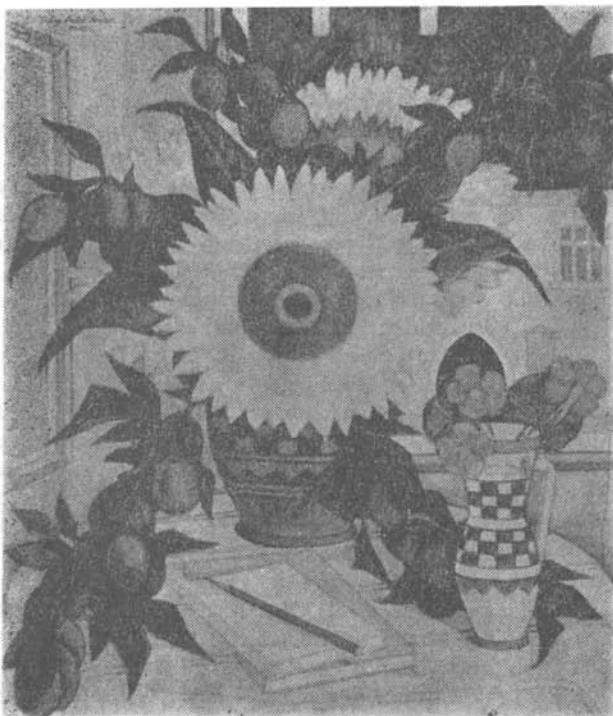
Gondolom, íróra és irodalomtörténészre is érvényes ez.

Kántor Lajos

...és hazavárja a képeit

Kedves Andorka!

Nemrégiben kissé elszomorítottál. A legszebb, legdúsabb fényű nyári hónapokban csaknem hat hétig nyomtad az ágyat, s munkára képtelen sóvárgással nézted a szűkös és sötét szobácskába beözlő napsugarat, amely még kancsóid és ecseteid fémfoglalatának megcsillogtatásával sem bírt állványhoz csalogatni. Hiába is titkoltad-takartad, az annak idején megmentett

Fülöp Antal Andor:
Napraforgó szilvaággal
(1972)

félszemed tekintete is elárulta, mennyire fáj, hogy emiatt nem jöhetsz velünk Marosvásárhelyre megnézni a két Nagy (Nagy István és Nagy Imre) Mester gyűjteményes kiállítását.

Aztán — hála legnagyobb mecénásod: drága húgod (aki a hamis ítélkezés nehéz éveiben is megosztotta veled a falatot) gondoskodásának — egy szép napon mégiscsak talpra álltál, és hozzánk is elhoztad segítő biztatásod, mintegy folytatásul annak, amit Szolnay mestertől kaptam, évtizedekkel ezelőtt.

Es lám — miként a mondabeli hegy is eljövendett egykor Mohamedhez —, az Imre bácsi kiállítása is utánad jött Kolozsvárra, hogy megörvendtessen. Igen ám, de ennek a pompázatos életműnek a hatása csakhamar felbolygatta örök (és túlzott) szerénységedet, s azt mondottad: „Úgy érzem, hogy amit én csináltam, az semmi ehhez képest.“

Nos, drága barátocskám, tudd meg, az önbecsülést illetőleg ezúttal is szűkre szabta a mércét, ezt még talán maga Imre bácsi is pusztán meghatódottságnak tekintené. Ez újból csak azt tanúsítja, hogy valamikor nagyon megsebezhettek a lelked, nagyon összetörték az önbizalmad, melynek romboló hatását, úgy látszik, még a Kolozsváron, Nagyváradon és Marosvásárhelyen megrendezett gyűjteményes kiállításaid hatalmas sikere sem tudta teljesen kitorölni a lelkedből. Pedig már régen eljött az ideje, hogy megszabadulj az efféle, szinte Van Gogh-i önmarcangolástól, s miután képeid a Szolnay- és Marchini-művek családi, rokon körében a legnagyobb erdélyi múzeumokban is felragyogtak, hidd el már végre, hogy igenis egyéni, új és nagy érték az, amivel népedet és hazádat megajándékoztad.

A házi „dossziéd”-ban összegyűlt kiállítási beszámolók, elismerő méltatások és tanulmányok aláíróinak sokasága: neves írók, művészek, kritikusok, művészettörténészek mindent megírtak már festészetedről, helyéről művésztünk kincsestárában. Számosan közülük végre felismerték és hangsúlyozták, hogy alkotásaid nem csupán a tüzesen izzó-ragyógó világos színek és fények sárgákba ágyazott finom vetületei, hanem elsősorban az emberi lelkület meg-nemesítésének szuggesztív hatású költeményei. Művésztársaid és kritikusaid közül ma már senki sem ért egyet azokkal a kevesekkel, akik valaha csupán „szelíd csendéletfestőnek” kategorizáltak. Szentigaz, te valóban nagyon szelíd ember vagy, tele jóssággal, bizalommal, de az is igaz, hogy férfias tudatosság-gal szerkesztet képeidet, elmélyült meditációval, és — költői értelem-ben véve — szinte apostoli elhivatottsággal. Csendéleteiddel is humanizmust hirdetsz — saját hasonlatosságodra akarván átformálni embertársaidat. Műveid kialakításának láttán, nem kis meghatódottsággal ismertem fel ecsetvonásaid nemesítő szándékait, azt a törekvést, hogy még a vásznaidon szimbólummá komponált erdélyi népművészeti motívumok, tárgyak és virágsokrok szépségével is emberséget, szeretetet és megbékélést hirdetsz. Hát még a figurális kompozícióid, női arcképeid — mi humánumot sugároznak a néző felé! Az Iréne- és Antónia-portrék sokkal többet fejeznek ki, mint egy-egy személy hasonlatosságát, ezekbe az arcképekbe belesűrítetted minden nő szépségét és minden ember pozitív erkölcsi tulajdonságait. Ezek az arcképek úgy néznek ránk a falakról, mint valami ókori istennők, s valamennyiük arra int: emberek, legyetek olyan jók, olyan széplelkűek, olyan fenségesek, mint amilyenek mi vagyunk!

Es immár nemcsak mi halljuk ezt a hangot, immár nemcsak hazai viszonylatban hat illetén Fülöp Antal Andor festészete, hanem — amint gyűjteményes kiállításod megnyitó beszédében és katalógusod előszavában Szabó T. Attila professzor is hangsúlyozta — immár „határok felettien” is, európai szinten is felfigyelhettek az emberek erre a hangra. Vagy talán a párizsi kiállítás az semmiség? Hisz épp a múltkorában mutattad meg azt a francia nyelvű levelet, amelyben egy híres párizsi műkereskedő arra kér: közöld vele a Függetlenek Szalonjában kiállított műveid árát, és add el neki az egyik képedet. (Es te nemet mondtál, mert nem hagyod idegenben — hazavárod a képeid.) Akárhogy is szerénykedsz, ez csakugyan „határok felettien” elismerés.

Hatvanöt éves születési évfordulód alkalmából — amelyet, örökifjú voltodra, képességeidre gondolva, mi csupán anyakönyvi formaságnak tekintünk — a magam részéről még csak annyit szeretnék bevallani, hogy amiként eleddig, már nemcsak szívesen, hanem ezután már szinte büszkeséggel járok majd el hozzád, továbbra is, vásznat feszíteni, „kihúzni”, újjávarázsolni megkopott, kedvenc ecseteidet.

Szeretettel köszönt:

Balázs Péter

Incze Ferenc alkotó szenvedélye

Incze Ferencnek nemcsak a Korunk szerkesztőségében kiállított munkáit volt alkalmam megnézni, hanem eddig alkotott képeinek jó részét. Szeretném elmondani benyomásomat a látottakról, elmondani mindazt, amit kaptam, és mindazok (főként diákok) kaptak, akik láthatták e képeket.

A nyáron jómagam is újságból értesültem, hogy Incze Ferenc kolozsvári festőművész egyik munkáját Párizsban ezüstéremmel díjazták. Mint sokan mások, én is elgondolkoztam: ki lehet ez a festő, hogyan lehetséges az, hogy mindeddig nem hallhattam róla, és most egyszerre több újság hasábjain is felbukkan a neve. Nagyon kíváncsi lettem, szerettem volna látni munkáit, nemcsak azokat, amelyeket az újságok akkor közöltek.

Váratlanul jött az alkalom (a Korunk szerkesztőségében, majd a Gaál Gábor-körben), hogy óhajom teljesüljön. Végignéztem Incze Ferenc festményeit, s habár az elemzés több időt igényelne, az élmény közvetlen hatása alatt megpróbálom szavakba foglalni azt a külön világot, ahova a művész képei vezettek el. Egy olyan világba léptem, amelyet eddig nem ismertem, és mégis rájöttem, hogy ez a világ tőlünk nem független, nekünk is közünk van hozzá.

Incze Ferenc a saját útján halad, magabiztosan, mindenre elszántan. Talán nagyon is egyéni ez az út, ez a világ, amelyet ábrázol. Mit látni képein? (Mik voltak vizuális élményeim?) Képeit át- meg átszövik a hosszúra megnyújtott emberi figurák, akik a földön vagy a légben egymásba kapaszkodnak, tekerőznek, vonaglanak, lebegnek. Izgalmassá teszik az egész képfelületet. Nagy műgonddal megfestett városok, fák és más természeti elemek, a meleg szürkék változatos színeiben. Néhol a meleg színfoltok izgalmas, nyers, hideg színekkel váltakoznak — s mindez végső soron a pucér valóság leleplezése érdekében. Szürrealista ábrázolás? Talán annak mondhatnók, de akkor rögtön hozzá is tehetjük, hogy nagyon is egyéni módon és nagyon is a valóságban gyökerezve.

Az Incze-képeken az emberi alakok legtöbbször magát a művészt mutatják. Kevés olyan festménye van, ahol ne szerepelne. Incze Ferenc úgy festi a képeit, hogy a természet elemeit felhasználva, saját énjét viszi a vászonra. Egy alkotó ember sorsát követhetjük nyomon, egy olyan emberét, aki tisztában van hivatásával, s ezt a hivatást bármilyen áron teljesíti. Mély drámaiság jellemzi munkáit. Megfesti az élet legsötétebb oldalait, de képeiről sohasem hiányzik a reménynek bár csekély fénye. Az optimizmus egy-egy meleg foltként vagy fényként van jelen képein.

Bármilyen kegyetlenül bántik is a sors egy emberrel, tovább kell menni, nincs megállás, nem szabad elveszíteni a reményt. Ezen a hosszú, rögös úton néha akad egy-egy barát, jóakaró, aki felemeli az embert, újabb reményt ébreszt benne. De a lényeg az, hogy akarjunk valamit, s véghez is akarjuk vinni azt, még akkor is, ha lehetetlennek tűnik.

A szubjektív én világa tárul elénk e képeken. A művész minden előítéllettől mentesen tárja a néző elé azt, amit gondol, amit érez. Képein ott a sokarcú élet, a szenny, a tisztaság, a békeség, a gonoszság, mindez szimbolikus ábrázolásban. Ez az ember kaján mosollyal néz szembe a legádázabb ellenségével is: olyan erő van a kezében, melyet senki meg nem törhet.

Incze Ferenc: Egyedül

Gyakran látni vásznain Szeben utcáit (annyi szeretettel tudja megfesteni azt a várost, melyhez sok emléke fűzi) — s az utcákon fény ömlik szét.

Honnan ennyi erő, honnan ennyi bátorság? Ilyen bátran farkasszemet nézni az élettel, saját sorsunkkal? A művész gyenge, vézna teste, melyet a sors szeszélyesen csavargatott ide-oda, szívósan állja a próbát. Grimaszt vág mindenre, és palettájával a kezében megy tovább, tovább a cél felé. Megfesteni mindent, hogy lássák az emberek, ismerjenek önmagukra, legyen bátorságuk szembenézni saját sorsukkal. Incze Ferenc sok mindenre tanít minket: szeretni, gyűlölni, élni, szenvedni tanít — mindarra, amit egy embernek meg kell tanulnia. Nem hiszem, hogy bárki is közömbösen tudná végignézni munkáit. Megtanít arra, hogy az életet nem haszontalanul kell eltölteni, hanem tenni kell valamit, bármilyen kevés is legyen az. Tenni kell az emberiség javára. Hisz végeredményben az ember nem élhet önmagáért, önmagának, hanem másokért, másoknak. És ha bármi keveset használhatunk a társadalomnak, így kap értelmet egész életünk.

Csodálatos, milyen alkotó szenvedély ég ebben az emberben, milyen fiatalos lendülettel tud dolgozni. Ezt a hatalmas szenvedélyét jól példázza egyik képe: amikor a betegségtől sokat szenvedett művész már-már a halál küszöbén áll, palettájához akkor is görcsösen ragaszkodik, mert számára az jelenti az életet, az emberséget. Legfontosabb az ember, a tettekre született ember, amely benépesíti a földtekét. Az embert kell megtartani — emberi művoltában. Kimenteni az embert a szennyből, a mocskokból — és a fényre vinni, ahol béke és barátság uralkodik.

Szabó Vilmos

Allende üzenete

A haladó emberiség, a kormányok, pártok és politikai szervezetek, szakszervezetek, a széles néptömegek, művészek, értelmiségiek és a legkülönbébb orientációjú politikusok fejezték ki felháborodásukat, és tiltakoztak a szeptember 11-i államcsíny ellen, mely megdöntötte Chilében a Salvador Allende vezette, most három éve választási győzelem alapján az ország élére került törvényes kormányt. Kegyetlen és véres, antidemokratikus, munkás- és kommunistaelenes terrorhulálám, tömegletartóztatások, deportálások, kivégzések, a haladó politikai pártok törvényen kívül helyezése, a politikai ellenfelek fizikai megsemmisítése — ezt hozta a chilei népnek a tábornokok juntája, melyet a külső és belső reakció állított az alkotmányos elnök és kormány helyébe. Mindez azt a múltat idézi, melyre a népek rettegéssel és felháborodással emlékeznek, a múltat, melynek feltámadása ellen az emberiség minden lehető elkövet.

„Az egész román nép — hangzik a Román Kommunista Párt Központi Bizottságának szeptember 13-án közzétett nyilatkozata — mély felháborodással vett tudomást az imperializmussal szövetkezett reakciós erők chilei államcsínyéről, amely eltávolította a chilei nép akaratát megtestesítő alkotmányos, demokratikus és haladó kormányt. Ugy szintén mély fájdalommal és megdöbbenéssel szereztünk tudomást Salvador Allende Gossens elnöknek, a kiváló haladó államférfinak és hazafinak, a baráti chilei nép vezetőjének, a népek közötti béke és együttműködés harcának galád meggyilkolásáról.” A továbbiakban a nyilatkozat rámutat arra, hogy a reakciós erők államcsínyre súlyos támadás Chile és az egész világ munkásosztálya, parasztsága, értelmisége, az összes haladó, hazafias erők ellen, a chilei népnek a gazdasági-társadalmi haladásért vívott harca ellen, és erősen károsítja Chile nemzeti függetlenségét és szuverenitását. „A Román Kommunista Párt Központi Bizottsága és egész népünk — hangzik az idézett közlemény — kifejezésre juttatja mély felháborodását e reakciós összeesküvés, a chilei demokratikus, hazafias haladó erők ellen indított reakciós terror miatt. Követeljük a terrorcselekmények azonnali megszüntetését, és kifejezzük mélyeséges szolidaritásunkat a chilei hazafias, haladó és demokratikus erőkkel, azt a meggyőződésünket, hogy a chilei nép helyreállítja az összes demokratikus jogokat és szabadságjogokat, az alkotmányos rendet, kivívja akaratának tiszteletben tartását. Véleményünk szerint semmiféle erő sem győzheti le a chilei haladó demokratikus erőket, nem térítheti le a chilei népet a jobb életért, a haladásért, a független gazdasági-társadalmi fejlődésért vívott harc útjáról.”

Új és erős tiltakozási hullámot váltott ki világszerte Luis Corvalan elvtárs, a chilei Kommunista Párt főtitkárának letartóztatása. Luis Corvalan a chilei köz-

élet, a kommunista, munkás- és antiimperialista mozgalom kiemelkedő személyisége, a békéért, a nemzetközi egyetértésért és együttműködésért folyó küzdelem megingathatatlan harcosa, a román nép barátja, aki mindig síkraszállt a szocialista Románia és Chile, a román és a chilei nép együttműködésének fejlesztéséért. A román kommunisták mély felháborodását kifejezve, a Román Kommunista Párt Központi Bizottsága Végrehajtó Bizottságának október 2-i nyilatkozata a következőket tartalmazza: „Az RKP KB Végrehajtó Bizottsága kifejezi egész pártunk, a román nép szolidaritását az összes chilei demokratikus, haladó erőkkel, és erélyesen tiltakozik Luis Corvalan elvtársnak, a Népi Egység többi képviselőjének a letartóztatása ellen, követeli azonnali szabadon bocsátásukat, a haladó és demokratikus erők ellen irányuló vad üldöztetés, terror és hajszá megszüntetését, az alkotmányos jogok és szabadságjogok helyreállítását, az alapvető emberi jogok tiszteletben tartását.”

Románia Szocialista Köztársaság Államtanácsának elnöke, Nicolae Ceaușescu elvtárs üzenetet intézett az ENSZ-közyűlés 28. ülésszaka elnökéhez és a világ-szervezet főtitkárához, amelyben felkéri az elnököt és a főtitkárt, hogy minél hamarabb és minden lehetséges eszközzel cselekedjenek Luis Corvalan és a többi — Chilében a haladásért és demokráciáért küzdő — harcos életének megmentéséért. Nicolae Ceaușescu elvtárs Románia Szocialista Köztársaság Santiago de Chile-i nagykövetsége és Chile Köztársaság bukaresti ügyvivője útján üzenetet intézett a chilei hatóságokhoz is, amelyben szorgalmazza, hogy szüntessék meg a Chilei Kommunista Párt főtitkára ellen indított pert, kerüljenek minden olyan cselekedetet, amely veszélybe sodorhatja Luis Corvalan életét, tegyék lehetővé számára az emigrálást; a román kormány kész politikai menedékjogot nyújtani Luis Corvalannak a szocialista Romániában.

*

Ilyen körülmények közt a Politikai Könyvkiadónál — kevéssel szeptember 11. előtt — megjelent kötet*, mely Salvador Allende elnök 1970 novembere és 1973 májusa közti néhány jelentősebb beszédét gyűjti össze, történelmi, dokumentációs értékű, címe: Chile új csapáson — immár szimbólum.

A kötet kilenc beszéde közül négy a chilei néptömegek előtt hangzott el, kettő a parlament előtt, egy a chilei Szocialista Párt Kongresszusán, míg a másik kettő közül az egyik az UNCTAD III., Santiagóban tartott konferenciáján, a másik az ENSZ ülészakán.

E beszédekből betekintést nyerünk a Népi Egység kül- és belpolitikájának számos kérdésébe, megismerjük az 1970-es szavazásokon a választók elé terjesztett programot, melyhez akkor a nép csatlakozott. A kötet átfogó képet ad a chilei népnek az elmúlt három év alatti fejlődéséről és megvalósításairól, az ország politikai és társadalmi életében ígérkező gyökeres változásokról.

Anélkül, hogy ennek a programnak az irányvonalát külön elemeznénk, vagy következtetéseket vonnánk le — hisz az olvasó ezt minden bizonnyal maga is megteszi —, megállapíthatjuk: a kötet központi és állandó feladatként tárgyalja az imperialista elnyomás és a külföldi monopóliumok az ország természeti kincsei fölötti uralma megdöntésének, a következetes agrárreform megvalósításának, a külkereskedelem és a hitel állami ellenőrzésének, a nép anyagi és szellemi életszínterének emelésének követelményét. Salvador Allende beszédeinek alap-

* Salvador Allende: Chile pe un nou făgaș. Editura politică. București, 1973.

motívuma: „Chile legyen a chileiek országa, a latin-amerikai és forraualmi lendületű chileieké.”

Beszédeiben ismételten visszatért a népi tömegek aktív részvételének szükségességére a nemzeti horderejű problémák megoldásában, az érdekeiknek és törekvéseiknek megfelelő intézkedések létrehozásában. Ebben a vonatkozásban hangsúlyozta, hogy a rendszernek a demokratikus értékek tiszteltében tartásán, a többség akaratának felismerésén kell alapulnia. Kiváló meggyőző erővel jelentkezik ezekben a beszédekben a nemzeti, haladó és hazafias erők egységének szükségessége: „Csak egyesült erővel, csak váll váll mellett küzdve mindnyájan, akik szeretjük e hazát, mindnyájan, akik hiszünk benne, szüntethetjük meg az elmaradottságot, építhetünk új társadalmat.”

Valóban megrázóak azok a részletek, melyekben Salvador Allende elnök számok, meggyőző és sokatmondó adatok fényében mutatja be a súlyos gazdasági és pénzügyi örökséget, melyet a Népi Egység hatalomra kerülésekor átvett. Szólt a hatalmas összegekről, melyek évről évre idegen érdekeltségek nyereségeként hagyták el az ország határait, a gátlástalan belső reakció által támogatott külföldi erők szervezte szabotázsokról, a gazdasági és politikai élet kerékkötőiről.

Az Allende-kormány foganatosította intézkedések, az a törekvés, hogy biztosítsák a nemzeti függetlenséget és szuverenitást az ország javainak a népi uralom által meghatározott, a nép érdekében történő felhasználására, objektív igazolásai a Chile iránti, a történelem iránti felelősségérzetnek.

A kötet olvasója előtt kirajzolódik az átfogó műveltségű politikus, a lelkes, humanizmustól és lángoló hazafiságtól fűtött, elmélyült gondolkodó, Salvador Allende alakja. Az olasz rádiónak és televíziónak — kevéssel az államcsíny előtt — adott interjújában Salvador Allende küzdelmes életéről, a forradalomról, Latin-Amerika elmaradottságáról szólva, felvázolta a jövő emberéről alkotott elképzelését: „Különleges koncepciójú ember; ember, akinek értékrendje méltó ehhez a szóhoz, akinek cselekedeteit nem a pénz irányítja; ember, akinek elképzelésében létezik egy különleges dimenzió, ahol az értelem lesz az embert formáló leg-hatalmasabb erő... Azt akarom mondani, hogy hiszek az emberies emberben, a testvér-emberben, és nem abban, aki mások kizsákmányolásából él.”

Salvador Allende élete utolsó pillanatáig hű maradt önmagához, az eszméhez, amelyeknek egész életét szentelte. Mély értelműek, gazdag érzelmi töltetűek, a humanizmus üzeneteként hangzanak rövid és tartalmas végrendeletének szavai, amelyet akkor mondott, amikor az elnöki palotát, a La Monedát már körülzárták az esküszegő katonai lázadók: „Bármilyen történjék, életem kockáztatásával is kész vagyok ellenállni, hogy a történelem ítélőszéke előtt ez is bizonyossága lehessen azok nemtelenségének, akik ok nélkül folyamodtak erőszakhoz.”

A chilei nép Salvador Allendét kétségkívül nemzeti hősei közé emeli, az olyan szabadságharcosok mellé, mint O'Higgins, Carrera és Manuel Rodríguez, vagy Balmaceda, a mártír elnök.

*

Chiléhez egy utazásom emléke fűződik, melynek alkalmával személyesen ismertem meg Salvador Allende elnököt. Egy pártdelegációban, Ștefan Andrei-jel együtt részt vettem a Chilei Szocialista Párt 1971. januári kongresszusán, melynek munkálatai La Serena festői környékén folytak, Santiagótól északra, a Csendes-óceán partján.

Láttam és hallgattam Salvador Allendét a La Serena-i népgyűlésen, amely megelőzte a kongresszust; többször láttam a kongresszus alatt is. Vele együtt vettem részt egy futbalmeccsen abban a santiagoi stadionban, ahol ma a chilei nép bátor fiait tartják rabságban, kínzások és kivégzések rettegésében. Delegációnkat a La Moneda elnöki palotában Salvador Allende hivatalosan fogadta. Hasonlóképpen vendégei voltunk magánlakosztályán, ahol feltárta előttünk gondolatait a Chilei Köztársaság jelenéről és jövőjéről, a szocializmus sorsáról Latin-Amerikában és a világon, beszélt a román nép és a pártunk iránti baráti érzelméről.

A bizalom és optimizmus napjai voltak ezek, a lelkesedése és a reménye, a chilei nyár bearanyozta napok, mikor az ország baloldali erői forró meggyőződéssel tárgyaltak a szocialista társadalom felé vezető útról.

Salvador Allende elnök népi forradalmunk tapasztalatai felől érdeklődött, sikereink forrásait kutatta. Szerette volna megismerni Chiléről alkotott benyomásainkat.

Természetesen, ilyen rövid látogatás alkalmával nem lehet teljes képet, végleges véleményt alkotni egy nép történelméről és jövőjéről. De mély benyomást tett ránk a chilei forradalmi erőknek az az elhatározása, hogy országukban emberséges jövőt teremtenek, sajátos nemzeti körülményeik figyelembevételével, a szocialista országok tapasztalataira és a tudományos szocializmus elveire alapozva.

Salvador Allende nincs többé köztünk. Chile a fasiszta reakciós erők diktatúráját nyögi. Nem szándékszunk itt elemezni azokat az okokat, amelyek a chilei demokratikus erők legyőzéséhez vezettek. Salvador Allende alakja viszont fényesen magasodik Chile átmenetileg elsötétedett egén, egy országén, amely minden megpróbáltatás ellenére a gazdasági, társadalmi haladás útja felé törekedett, a függetlenség és szabadság feltételei közt. S ha új áldozatok árán is, a chilei nép ismét megnyitja majd ezt az utat, amelyen nemrég Salvador Allende vezetett.

Salvador Allende hazánkban megjelent könyve bizonyítéka a szabadság és a haladás, a szocializmus és a béke szent ügyéhez való ragaszkodásunknak, elkötelezettségünknek az eszmékhez, amelyekért a földrajzilag tőlünk oly távoli, de népünk szívéhez közel álló chilei nép Salvador Allende vezetésével sikraszállt.

Valter Roman

Háborúról és békéről

A *Korunk* felkért, hogy írjak egy szemlét az utóbbi időben megjelent, a háború és a béke elméleti kérdéseinek szentelt hazai munkákról. Az anyagot összegyűjtöttem, ám egyéb elfoglaltságok miatt a megírásra nem jutott idő. Közben, szeptember derekán, részt vettem a XV. filozófiai világkongresszuson. A várnai kongresszus központi témája (*Tudomány — technika — ember*) lehetővé tette, hogy négy plenáris ülés, hat kollokvium, kilenc kerekasztal-értekezlet, nyolc kutatócsoport és számos szeminárium keretében közel kétezer filozófus fejtsse ki véleményét korunk nagy kérdéseiről, közöttük a háború és a béke kérdéseiről is. Noha a filo-

zófusok felelősségéről és tennivalóiról a nagy korkérdések építő jellegű megoldásában szükségképpen szó esett a kongresszus valamennyi összejövetelén, a háború és a béke elméleti kérdéseivel különösen két rendezvény foglalkozott közvetlenül: a 6. kollokvium, amelyet *Technika, béke és jelenkori marxizmus* címmel az ismert amerikai marxista filozófus, John Somerville vezetett, valamint a lengyel filozófusküldöttség rendezte *Filozófia és béke* című szeminárium. Részt vettem ezeken az üléseken, és az ott tapasztaltak alapján is állíthatom, hogy a hazai szakemberek munkái igen magas elméleti szintet képviselnek. Jóllehet nem a várnai filozófiai világkongresszus általános ismertetése a célom, meg kell jegyezmem, hogy küldöttségünk igen termékeny munkát fejtett ki. A marxizmus alkotó jellegének előtérbe állítása és a dialóguskészség, amely pártunk útmutatásainak megfelelően filozófiai életünket jellemzi, igen kedvező fogadtatásra talált, és jó eredményekhez vezetett a várnai kongresszuson is.

Az alábbiakban az eredetileg tervezett szemle következik, azzal a módosítással, hogy a kérdéseket a várnai kongresszuson tapasztaltak alapján választottam ki.

*

Jóllehet egy termonukleáris világháború lehetőségének, illetve elkerülhetőségének a problémája korántsem meríti ki a háborúval és békével kapcsolatos elméleti és gyakorlati kérdéseket, kétségtelen, hogy ezeket nem lehet manapság érdemben tárgyalni más perspektívából.

A várnai filozófiai kongresszuson is sok szó esett erről. Természetesen mindenki egyetértett abban, hogy a termonukleáris háborút el kell kerülni, hogy lehetséges és szükséges ilyen irányban cselekedni, hogy ebben a békéért küzdők sorában a filozófusokra is nagy felelősség hárul. Ugyanakkor azonban véleménykülönbségek is mutatkoztak. John Somerville és mások egy esetleges termonukleáris háborút a civilizáció, végső fokon az emberiség pusztulásával egyértelműként tekintettek. Voltak azonban olyan felszólalók, akik túlzott pesszimizmussal vádolták az előbbieket, azt hangoztatván, hogy az óriási pusztítások ellenére egy termonukleáris világháború nem jelentené a civilizált világ végét. Ismeretes, hogy pártunk és államunk az előbbi véleményen van. Ez a vélemény tudományos szempontból megalapozott és a békeharc stratégiája szempontjából nagy fontosságú. Végső fokon olyan kérdés ez, amelyre a választ nem óhajok, nem is filozófiai eszmefuttatások, hanem pontos számítások alapján adják meg. Ezeket a számításokat tudósok végezték el, és a válasz teljesen egyértelmű. Oppenheimer ezt a választ úgy fogalmazta meg, hogy egy atomháború esetén nem marad elegendő számban élő ember a holtak eltemetésére, és az életbenmaradottak irigyelni fogják a holtakat. (És ne feledjük, hogy Oppenheimer ezt immár közel két évtizeddel ezelőtt mondta.) Véleményünk szerint az, aki eltekint a szóban forgó számításoktól, nem kezeli kellő felelősséggel ezt a sorsfontosságú kérdést, a „túlélés” reményében nem követ el mindent egy világháború megakadályozására.

Ebből a szempontból kell megítélni általában a háborúk kérdését korunkban. Innen az imperialista államok katonai doktrínáiban előszeretettel használt „korlátozott nukleáris háború” tételének rendkívüli veszélyessége. Innen általában bármilyen háború veszélyessége, hiszen napjainkban minden háború átalakulhat általános világégéssé. Csakis ez a beállítás mozgósíthatja kellően erélyes cselekvésre a békéért küzdő erőket.

A háború kérdéseivel foglalkozó irodalomból általánosan ismert az a tétel, hogy a tömegpusztító eszközök roppant méretű fejlődése olyan tényező, amely

visszatarthatja azok birtoklóit bevetésüktől. Alfred Nobelt is foglalkoztatta az a gondolat, hogy egy olyan roppant erejű rombolóeszköz felfedezése, amely az egész világot pusztulással fenyegetné, lehetetlenné tenné mindenfajta háborút. Ismeretes, hogy néhány évtizeddel később Lenin is felvetette ezt a gondolatot. Somerville az utóbbi évtizedek tapasztalatai alapján tárgyalta ezt a kérdést, és válasza rendkívül meggondolkoztató. Közleményében nagy teret szentelt az úgynevezett kubai válság elemzésének, és a néhai Robert Kennedy emlékirataiból merített bő szemelvények alapján kimutatta: egy adott pillanatban úgy látszott, hogy az amerikai vezetők hajlandók lettek volna a nukleáris fegyverhez folyamodni, jóllehet *tudatában voltak* annak, hogy a világegés után nem lesz sem győztes, sem legyőzött. A tapasztalat azt mutatja, hogy ilyen „válság-helyzetek” a legváratlanabb pillanatokban is bekövetkezhetnek. Vagyis a kataklizma tudata *önmagában* nem feltétlenül elegendő a kataklizma elkerülésére. Az amerikai filozófus következtetése nem pesszimista, ellenkezőleg, a békéért küzdő erők éberségére és felelősségére figyelmeztet.

Pártunk és államunk álláspontja a szóban forgó kérdésben jól ismert. Szorgalmazzuk a termonukleáris fegyverek gyártásának beszüntetését, a létező készletek megsemmisítését, a termonukleáris háború lehetőségének kiküszöbölését. A hazai szerzők pártunk elvi álláspontjának megfelelően elemzik e kérdéseket. Így például Valter Roman kimutatja¹, hogy a termonukleáris háború elkerülhetőségének legfőbb biztosítéka a szocializmus és a béke javára történt erőltetődés. A háborúk elkerülhetőségét elemezve, Valter Roman meggondolkoztató érvként hozza fel többek között azt a tényt, hogy a világ lakosságának 60%-a a második világháború után született, és a jelenleg létező nemzeti államoknak több mint fele is ebben az időszakban keletkezett. Az elmúlt évek, valamint napjaink tapasztalatai is meggyőzően bizonyítják, hogy a vitás nemzetközi kérdéseket lehetséges és szükséges tárgyalások útján rendezni.

Ha az eddig említett kérdésekben — egyes dogmatikus és szűklátókörű álláspontokkal ellentétben — egyetértettünk a Somerville vallotta nézetekkel, egy vonatkozásban nem értünk vele egyet. Az amerikai filozófus ugyanis úgy vélekedett, hogy a világkatasztrófát jelentő termonukleáris háború perspektívájában értelmetlenné válik a háború igazságos vagy igazságtalan jellegéről beszélni.

A háború igazságos vagy igazságtalan jellegéről szóló tanítás a háborúra vonatkozó marxista elmélet és kommunista gyakorlat egyik leglényegesebb eleme. Az ezzel kapcsolatos kérdések szükségképpen előtérben állottak a várnai kongresszuson, mint ahogyan jelentős helyet foglalnak el a hazai szerzők okfejtéseiben is. A lengyel filozófusok rendezte *Filozófia és béke* szemináriumon egy nyugatnémet filozófus iskolapéldaszerű tiszasággal fogalmazta meg ezzel kapcsolatban a marxizmussal ellentétes polgári pacifista álláspontot. Sokat beszélnek, mondotta, a jó és a rossz háborúról. Számomra nyilvánvaló, hogy minden hadviselő fél jónak tartja a maga háborúját, és rossznak az ellenfelét. Mármost hol van az az archimedesi pont, amelyen állva minden önös érdektől függetlenül, maximális tárgyi-lagossággal meg tudjuk ítélni a háború jellegét? A filozófiai elfogulatlanság síkján ilyen archimedesi pont nem található.

Marxisták számára nyilvánvalóak az érvelés ingatag pontjai. Először is, nincs jó és rossz háború, a marxisták nem erről, hanem *igazságos* és *igazságtalan* háborúról beszélnek. Olcsó, és a jó szándékú német filozófust talán sértő eljárás lett volna visszakérdezni, vajon valóban nem tudja-e eldönteni, hogy például a hite-rista Németország háborúi igazságosak vagy igazságtalanok voltak-e (jóllehet nem

¹ Valter Roman: *Revoluția științifică-tehnică, revoluția tehnică-militară și implicațiile lor politice* (lásd: *Revoluția științifică-tehnică și implicațiile ei în domeniul militar*). București, 1972.

lennék őszinte, ha tagadnám, hogy ez a kérdés sokunkban felmerült). De kapcsoljuk ki az érzelmeket, és maradjunk az elméleti érvelés síkján.

Nyilvánvaló, hogy az igazságos vagy igazságtalan minősítés erkölcsi-politikai *értéktétele*. Ellentétben a pozitivistá álláspontokkal, a marxizmus korántsem tagadja az értéktételek tudományos jelentőségét, ellenkezőleg, a marxista tárgyilagosságot többek között az különbözteti meg a langyos és kódósító objektívizmustól, hogy a tények és realitások tudományos tárgylagosságú felmérése és elemzése alapján következetesen érvényesíti a társadalmi haladás követelményeit, és ezeket értéktételekben is megfogalmazza. Amikor a háború igazságos vagy igazságtalan jellegéről van szó, nem egyik vagy másik fél kijelentéseiből, véleményéből indulunk ki, hanem olyan, tudományos pontossággal megállapítható tényekből, mint: a háború kirobbanásának társadalmi-történelmi feltételei, annak a politikai vonalnak a jellege, amelynek a háború folytatása, milyen társadalmi-gazdasági alakulatokról van szó, mely osztályok érdekeltek a háború kirobbantásában, milyen célokat követnek a háborúban stb. Csak mindezen tényezők elemzése alapján szűri le a marxizmus egy háború igazságos vagy igazságtalan jellegére vonatkozó értéktételeit. Ez az értéktétele nemcsak lehetséges, hanem — Lenin megállapítása szerint — olyan szükséges előfeltétel, amely nélkül a marxisták nem foglalhatnak állást a háború kérdésében. A hazai szakirodalomban többek között Corneliu Soare foglalkozik ezzel a kérdéssel, és kimutatja, hogy a háború ilyen tipológiája nélkülözhetetlen a katonai stratégia kidolgozásában is.²

Somerville álláspontja tarthatatlan, mert a fenti szempontok egy esetleges atomháború kirobbanásakor sem vesztik el érvényüket, és maradéktalanul tekintetbe kell vennünk azokat az úgynevezett klasszikus fegyverekkel vívott háborúk esetében, amelyek, sajnos, még egyáltalán nem tűntek el. Nyilvánvaló számunkra, hogy a vietnami nép igazságos háborút folytatott az amerikai imperializmus igazságtalan háborúja ellen, éppen ezért a szocialista Románia, más szocialista országokhoz és a világ haladó erőihez hasonlóan, messzemenő támogatást nyújtott a vietnami nép igazságos harcában.

Legyen szabad itt egy kis kitérőt tennem. A Somerville vezette kollokvium és általában a kongresszus egyik, mély benyomást keltő eseménye volt egy észak-vietnami filozófus felszólalása, aki azt fejtegette, hogy a vietnami háború történelmi tapasztalatai gazdag anyagot szolgáltatnak a filozófiai elmélkedésre. A kongresszuson sokat vitatkoznak a technika, illetve az ember szerepéről, mondotta. A vietnami nép megfelelő választ adott erre a kérdésre azzal, hogy ellenállt és győzni tudott a roppant technikai apparátust felvonultató amerikai imperializmussal szemben. Fenn, a magasban az amerikai pilóta úgy érezhette, hogy pusztán függvénye a magasrendű technikának. Amikor azonban lelőtték gépét, és a pilóta fogságba esett, mondotta a vietnami filozófus, a technika mindenható ereje szétfoszlott, és előttünk állott az ember a maga nyomorúságával, de a maga felelősségével is.

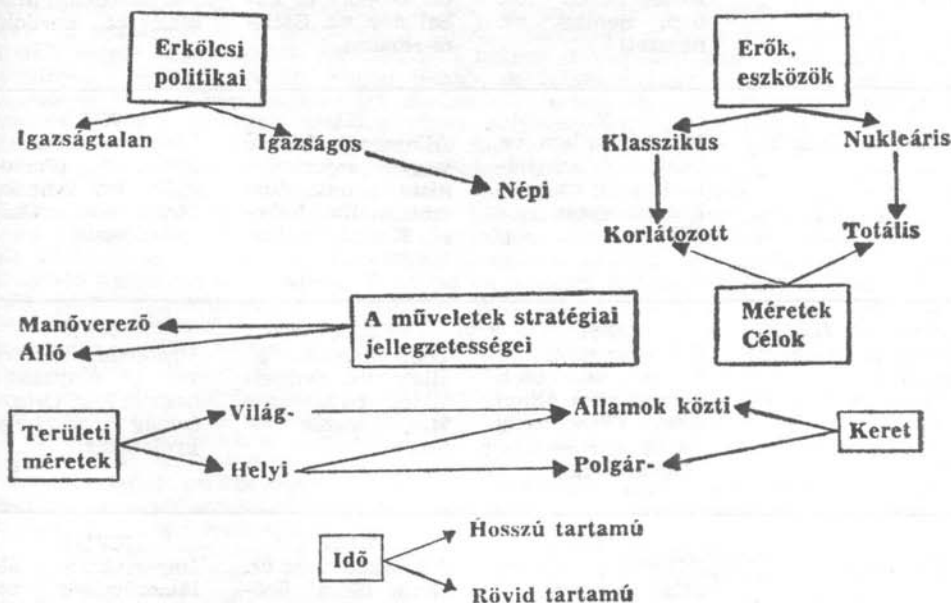
Visszatérve a háború igazságos vagy igazságtalan jellegére: az idevonatkozó marxi—lenini elvek maradéktalan érvényét hangsúlyozva, még néhány megjegyzést kell tennünk. A hazai szerzők is figyelmeztetnek a politika és a háború nagyfokú mobilitására, melynek következtében különböző időszakokban a háború átcsaphat igazságtalanból igazságosba, illetve fordítva. A múltban is volt erre példa, a jelenkori körülmények között azonban ennek az „előjelváltozásnak” még nagyobbak a

2. Colonel dr. Corneliu Soare. *Considerații asupra tipologiei războiului în epoca contemporană* (lásd: *Studii social-politice asupra fenomenului militar contemporan*). București, 1971.

lehetőségei. Továbbá, anélkül hogy lemondanánk erről a tipológiáról, tekintettel kell lennünk arra a már említett veszélyre, hogy jelenleg bármilyen háború az atomháború küszöbéig sodorhatja az emberiséget. Pártunk és államunk abból indul ki, hogy a megváltozott nemzetközi körülmények között lehetséges és szükséges mindenfajta, államok közötti háború elkerülése, kikapcsolása, a vitás kérdések tárgyalások útján történő rendezése. Az emberiség szempontjából ez a legfontosabb. Ennek a magasrendű felelősségtudattól áthatott elvnek tett és tesz eleget hazánk, amikor például a legutóbbi közel-keleti konfliktusban nem egyik vagy másik hadviselő fél elítélését tartotta fontosnak, hanem a hadműveletek azonnali beszüntetését, annak kimutatását, hogy idegen területek megszállása, az ENSZ határozatainak tiszteletben nem tartása súlyos következményekkel jár, hogy a vitás kérdéseknek nem szabad háborúkhöz vezetniük, ezeket politikai és diplomáciai, nem pedig fegyveres eszközökkel kell és lehet rendezni, minden fél, az egész haladó emberiség alapvető érdekeinek szem előtt tartásával.

A katonai doktrína és stratégia számára a háború említett tipológiája elegendhetlen, de nem elegendő. A katonai stratégia szempontjából a háború jellegét nem csupán a politikai célok fényében szükséges megvilágítani, hanem olyan tényezők alapján is, mint a hadviselés módja, méretei, területe, időtartama stb. A hazai szerzők éppen ezért nagy figyelmet szentelnek a háborúk tipológiájának, hangoztatva ennek nem csupán elméleti, hanem nagy gyakorlati fontosságát is. Anélkül, hogy részletes fejtegetésekbe bocsátkoznánk, közreadunk itt két — véleményünk szerint érdekes — tipológiai táblázatot.

Corneliu Soare a következő kritériumokra hívja fel a figyelmet a háborúk típusainak megállapításában:

Pavel Ciuhureanu a hadviselő felek jellege szerint állította össze tipológiáját³.

3. Colonel dr. Pavel Ciuhureanu: Războiul ca situație conflictuală specifică (lásd: Studii social-politice asupra fenomenului militar contemporan). București, 1972.

A HADVISELŐ FELEK JELLEGE

<i>Hadviselő felek</i>	<i>Egyenlő versus egyenlő</i>	<i>Fölérendelt versus alárendelt</i>	<i>Uralkodó versus uralt</i>
1	2	3	4
Egyazon osztályhoz tartozó csoportok ¹	I. Csoport vs. csoport (rabszolgatartó arisztokrácia vs. rabszolgatartó demokrácia)	II. Többségi csoport vs. kisebbségi csoport	III. Hatalmon levő csoport vs. disszidens csoport (Antonescu-kormány vs. Vasgárda)
Társadalmi osztályok ²	IV. Osztály vs. osztály (polgárság vs. hűbéri osztály)	V. Több osztály vs. egy osztály ³ (polgárság és földesurak vs. parasztság, 1907-ben)	VI. Kizsákmányolók vs. kizsákmányoltak (rabszolgatartók vs. rabszolgák, hűbérurak vs. jobbágyok, polgárság vs. proletariátus)
Emberi közösségek ⁴	VII. Közösség vs. közösség (nép vs. nép, nemzet vs. nemzet)	VIII. Emberi közösség vs. csoport (a kubai nép vs. Batista-rezsim)	IX. Nemzet vs. nemzeti kisebbség (irakiak vs. kurdok)
Nemzeti államok	X. Nemzeti állam vs. nemzeti állam (Németország vs. Franciaország 1871-ben)	XI. Állam vs. felkelő vagy szecesszionista mozgalom (antigerilla háború, Kongó vs. Kátanga)	XII. Metropolis vs. gyarmat ⁶ (Portugália vs. Angola, Mozambik, Guinea-Bissau)
Több nemzetiségű államok	XIII. Több nemzetiségű állam vs. több nemzetiségű állam (cári Oroszország vs. Ausztria—Magyarország)	XIV. Több nemzetiségű állam vs. nemzeti állam (Ausztria—Magyarország vs. Szerbia)	XV. Uralkodó nemzet vs. elnyomott nemzet (cári Oroszország vs. Lengyelország)
Államszövetségek ⁷	XVI. Államszövetség vs. államszövetség (Hitler-ellenes koalíció vs. tengelyhatalmak és csatlósállamok)	XVII. Államszövetség vs. állam (Szent Szövetség vs. Franciaország)	XVIII. Imperialista államszövetség vs. gyarmati vagy félgyarmati ország (ópiumháború)

1. Egyazon osztályon belüli különböző csoportok konfliktusairól van szó a hatalomért vívott harcban. Ezek a konfliktusok csak akkor alakulhatnak át háborúvá, ha az osztály uralma a maga egészében nincs veszélyeztetve. Különösen a hűbéri rendben voltak gyakoriak.

2. Az osztályok közötti konfliktusokban nem feltétlenül vesz részt az osztály egésze; ugyanakkor minden osztály igyekszik szövetségeseket találni más osztályok soraiban, beleértve a szembenálló osztály elégedetlen csoportjait.

3. Ide soroljuk azt az esetet is, amikor az osztály szövetségesei elenyészőek, segítségük jelentéktelen, és így módon az osztály gyakorlatilag egyedül áll szemben az ellentéttel.

4. Politikai szempontból valamely emberi közösség nemzeti államot alkothat, történelmileg korlátozott időre két vagy több független államot hozhat létre, tagja lehet egy több nemzetiségű államnak, esetleg egészében vagy részben idegen államok fennhatósága alatt áll.

5. Ez a helyzet a több nemzetiségű államok esetében is érvényes.

6. Lásd mint fent.

7. Az államszövetségek különbözőek lehetnek. Két jellegzetes esetet emlíünk: a) ugyanolyan társadalmi rendszerű országok szövetsége; b) különböző társadalmi rendszerű országok szövetsége.

Megjegyezni kívánjuk, hogy: 1. a hazai szerzők tipológiai foglalatossága összehangban van a kérdés iránt világviszonylatban megmutatkozó érdeklődéssel; 2. szerzőink marxista felkészültsége, az, hogy fejtegetéseikben pártunk politikai alapelveiből indulnak ki, magas fokú tudományos értéket biztosít tipológiai kísérleteiknek.

A háborútípusok sorában szakembereink behatóan tanulmányozzák az általános népi háborút (a román terminológiában: rázboiul popular generalizat) elméleti és gyakorlati kérdéseit. Jóllehet a történelemből is ismerünk ilyen típusú háborúkat — annak idején Marx és Engels nagy figyelmet szentelt ezeknek —, napjaink valósága irányította reájuk a katonai szakemberek figyelmét. Amint arra a hazai szerzők is utalnak, az általános népi háborút jelentős szerepet játszik Jugoszlávia katonai doktrínájában (lásd: *La conception yougoslave de défense populaire généralisée*. Mejdunarodna Politika, Belgrade, 1970), különös tekintettel ennek az országnak a fasiszmus ellen vívott háborúban szerzett tapasztalataira. Az újabb keletű tapasztalatok sorában első helyen a vietnami nép harcát kell megemlíteni. Constantin Antip, Eugen Bantea és Iulian Cernat véleménye szerint⁴ az általános népi háborút stratégiája korunkban terjedt el, adekvát megoldásként a kis és közepes országok számára olyan helyzetekben, amelyekben egy hatalmas technikai erővel rendelkező agresszorral kell szembenézniük. A kis és közepes államok az általános népi háborúval csökkenthetik és kompenzálhatják saját technikai hátrányukat, illetve az agresszor technikai fölényét. Nem szükséges külön hangsúlyoznunk, hogy az általános népi háborút megítélése elválaszthatatlanul kapcsolódik a háborút fentebb tárgyalt igazságos, illetve igazságtalan jellegéhez. Az általános népi háborút *par excellence* igazságos háborút az igazságtalan háborút folytató agresszorral szemben. Politikai és katonai fejtegetéseikben a hazai szerzők pártunk idevonatkozó felfogásából indulnak ki, amelyet Nicolae Ceaușescu elvtárs a következőképpen fogalmazott meg a X. pártkongresszuson: „A mi körülményeink között, háború esetén, nemcsak a hadseregnek, hanem valamennyi állampolgárnak készen kell állania a harcra a haza szabadságának, szuverenitásának és területi épségének a megvédéséért. Mi úgy véljük, hogy egy antiimperialista háborút, egy védelmi háborút nem lehet más, mint népi háborút, és hogy a győzelmet nemcsak a fronton, hanem az egész nép általános harcával kell kivívni. Ez az értelme azoknak az intézkedéseknek, amelyeket a párt és a kormány tett a hazafias gárdák megalakítására és az ifjúság katonai kiképzésére. Így megvalósul a marxizmus—leninizmus klasszikusai által megfogalmazott követelmény, amely szerint a forradalom felfegyverzi az egész népet.”⁵

Szerzőink felhívják a figyelmet arra, hogy az általános népi háborút helyes megítélésében egyaránt óvakodni kell attól, hogy akár a reguláris hadsereg, akár a partizántevékenység szerepét alá-, illetve túlbecsüljék. Hazánk számára, írja

4. General-maior Constantin Antip—General-maior Eugen Bantea: Cîteva considerații despre războiul popular și înarmarea generală a poporului; Colonel Iulian Cernat: Unele particularități ale războiului întregului popor pentru apărarea patriei socialiste (az idézett kötetben).

5. Nicolae Ceaușescu: România a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom építésének útján IV. Bukarest, 1970. 298.

Constantin Antip és Eugen Bantea, a helyes katonai doktrína megköveteli, hogy kellő jelentőséget tulajdonítsunk a nemzetvédelmi rendszer mindkét tényezőjének, mind a reguláris hadseregnek, mind a területi, nem reguláris alakulatoknak.

A katonai szakírókat élénken foglalkoztatja a győzelmet biztosító tényezők alakulása az általános népi háborúban. Szerzőink itt is figyelmeztetnek az egyoldalú és merev felfogások terméketlenségére, elhatárolják magukat azoktól, akik szerint a győzelmet biztosító tényezőkre vonatkozó marxista katonai doktrína a szóban forgó háborútípus esetében is *maradéktalanul és változatlanul* érvényes, és azoktól is, akik szerint — adott körülmények között — az ismert séma érvényét veszti. Szakembereink szerint az idevonatkozó marxista doktrína a maga egészében érvényes, azonban a tényezők játéka bizonyos módosulásokat szenved. Például, a „klasszikus” háborúhoz viszonyítva növekszik a szellemi (politikai, erkölcsi, ideológiai) és a minőségi (szervezési, irányítási, koncepció) tényezők szerepe, viszonylag csökken az anyagi és mennyiségi tényezőké. Ebből a szempontból fejtegetik a szerzők a nép általános felfegyverzésének, a párt politikai és ideológiai munkájának jelentőségét.

A háború és béke elméleti kérdéseiről folyó vitákban nem kerülhették el az újraelemzést a háború eredetére és lényegére vonatkozó klasszikus tételek sem. Ez a probléma önmagában külön tanulmányt igényelne; itt csupán jelezni kívánjuk a felvetett szempontokat és a válaszkeresés irányait. Akárcsak világviszonylatban, a hazai szerzők műveiben is növekvő teret kap a háború konfliktológiai vizsgálata (lásd Pavel Ciuhureanu és Vasile Secăreş tanulmányait⁶). A szerzők, anélkül hogy elválasztanák a háború okait a gazdasági tényezőtől, a politika elsőbbségéről szóló lenini tanítás fényében kiemelik a politikai konfliktusok viszonylagos önállóságát a gazdaságiakkal szemben, a háború okát e konfliktusok bizonyos típusához kapcsolják. A jelenkori nemzetközi viszonyok tapasztalatai alapján újragondolják azt a közkeletű felfogást is, miszerint az a tétel, hogy a háború a politika folytatása más, erőszakos eszközökkel, elsősorban a belpolitikára vonatkozna. Noha e megkülönböztetett fontosságú és alapjában véve új kérdés körül még csak tapogatózásokról számolhatunk be, a további elméleti kutatások számára szükségképpen körvonalazódik az a kérdés, hogy mit is jelent tulajdonképpen a külpolitika viszonylagos önállósága a belpolitikával szemben, különös tekintettel a külpolitika rendkívüli módon megnövekedett szerepére napjainkban, valamint az, hogy valóban mindig és minden körülmények között összhang van-e a bel- és a külpolitika között.

Ezzel azonban már a háború ismert meghatározásához értünk. A marxizmus—leninizmus hagyományos meghatározása a háborúról a clausewitz-i tételből indul ki, miszerint a háború a politika folytatása más, erőszakos eszközökkel. A hazai szerzők szükségesnek tartják megkülönböztetni a háborút az erőszak alkalmazásának más formáitól (lásd Pavel Ciuhureanu tanulmányát). Felvetik továbbá azt a kérdést, hogy a jelenlegi körülmények között minden esetben maradéktalanul érvényes-e ez a meghatározás. Válaszuk, hogy a clausewitz-i eredetű meghatározás érvénye nem abszolutizálható, de abszolút módon nem is tagadható. Lényegében arról van szó, hogy egy termonukleáris háború perspektívájából a meghatározás értelmét veszti, egy ilyen háború után ugyanis sem a politikát, sem pedig egyebet nem lehet „folytatni”. Igaz, hogy egy meghatározott politika elvezethet egy ilyen háborúhoz, de abban megszűnne a politikai és általában a társadalmi élet (lásd Valter Roman tanulmányát).

Végül néhány szót a békéről. Közhelyszerű megállapítás, hogy napjaink valósága így veti fel a kérdést: vagy békés egymás mellett élés, vagy nem élés. Bármily világosak is békepolitikánk alapelvei, a dialógus elengedhetetlenné teszi a békére vonatkozó kérdések elméleti tisztázását. Az elmélet általában nem ismeri az egyszer s mindenkorra lezárt problémákat, és állandóan újrafogalmazza kérdéseit ott is, ahol látszólag már minden világos. Íme, például egy rendkívül egyszerűnek tetsző, ám a valóságban annál bonyolultabb kérdés: mi a béke? Lehet-e

6. Pavel Ciuhureanu: i. m.; Locotenent Vasile Secăreş: Relațiile politice și războiul. Elemente pentru o abordare genetică (az idézett kötetben).

— kérdezte valaki a várnai kongresszuson — a békét úgy meghatározni, mint a háború hiányát? Milyen békéről beszélünk? — kérdezte más valaki, hiszen a történelem sokfajta békét ismer, a Pax Romanát, a Pax Catholicát, Germanicát, Americanát stb. Világos, hogy számunkra a béke nem csupán a háború hiányával egyértelmű. Nincs háború Dél-Afrikában, Rhodesiában, Guinea-Bissauban, de mondhatjuk-e, hogy béke van? Ismét más valaki azt mondta, hogy a békés egymás mellett élés csakis a pluralizmus elismerése és fenntartása mellett képzelhető el, mert nem egymás mellett élés az, ha nem ismerjük el a másik fél létezési jogát. Nos, hangsúlyozva azt a jól ismert álláspontot, hogy minden nép szuverén joga megválasztani azt a társadalmi-politikai rendszert, amelyben élni akar, nyilvánvaló, hogy a békés egymás mellett élést nem a teljes társadalmi immobilizmus értelmében fogjuk fel (lásd erről Valter Roman tanulmányát). A békét nem úgy tekintjük, hogy a kizsákmányoltaknak és elnyomottaknak nincs joguk harcba szállni (akár fegyveres harcba, háborúba is) felszabadulásukért, mert ezzel „veszélyeztetnék” a békét. Ellenkezőleg, éppen a békés egymás mellett élés teremtet kedvező alkalmat és lehetőséget a néptömegek szabadságtörekvéseinek kibontakoztatására. Ebben az értelemben mondta a várnai kongresszuson az ismert lengyel marxista filozófus, Adam Schaff, hogy a békének forradalmi tartalma van, míg egy esetleges termonukleáris világégésnek semmilyen körülmények között sem, mert utóbbi véget vet minden haladásnak, a béke pedig lehetővé teszi a társadalmi haladást. A békés egymás mellett élés nem összeegyeztethetetlen az osztályharcral, ahogyan azt Gustav Wetter állítja, nem is vezet szükségképpen az ideológiák és a társadalmi rendszerek konvergenciájához, ahogy Coudenhove-Kalergi véli. Íme, csak érzékeltetésképpen, mennyire bonyolult és összetett a béke egyszerű kérdése nemcsak az elmélet, de ettől elválaszthatatlanul és elsősorban a társadalmi-politikai gyakorlat számára. Ez ismételtén a békéért küzdő erők, mindannyiunk rendkívüli felelősségére figyelmeztet.

*

Befejezésül hangsúlyozni szeretném, hogy a fentiekben korántsem törekedtem a háború és a béke kérdéseinek módszeres és átfogó kifejtésére. Nem érintettem számos nagy fontosságú kérdést, különösen azokat, amelyek pártunk és államunk elvi dokumentumaiból általánosan ismertek. Csupán az volt a szándékom, hogy egy olyan elméleti kutatásterületre hívjam fel a figyelmet, amely, noha mindenkit közvetlenül érint, viszonylag kevésbé ismert, és amelyen a hazai szakemberek jelentős eredményeket értek el. Ha e sorok olvasói kedvet kaptak a felvetett kérdések behatódó ismeretére, írásom elérte célját.

Kallós Miklós

A jogösszehasonlítás jelentősége a nemzetközi együttműködésben

A különböző országok jogrendszereinek és konkrét jogintézményeinek összehasonlítása már a legrégebbi időktől foglalkoztatta a szakembereket. A peloponnézosi félszigetről képviselőket küldtek Athénba, hogy tanulmányozzák Szolón törvényeit; a római jog és peregrinus jog összehasonlítása után alakul ki a jus gentium. A jogszabályok empirikus összehasonlítása konkrét társadalmi szükségletet elégített ki, de nem tekinthető összehasonlító jogtudománynak. A mai ér-

telemben vett jogösszehasonlításról csak századunk elejétől beszélhetünk; az 1900. évi első nemzetközi jogösszehasonlító kongresszus jelzi az összehasonlító módszer tudományos megalapozását. Az azóta eltelt évtizedek az összehasonlító jogi kutatások gyors fejlődését eredményezték, az összehasonlító jognak ma már gazdag szakirodalma van, több országban egyetemi tantárgy vagy továbbképzési diszciplína.

A második világháború után kezdődik a jogösszehasonlítás új korszaka. A szocialista világrendszer és a szocialista jog kialakulása eredményeként az összehasonlító jog többé már nem a polgári gondolatvilág belügye, egyre inkább kutatási körébe kell vonnia a különböző társadalmi-gazdasági alakulatok szabályozási rendszerének összehasonlítását. Következésképp a kutatásnak túl kell terjednie a formai hasonlóságok és különbségek egybevetésén, fel kell ölelnie azokat a gazdasági-társadalmi szükségszerűségeket, amelyek a különböző szabályokat létrehozták. A kialakult új körülményekkel ma már a kutatók döntő többsége számol. Az összehasonlító jogtudomány olyan nemzetközi hírnevű művelője is, mint René David, a párizsi egyetem professzora, azt állítja, hogy a jogrendszereknek kizárólag gazdasági alapjuk szerinti csoportosítása — szimplista.

Ezzel el is érkeztünk a jelenkori jogösszehasonlítás alapvető kérdéseihöz, amelyek mind a szocialista, mind a polgári jogirodalomban felvetődnek, és amelyekre az egyes szerzők — ideológiai és politikai beállítottságuknak megfelelően — a legkülönbözőbb megoldásokat ajánlják. Az új helyzet két alapkérdést vetett fel: egyáltalán lehetséges-e a szocialista és kapitalista államok jogának összehasonlító tanulmányozása, és vajon az egyes jogrendszerek különböző társadalmi-gazdasági meghatározottságainak van-e valamilyen szerepe az összehasonlításban.

A burzsoá jogászok nagy része — hosszabb-rövidebb habozás után — számolt az új helyzettel, és ma már a szocialista jogot olyan realitásként kezeli, melynek sajátos céljai és fejlődéstörvényei vannak. A szocialista államokban is hosszú ideig tartózkodtak az összehasonlító jogi kutatástól, a dogmatikus álláspont ugyanis a kozmopolitizmus megnyilvánulásának tekintette az ilyen irányú érdeklődést. Erre elméleti igazolásul az alap és felépítmény viszonyának dogmatikus értelmezése szolgált, amelynek értelmében szükségtelen, sőt egyenesen káros a különböző gazdasági alapokon álló intézmények összehasonlítása, és a burzsoá jogot csak annyiban kell tanulmányozni, amennyiben ez a szocialista jog felsőbbrendűségének bizonyításához elengedhetetlenül szükséges. Következésképp a jogösszehasonlítás eszméjét azonosították a polgári jogtudományok objektivistá szemléletével; az érdeklődés kizárólag egyfajta szocialista jog intézményeire irányult, azonban ebben a keretben is jórészt ismertető, leíró és nem tulajdonképpeni összehasonlító tevékenység folyt.

A jogösszehasonlítással szemben a szocialista államokban megnyilvánuló tartózkodás és idegenkedés (részben) érthető volt, hiszen — jöllehet R. Salleilles már 1902-ben a valóság nem ismeretéből származó utópiának bélyegezte az egyetemes és változatlan jogi szabályozást — napjainkban is számos burzsoá szerző állítja, hogy az összehasonlító jog egyik legfontosabb feladata megvalósítani „a civilizált népek” közös jogát vagy az egyetemes jogtudományt. (Megjegyzendő, hogy a „jogegység” gondolata jelenleg — legalábbis ilyen formában — az iparilag fejlett országok érdekeit szolgáló „jog-export” törekvéseket álcázza több-kevesebb sikerrel.) A szocialista jogtudomány természetesen nem fogadhatja el ezeket az elméleteket és célkitűzéseket (amelyek lényegében a természetjogi elmélet fel-támasztását jelentik), ugyanakkor viszont egyre nyilvánvalóbb, hogy a nemzet-

közi munkamegosztás mai fokán, a fejlődő államközi kapcsolatok körülményei között lehetetlen az elzárkózás.

A két világrendszer jogának összehasonlítására is érvényes pártunk vezetésének útmutatása, melynek értelmében a fejlődés jelenlegi szakaszában rendkívüli jelentőségű a fejlett tudományos gondolkodás eredményeinek megismerése és elsajátítása, a kulturális értékek széles körű nemzetközi cseréjének fejlesztése.

Másrészt — ha nem is ennyire határozottan megfogalmazva — felvetődött a kérdés: lehetséges-e a szocialista államok jogának összehasonlítása, tekintve, hogy gazdasági alapjuk azonos, közös alapelvek vezérlik, és célkitűzéseik is egyeznek. A szocialista jogfejlődés minden kétséget kizáróan bebizonyította, hogy az egyes országok joga között — az egyező vagy hasonló alapintézmények mellett — lényeges eltérések vannak, olyan jellegzetességek, amelyeket az egyes országok sajátos gazdasági-társadalmi feltételei, történelmi hagyományai határoznak meg. A fejlődés kezdeti szakaszában az összehasonlítás több szempontból is egyoldalú volt, nem igyekezett különválasztani a szocialista fejlődés általános törvényszerűségeiből fakadó szabályokat azoktól, amelyeket a nemzeti sajátosságok határoznak meg. Ma viszont már nyilvánvaló, hogy minden szocialista ország joga a termelőeszközök szocialista tulajdonán alapul, és a jogi szabályozás közös célja hozzájárulni a szocialista és kommunista társadalom felépítéséhez, az egyes államokban alkalmazott jogi megoldások azonban nem skatulyázhatók merev modellekbe, hanem jellegzetességeiket a szocialista társadalom általános törvényszerűségei és az egyes országok konkrét adottságai egyidejűleg határozzák meg. A szocialista államok jogának összehasonlítása, a közöttük levő hasonlóságok és különbségek feltárása, a szocialista államépítés során szerzett pozitív és negatív tapasztalatok felmérése csak gazdagíthatja a politikai-jogi döntésekhez szükséges információkat, elmélyíti tudományos megalapozottságukat: a szocialista jog összehasonlító tanulmányozása nemcsak lehetséges, hanem szükségszerű is.

Napjainkban tehát nem kétséges a jogösszehasonlítás jelentősége a jogtudomány művelésében, a nemzetek kölcsönös megismerésének elmélyítésében és a sokoldalú nemzetközi együttműködés fejlesztésében. Nehezebben eldönthető kérdés viszont, hogy milyen szinten és milyen módszerrel végezzük az összehasonlítást. Abban az esetben, ha két meghatározott ország jogát vagy adott jogintézményét hasonlítjuk össze, és ha figyelmünk kiterjed az esetleg különböző gazdasági alap meghatározta jellegzetességekre, a kutatás nem ütközik különösebb nehézségekbe. Ha viszont egy jogrendszert vagy meghatározott jogintézményt szélesebb alapon akarunk összehasonlítani, feltétlenül absztrakciókhoz kell folyamodnunk, mivel gyakorlatilag kivihetetlen (és egyben célszerűtlen is) az összes modern államok (vagy akár többségük) jogának összehasonlítása. A kérdés csak úgy oldható meg, ha megkíséreljük a különböző államok jogának meghatározó jegyeik szerinti csoportosítását. Ennek érdekében René David javasolja a jogcsalád fogalmának bevezetését az összehasonlító jogba, és ezen az alapon a világon jelenleg létező jogrendszereket a következő csoportokba (családokba) sorolja: a római—német, a common law, a szocialista és a filozófiai vagy vallásos jogcsalád (ez utóbbiba tartozik a muzulmán, a hindu és a kánonjog). Bár ez a felosztás nagyrészt külső, formai jegyekből indul ki, haladást jelent abból a szempontból, hogy — ellentétben a polgári komparatisták korábbi álláspontjával — számol a kialakult új helyzettel, nevezetesen azzal, hogy a szocialista jogot, illetve jogrendszereket olyan realitásként kezeli, amely minőségileg különböző gazdasági alapra épül, és a burzsoá jogtól eltérő célkitűzései vannak. Az összehasonlító jog hosszú ideig mellőzhette az egyes jogrendszerek vagy akár „jogcsaládok” gazdasági alapjának be-

hatóbb tanulmányozását, mivel ez — tekintve, hogy csak az úgynevezett civilizált országok jogát tanulmányozták — lényegileg azonos volt. Ezzel szemben ma, amikor a szocialista jogot egyetlen tudományos igényű összehasonlító munka sem hanyagolhatja el, a kutatásnak feltétlenül túl kell terjednie a formai elemek, a megjelenési formák hasonlóságainak és különbségének egybevetésén. A jelenkori összehasonlító jogi kutatásoknak tehát alapvető jellegzetessége, hogy foglalkoznunk kell az alapvető jogtípusok gazdasági-társadalmi meghatározóival; az összehasonlítás túllépett a hagyományos, szigorúan jogi kereteken, és feltárja a szabályok indítékait és céljait is.

Minden összehasonlító kutatás eredményességének elengedhetetlen előfeltétele az összehasonlítási alap meghatározása. Az összehasonlítási alap terjedelmének meghatározása rendkívül fontos mozzanat: amint erre V. D. Zlătescu is utal, az összehasonlítás törvénye értelmében minél következetesebben haladunk az általánostól az egyedi irányába, annál helytállóbb eredményeket kapunk. De az összehasonlítás tárgyának fokozatos általánosítása a tartalmi elemek eltűnéséhez és a forma előtérbe kerüléséhez vezet. A nem marxista komparatisták egyik tévedése, hogy összehasonlítva a szocialista és más jogcsaládok intézményeit, kizárólag vagy főként a formai elemeket veszik figyelembe, gyakran elhanyagolva azok tartalmát, kialakulásuk okait és társadalmi funkcióit. E hibák elkerülése érdekében a szocialista tudományban az elmosódó határú „jogcsalád” helyett a jog történelmi típusa alapján osztályozzuk a különböző jogrendszereket, és ezen az alapon különböztetjük meg a szocialista jog történelmi típusát, a burzsoá jog típusát (ezen belül a római—germán, illetve a common law rendszert) és a vallási-tradicionális rendszereket.

A szakirodalomban hosszú ideig vitatták, hogy az összehasonlító jog önálló tudományának tekinthető-e, vagy csupán a jogtudomány kutatási módszerének. Anélkül, hogy részletesebben kitérnénk a vita ismertetésére és az ellentétes vélemények alátámasztására felhozott érvek elemzésére, utalunk arra, hogy a szocialista jogtudományban ma már mérvadónak tekinthető nézet értelmében az összehasonlítás a jogi kutatómunka módszere, és nem tarthat igényt az önálló tudományág minőségére. Ez az álláspont semmiképpen sem jelenti az összehasonlítás értékének tagadását vagy lebecsülését, hanem egy olyan realista szemléletmódot képvisel, amely elismeri az összehasonlító módszer egyre nyilvánvalóbb hasznát, anélkül azonban, hogy olyan tulajdonságokkal ruházná fel, amelyekkel a valóságban nem rendelkezik.

Összegezve a szocialista jogtudománynak az összehasonlítást illető álláspontját, Szabó Imre a következőket írja:

a) a jogösszehasonlítás a jogtudományi kutatás egyik módszere, amelynek alkalmazásával jelentős felismerésekre lehet jutni a jogrendszerek, a jogágak és jogintézmények sajátosságaira vonatkozóan, önálló összehasonlító jogtudomány megalapozására azonban ez a módszer nem alkalmas. Megemlítjük, hogy Traian Ionaşcu már az 1929—1930-as tanévben, a iaşi-i egyetemen tartott előadásában hivatkozott az összehasonlításra mint a jogtudományi kutatás módszerére;

b) a szocialista jogtudomány az összehasonlítást csak a kutatási módszerek egyik elemének — illetve a kutatási módszerek egyikének — tekinti, amely jelentős részeredményekhez vezethet ugyan, de a vizsgált jogi jelenség lényegéről nem adhat teljes képet;

c) eltérően attól a felfogástól, amely a jogösszehasonlítást elméleti alap nélküli, önálló, „objektív” vizsgálódásként fogja fel, a szocialista jogtudomány azt vallja, hogy a jogösszehasonlítás mindig bizonyos elméleti álláspont alapján tör-

ténik, akár kimondják ezt, akár nem; bármilyen jogösszehasonlítás tehát, közvetve vagy közvetlenül, valamely jogelméleti koncepcióhoz kapcsolódik;

d) elvi különbség van az azonos jogtípushoz tartozó jogrendszerek vagy jogintézmények és az eltérő típusúhoz tartozó jogrendszerek vagy jogintézmények összehasonlítása között, az utóbbi esetben ugyanis a jogintézmények társadalmi lényegüket illetően akkor is eltérőek, ha formájukban hasonlóak vagy azonosak, míg az azonos jogtípushoz tartozó intézmények hasonlósága egyben lényegi is;

e) a jogösszehasonlítás mind az általános jellegű, mind az ágazati jogtudományokban a jogi jelenségek megismerésének egyik nélkülözhetetlen módszere (ágazati jogtudomány például az alkotmányjog, államigazgatási jog, büntetőjog, polgári jog);

f) a tudományos megismerést szolgáló jogösszehasonlítást meg kell különböztetni mind a meghatározott konkrét jogösszehasonlítástól, mind pedig valamely kutatási eredmény összehasonlító alapon történő bemutatásától; mindez szorosan kapcsolódik a jogösszehasonlításhoz, de nem azonos azzal.

Az összehasonlítás tehát a jogtudomány kutatási módszere. Felvetődik azonban a kérdés, hogy mennyiben szükséges e módszer alkalmazása, amikor a szocialista társadalomtudományok olyan eredményes módszerrel rendelkeznek, mint a dialektikus és történelmi materializmus. Más szóval: a jogösszehasonlítás valóban szükségszerű-e, vagy csupán annak megnyilvánulása, hogy elméleti jogászaink nem tudnak ellenállni egy divatos áramlat csábításának és „világszintre” törekedve, tetszetős, de meddő teóriákat dolgoznak ki minden különösebb eredmény nélkül? A kérdés ilyen feltevése azért is indokolt, mert — mint már utaltunk rá — egy meghatározott fejlődési szakaszban dogmatikusan értelmezték a dialektikus és történelmi materializmust, és — többek között — az összehasonlítás módszerét is elvetették.

Ion Gheorghe Maurer, a bukaresti Jogtudományi Intézet akkori igazgatója, már 1956-ben feltárta a marxista dialektika és a szaktudományok sajátos módszerei közötti viszonyt. Ennek értelmében a dialektikus módszer hozzásegít az objektív valóság legáltalánosabb fejlődéstörvényeinek megismeréséhez, azonban nem zárja ki, sőt feltételezi az egyes tudományágakra jellemző sajátos módszerek létét, amely az általános módszer egyedi esetekre való alkalmazását jelenti. A jogtudományban ilyen sajátos módszer a dialektika általános módszerére alapozott összehasonlítás. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy jöllehet az összehasonlítás a jogtudomány igen jelentős, de csupán egyik módszere. E felismerésnek fokozatosan oda kell vezetnie, hogy megszűnjék a hazai pozitív jog tanulmányozása felé forduló állam- és jogtudományok elkülönülése a nemzeti jogok összehasonlító elemzésével foglalkozó tudományos tevékenységtől. Az egyesítés azonban semmiképp sem úgy megy végbe, hogy egyik vagy másik ágazat elnyeli ellenpárját, hanem úgy, hogy a belső jogot tanulmányozó tudományágak egyre inkább a pozitív jog határain túlra kiterjesztik tevékenységüket, a komparatisták pedig kutatásaik eredményeként a hazai jogfejlődésre, a legmegfelelőbb megoldásokra és jogi formákra vonatkozó következtetéseket vonnak le. Az összehasonlító kutatásokból a hazai jogfejlődésre érvényes következtetéseket lehet ugyan levonni, nem gondoltunk azonban más államok jogszabályainak mechanikus és kritikátlan átvételére, még akkor sem, ha az illető szabályok egy adott államban vagy adott korszakban minden igénynek megfeleltek. A következtetések és a de lege ferenda javaslatok megfogalmazásánál messzemenően figyelembe kell venni az „itt és most” követelményeit, mert csak így lehet életképes, a társadalmi elvárásoknak megfelelő normákat és tudományos tételeket alkotni. Ez ugyan közismert igazság, de mégis alá kell húzni, mert hazánk jogtör-

ténetében számos esetben próbálkoztak idegen jogszabályok „átültetésével”, ami komoly nehézségeket okozott a jogalkalmazásban.

Mi tehát a jogösszehasonlítás funkciója? A kérdésre a szakirodalom nem ad egységes választ. A burzsoá szerzők nagy része az összehasonlítás értelmét a jog egységesítésében, illetve harmonizálásában, a nemzetközi megértés fejlesztésében és a hazai jog teljesebb megismerésében véli felfedezni. A jog egységesítésének (az újabb terminológia szerint: az „azonos megoldások különböző utakon” elvének) politikai hátterére és céljára már utaltunk. A jog egységesítése tagadásának látszólag ellentmond az a történelmi tény, hogy bizonyos korszakokban egy ország jogát számos más ország átvette. Így például a római jog sok európai államba behatolt, majd a Code Napoléon közvetítésével más földrészekre — főleg francia fennhatóságú területekre — is áterjedt. Viszont ugyancsak a történelmi példák bizonyítják, hogy ezekben az esetekben nem önkéntes átvételről van szó, hanem több állam törvényhozásának egységesítését katonai hódítás, a politikai, gazdasági és ideológiai befolyás kiterjesztése tette lehetővé. Bár a szocialista elmélet és gyakorlat nem fogadja el a jog egységesítésének lehetőségét, elismeri, hogy — főleg a nemzetközi árucserre megkönnyítése érdekében — egyes államcsoportok közös szabályokat fogadhatnak el és nemzeti jogukat ezeknek megfelelően módosíthatják, a közös szabályok létrehozásakor azonban maradéktalanul tiszteletben kell tartani az államok szuverenitását. (Ilyen közös szabály például a KGST-ben részt vevő államok által elfogadott egységes szállítási alapfeltételek.)

Hazánk jogirodalmában V. D. Zlătescu mutatott rá arra, hogy az összehasonlításnak mindenekelőtt a törvényhozási dokumentációt kell szolgálnia. A modern követelményeknek megfelelő törvénytervezetek kidolgozása megköveteli a nemzetközi információ-áramlást, adott esetben annak ismeretét, hogy valamely társadalmi viszonyt hogyan szabályoztak az egyes államokban. Nem elszigetelt törvényszövegek mechanikus egybevetéséről van szó; az összehasonlításnak mindenekelőtt a törvényhozási dokumentációt kell szolgálnia. Az összehasonlítás további funkciója a saját állam jogának mélyrehatóbb megismerése.

Az összehasonlítás értékes anyagot szolgáltat az általános állam- és jogelmélet számára is, amelyből ez utóbbi elméleti általánosításokat dolgozhat ki. Ugyanakkor az általános állam- és jogelmélet meghatározza az összehasonlítást végző kutató jogi műveltségét, orientációját és kutatási módszereit, befolyásolja a hasonlóságokból és különbségekből levont elméleti következtetéseit és gyakorlati javaslatait.

Az összehasonlítás jellege, célja, funkciói körül zajló viták nem tekinthetők véglegesen lezártak; igen sok kérdésben még nem mondták ki az utolsó szót. Viszont már nem kétséges, hogy a nemzetközi gazdasági és kulturális kapcsolatok mai szintjén elkerülhetetlen más államok jogának tanulmányozása, a kapcsolatok fejlődésével párhuzamosan pedig a jogtudomány mindinkább részt vállal a kulturális értékek nemzetközi cseréjéből is. Példa rá hazánk jogászainak mind számottevőbb részvétele a különböző nemzetközi rendezvényeken, az összehasonlító jogi kutatások fellendülése az utóbbi években. Végso soron ezek is hozzájárulnak a kölcsönös megismerés elmélyítéséhez, a békés egymás mellett éléshez.

Balogh András

ÉLŐ TÖRTÉNELEM

1918. december 1.

December 1-én ünnepeltük 55. évfordulóját a gyulafehérvári Nemzeti Gyűlésnek, amely elhatározta Erdély egyesülését Romániával. A nagy történelmi eseményről sokan és sokféle módon írnak; Bányai László *Pe fagașul tradițiilor frăgești* című tanulmánykötetéből lefordított részletünk sajátos szemszögből világítja meg e kérdést: rámutat, hogy a Nemzeti Gyűlésen elhangzott beszédek, a megfogalmazott dokumentumok haladó szellemű elveket hangoztattak, s ugyanakkor a román nép és a nemzetiségek egymás mellett élésének, a társadalmi haladásért vívott közös harc új elveinek és gyakorlatuknak ígéretét is tartalmazták.

Hogy Erdély román lakossága kinyilváníthassa szabad akaratát, a központi Román Nemzeti Bizottság elhatározta, hogy 1918. december elsejére összehívja a Nemzeti Gyűlést Gyulafehérvárra.

A régi Románia kormánykörei azt sugalmazták, hogy az egyesülés kimondása bizonyos általános demokratikus elvek hangoztatása mellett ne kapcsolódjék politikai föltételekhez, s ugyanakkor tegyen bizonyosságot a Hohenzollern-dinasztia iránti lojalitásról. Ezzel szemben a központi Román Nemzeti Bizottság az egyesülési nyilatkozat tervezetében konkrét társadalmi és politikai követeléseket is beiktatott, és széles körű vita nyomán úgy látta jónak, hogy ne tegyen említést „királyság”-ról és „dinasztiá”-ról.

A gyulafehérvári Nemzeti Gyűlés plénumát megelőző munkástanácskozás forradalmár elemeinek óhaja az volt, hogy „Romániát teljes mértékben demokratizálják, és királyságból népi köztársasággá alakítsák át”.

A munkásküldöttek és más haladó szelleműek kérésére a Nemzeti Gyűlés nyilatkozattervezetében széles körű demokratikus átalakulások véghezvitelére vonatkozó előírásokat vettek fel.

Gyulafehérvár falai alatt, a fennsíkon, amelyet Horea mezejének is neveznek, több mint 100 000 résztvevő gyűlt egybe, nagy többségük paraszt volt. Az Erdély minden sarkából jött népi küldöttek között 10 000 munkás is érkezett — majdnem minden fontosabb ipari központ képviselőjében —, akik nemzetiszínű szalagokkal díszített vörös lobogók alatt vonultak föl. A fölvonulók között magyar és német munkások is voltak.

A tulajdonképpeni gyűlés, amely arra hivatott, hogy Erdély jövőjét illetően határozzon, 1228 hivatalos küldöttből állt, akiknek több mint fele választott megbízott, a többiek pedig kulturális, társadalmi és egyházi jellegű szervezetek képviselőiként vettek részt.

Beszédében Vasile Goldiş, aki a politikai jelentést és a határozattervezetet előterjesztette, rámutatott: „kötelesség [...], hogy biztosítsuk minden együttélő népnek és egyénnek [...] ugyanazokat a jogokat és kötelezettségeket.”

A szocialisták küldöttsége, miközben támogatta az egyesülést, ugyanakkor hangsúlyozta, hogy a román munkások továbbra is fenn akarják tartani osztálykapcsolataikat a magyar proletariátussal.

Az 1918. december elsején megszavazott nyilatkozat előírta, hogy az alakulógyűlés a következő alapelvekre építi föl a létrejövő új román államot: 1. teljes szabadság és nemzeti egyenlőség az együttélő nemzetiségeknek, anyanyelvű oktatás és közigazgatás, a nemzeti kisebbségek arányos képvisellete a képviselőházban és közigazgatásban; 2. szabadság és egyenlőség valamennyi vallásfelekezet számára; 3. egyenlő és titkos szavazás, szavazati jog minden 21. évét betöltött állampolgár, férfiak és nők számára a parlamenti, megyei és községi választásokon; 4. sajtó-, szervezkedési és gyűlekezési szabadság; 5. földreform; 6. a munkásság széles körű jogainak törvénybeiktatása.

A nyilatkozat elfogadása után a gyulafehérvári Nemzeti Gyűlés kijelölte a 212 főből álló Nagy Nemzeti Tanács tagjait.

December másodikán tartott első ülésén a Nagy Nemzeti Tanács 15 tagú bizottságot választott, amely a következő nevet vette föl: Erdély, Bánság és a magyarországi románlakta tartományok Kormányzótanácsa (Erdélyen az egykori erdélyi fejedelemség területét értették). A Szebenben székelő Kormányzótanács Románia központi kormányának alárendelten egy átmenetileg autonóm tartomány kormányának teendőit látta el.

A románság állami egysége a néptömegek forradalmi harca révén jött létre, de a nemzeti mozgalom burzsoá többségű vezetősége teremtette körülmények között, s így módon az egyesülés nem jelezhetette ugyanakkor a polgári-földesúri monarchia rendszerének megdöntését is.

A gyulafehérvári gyűlés erős visszhangot keltett Erdély magyar és német lakossága köreiben. E tartomány magyar és német haladó szellemű elemei a román nép oldalán keresték a demokratikus fejlődés kibontakozásának útját.

A Moldvából érkező román csapatok incidens nélkül vonultak át november végén és december elején a Székelyföldön. Erdély magyar dolgozói nem voltak hajlandók továbbra is vérüket ontani az egykori magyar uralkodó osztályok érdekeiért.

1919. január 2-án a Szász Nemzeti Tanács tudomásul veszi, hogy „a román nép küldötteinek gyulafehérvári gyűlése csatlakozott a román államhoz”. Hogy teljesebben kifejtse álláspontját, a Szász Nemzeti Tanács január 8-án Medgyesre egybehívja a bővített ülést, amely a következő határozatot szavazza meg: „Tekintetbe véve Erdély egyesülését Romániával, abban a meggyőződésben, hogy ez világraszóló esemény, az erdélyi szász nép, az önrendelkezés elve alapján, támogatja Erdély egyesülését Romániával.”

Nyomban azután, hogy a francia csapatok 1919. július 19-én távoztak a Bánságból, és a békeértekezlet megvonta Románia és Jugoszlávia közt a határt, augusztus 10-én Temesváron összeült a sváb lakosság gyűlése, és határozatot intézett a Kormányzótanácshoz, amelyben hasonlóképp támogatta Erdély — beleértve a Bánságot is — egyesülését Romániával.

A nacionalisták mindenféle kútmérgezése ellenére az erdélyi magyarság és németiség tömegeinek és a román népnek a törekvései megegyeztek: demokratikus rendszer létrehozása és a nemzeti jogegyenlőség valóra váltása; mindezt Gyula-

fehérváron nyilatkozatba foglalták. Az általános demokratikus, valamint az együttélő nemzetiségekre vonatkozó elvek kinyilatkoztatása a Nemzeti Gyűlés határozatában ösztönzésül szolgált — nemzetiségre való tekintet nélkül — a néptömegeknek Románia demokratikus átalakításáért vívott harcában.

Bányai László

Józsa Béla

Józsa Béla, aki kommunista meggyőződését életénél is drágább kincsnek tartotta, a Román Kommunista Pártban nevelkedett és edződött forradalmárrá.

1898. december 4-én született a Székelyudvarhelytől nem messze eső Hodgyán, kilencgyermekes, szegénysorsú napszámos-ácsmunkás családban. Itt járta ki az elemi iskola osztályait, tanulgatta apja oldalán a fűrész-faragást, nyaranként pedig a pásztorkodást. 1912-ben, a falu öreg tanítójának biztatására az udvarhelyi agyagipari szakiskolába íratják be. De itt sem volt könnyű a dolga. Tandíját és kosztját magának kellett előteremtenie, szolgai munkákkal.

A nélkülözések, a szolgai sors megalázottsága már fiatal éveiben fölismertette vele a társadalmi igazságtalanságok okait. Alig 18 éves ifjúember, mikor Hercegovina lövészárkaiban forradalmárokkal kerül kapcsolatba. Tőlük hall először a dolgozók jövőjéről, osztályharcáról, forradalomról, olyan kérdésekről, amelyek döntő módon befolyásolták életének további folyását. Amit a forradalomról hallott, rövidesen át is éli, részesévé válik. Mint annyi sok romániai honfitársa, a magyarországi Tanácsköztársaság védelmére kel. De kezéből nemsokára kiütik a fegyvert a régi rend felülkerekedett urai, s ő fájdalmas tapasztalatokkal tér haza.

Előbb Kolozsvárra költözött szüleinél állapodott meg, s hogy megélhessen, régi mestersége mellé kitanulta az épületasztalossgot is. Aztán a munkanélküliség elűzte hazulról, Bukarestben és Galacon vállalt munkát, majd visszatért Kolozsvárra, hogy rövid idő múlva ismét Galacra kerüljön. A hajógyári kommunisták indították el a szervezett mozgalom útján, ők segítették ahhoz, hogy Kolozsváron megtelepedve, a Román Kommunista Párt tagjává váljék.

Ettől kezdve lángoló tevékenység egész élete. Tanít szavaival, tanít írásaival, de legfőképpen forradalmi lelkesedéssel ötvözött, mélyen humanista magatartásával, realista látásmódjával és elvszerű kritikai szellemével. Az évek során egyre megtisztelőbb, sokoldalú egyéniségének nemes vonásait a maguk teljességében és összetettségében kibontakoztató feladatokat kapott a kommunista párttól. Részt vett a szakszervezeti tevékenység megerősítésében, majd a párt illegálisba kényszerítése után a Vörös Segélyben vállalt munkát. Ott van azok között, akik 1928-ban Kolozsváron megalapítják a Román Munkássegély Területi Központját, a kölcsönös segélynyújtás, az osztályszolidaritás szervezetét.

Józsa Béla négy éven át volt a kolozsvári Munkássegély titkára, s ennek keretében az egyik kezdeményezést a másik után indította útjára. Ingyenes népkönyhákát, orvosi rendelőket állítottak fel, napközi otthonokban, nyári üdültáborokban gondoskodtak a proletárgyermekek egészséges fejlődéséről. Ruhaneműt, lábbelit, gyógyszereket juttattak a nélkülözőknek, hogy valamelyest enyhítsenek nyomorúságos helyzetükön. Betűvető tanfolyamok szervezésével, könyvterjesztéssel segítették azokat, akiknek nem nyílt lehetőségük a tanulásra.

Az 1932 őszen kitört nagy Dermata-sztrájk idején a Munkássegély immár több éves tevékenységének, nevelő munkájának eredményeként tömegesen gyűjtötték az élelmet a sztrájkkonyhára. Az 1933. február 13-i kolozsvári vasutas sztrájk alatt a Munkássegély tagjai a városban dolgozó kisemberek százait mozgósították a vasutasok támogatására.

Időközben Józsa Béla maga is jelentős változásokon ment át: életpaszta-lata bővült, forradalmi elkötelezettsége alapos elméleti tudással párosult. Olyan műveltségi szintre emelkedett, amely lehetővé tette, hogy a mindennapok bonyo-lult mozgalmi feladataiban marxista vezetőhöz méltón tájékozódjék és irányítson. Megtanulta a szervezés művészetét, megismerte az emberekkel való tevékeny és termékeny kapcsolatok kiépítésének módját. Tudott szólni a legegyszerűbb falusi és városi dolgozók nyelvén, de az értelmiségiek körében is megállta a helyét. Jó szerkesztőnek bizonyult. Irányításával jelent meg 1932-ben a *Szolidaritás* című román és magyar nyelvű újság, olyan emberek számára, akikben még csak vágy élt a jobb, szabadabb élet után. E lapban közölt cikkei nemcsak magyarázták a munkásság nehéz sorsának okát, de kiutat is mutattak, világosságot gyűjtöttek, harci törekvést ébresztettek.

Az agitáció minden eszközét igénybe vette. Saját fényképeiből kiállítást ren-dezett, amely a kolozsvári munkásnegyedek lakásviszonyait, megdöbbentő nyomor-rát tükrözte, ellentétben a „népjóléti” propaganda hamis híreszteléseivel. Ő kez-deményezte a baloldali festőművészek tárlatát, melynek minden egyes képe vád volt a tőkés rend igazságtalanságai ellen. Józsa Béla maga is elővette már-már roz-szadásodó szobrászvésoit, hogy kifaragja a Munkássegély bazárjának Marx- és Lenin-plakettjeit.

A sziguranca felfigyelt tevékenységére. A Munkássegélyt betiltották, a *Szoli-daritást* elkobozták, Józsa Bélát pedig előbb 1932 őszen, majd 1933 februárjában letartóztatták. Elítélni nem tudták, mert semmit sem bizonyíthattak rá, de hóna-pokig tartották fogva, hogy elvegyék a kedvét a forradalmi tevékenységtől.

Józsa Béla állta a megpróbáltatásokat, s rendületlenül hirdette: „Győzni csak harcolva lehet!” Előbb mint a Román Kommunista Párt kolozsvári szervezetének vezetőségi tagja, majd 1935-től az Erdélyi és Bánáti Területi Bizottság sajtó- és propagandatitkára nagyszerűen egybehangolta az illegális munkát a legálissal, a politikai harcot a munkásság azonnali gazdasági követeléseivel. Tevékenységét im-már a párt életének olyan történelmi jelentőségű dokumentumai, eseményei irányí-tották, mint az 1931-ben megtartott V. kongresszus határozatai és Grivica mun-kásságának 1933. évi hősi harcai. A határozatokból elsajátította a tőkés-földesúri rendszer elleni küzdelem elvi irányvonalát, a vasúti munkásság megmozdulásai pedig a harc szervezésének és vezetésének gyakorlati példáját nyújtva, a forradalmi lelkesedést szították. Nem ismert percnyi szünetet a kommunista párt ügyéért foly-tatott harcában.

Józsa Bélának kitűnő érzéke volt az adott történelmi helyzet értékeléséhez, az ebből fakadó azonnali feladatok kijelöléséhez vagy távlati következményeinek elő-rejelzéséhez. Újságcikkei nem egy esetben a történelmi múlt, a hagyományok ta-nulságainak megidézésével a közvélemény alakításának hathatós eszközeivé váltak. Amikor a fasizmus és a háború összefüggéseiről ír, a marosvásárhelyi *Új Szó* 1935-ös és 1936-os évfolyamában, a feladatok kapcsán a munkássegységfront meg-teremtésének s ezen túlmenően a népfront létrehozásának — mint a béke fenn-tartásának — eszméjét hirdeti meg. A demokratikus erők egyetlen forradalmi frontba való tömörítését (a soron levő polgári demokratikus feladatok véghezvi-

teléért) a romániai nemzetiségi mozgalmak haladó áramlatainak részvételével képzeli el. Különös hangsúlyt helyez a MADOSZ tevékenységére. Az antifasiszta harc eredményességét a román nép és a vele együttélő nemzetiségek barátságának erősítésében, testvéri együttműködésében látja. E hitvallás szellemében vesz részt az 1937. évi Vásárhelyi Találkozó szervezésében és tanácskozásainak munkálataiban. A román—magyar barátság megalapozása érdekében emel szót a nemzeti jog-egyenlőségért, a magyar kulturális és népi szervezetek védelmében. Az 1939 nyarán megjelent *Petőfi és az 1848—49-es magyar szabadságharc. A 90 éve halott Petőfi emlékére* című füzetében írja: „...a 90 esztendős Segesvár parancsa, mindannyiunkra e földön csak egy lehet: tanulni a múlton, közeledni egymáshoz nyíltan, a szabadságjogok alapján, testvéri egyetértésben, teljes önvédelmi egységre.”

Józsa Béla határozottan állást foglalt mindenfajta nacionalista és sovinszta uszítással szemben. Megértette, hogy bármilyen kísérlet a viszálykeletésre, a románok és a magyarok együttélésének a megbontására, mind a magyar nemzetiség, mind a vele együttélő román nemzet rovására történik. Amikor 1940-ben a fasiszta nagyhatalmi parancsszó — a divide et impera politika modern változataként — Erdélyt kettészakította, a kommunista meggyőződéséhez minden helyzetben szilárdan ragaszkodó Józsa Béla tisztán látta, hogy a nemzetiségi elnyomás felszámolása csakis a társadalmi elnyomás megszüntetésével, a román néppel vívott egyseges harc eredményeként valósítható meg.

A párt utasítására a Horthy-fasizmus megszállta Észak-Erdélyben maradt. 1940 decemberétől mint a Szamos Tartományi Titkárság tagja a kommunisták sorainak újrendezését, pártszervezetek létrehozását, a fasizmus elleni harc folytatását irányítja. A Szovjetunió elleni háború megindítását követően azonban a kommunista harcosokra súlyos megpróbáltatások vártak. Néhány hónap leforgása alatt több mint másfélezer román, magyar, zsidó munkást, parasztot és értelmiségit fogdostak össze, s hurcoltak el a minden képzeletet felülmúló kínzásokról hírhedtté vált szamosfalvi, ákosfalvi és a többi nyomozó telepre. A forradalmi mozgalom nagyon nehéz és kockázatosná vált, de ez nem változtatott a Román Kommunista Pártban nevelkedett Józsa Béla magatartásán. „Ha úőtt vadként is — mondotta —, de tovább folytatom a harcot a fasizmus ellen.”

1941 júliusától illegalitásba vonult, s miközben a legravasabb nyomozók kutatnak utána, szervezett, bátorított előszóval, cikkekkel, röpcédulákkal, versekkel, nem mulasztva el egyetlen lehetőséget sem, mellyel a fasiszta rendszer népellenes politikáján ütni lehetett. Irányította a szétrombolt illegális pártszervezetek újrendezését, síkraszállt a román és magyar munkásszolidaritásért, elítélte a Horthy-fasizmus jogtipró nemzetiségi politikáját. Különös jelentőséget tulajdonított a román néptömegek mozgósításának a demokratikus magyar erők oldalán, a szervezkedő antifasiszta frontban.

1943 júliusának végén Józsa Béla a Békepárt észak-erdélyi mozgalmának a vezetője; egyéni sorsával mit sem törődve mindent megtesz a fasizmus elleni egységfront összekovácsolására, az ellenállási mozgalom hatékonyságának növelésére.

1943. november 14-én azonban megszakadt eredményeket érlelő munkája. Letartóztatták, és Szamosfalvára szállították. Egy hét múlva már nem élt. Belehalt embertelen megkínzásába.

Élete a hősiesség és az önfeláldozás ragyogó példája volt, a párt és a munkásosztály iránti rendíthetetlen hűség és szeretet példája, fáradhatatlan küzdelem a dolgozók jobb jövőjeért és töretlen hit a kommunista eszmék győzelmében.

Vajda Lajos

Márki Sándor és a századforduló nemzetiségi mozgalmai

Banner János mondotta az 1960. évi kétegyházi Márki-emlékünnepeken az alábbi felejthetetlen szavakat:

„Ha ezen az ünnepen mindenki részt vehetne, akinek történeti munkáiban Márki Sándor állított emléket, itt lenne nemzetiségre való tekintet nélkül a Kárpát-medence minden népe, a Viharsaroktól a Kárpátokig. Itt volnának Dózsa György forradalmának felszabadulásukért küzdő parasztjai, a Tokaj-hegyaljai parasztfelkelők, II. Rákóczi Ferenc kurucjai, a sarkadi hajdúk, a Péro felkelés szabadulást váró jobbágysai, Hóra román jobbágysai, a Martinovics reformmozgalmának elárult résztvevői, az 1848—49-i magyar szabadságharc honvédei, Kossuth katonái, az aradi vértanúk és a magyar történelem és tudomány számtalan kiváló vezető egyénisége, velünk együtt ünnepelve ragyogó tollú, ízes magyar nyelven író, költői lelkű historikusunkat, Kétegyháza szülöttét.” (Banner János: *Márki Sándor emlékezete*. Gyula, 1961. 31.)

Engedjék meg, hogy a nagy tanítványnak ezt a régi humanista ábrázolások színeiben pompázó történeti tablóját most egy másik, nem kisebb nagyságrendű, s mégsem egyértelmű, Márki realista humanizmusáról szóló megnyilatkozással szembeállítsam.

Bíró Vencel, Erdély egykori neves művelődéstörténésze írja 1927-ben a Márki Sándor halálának második évfordulójára kiadott kolozsvári emlékkönyv bevezető tanulmányában: „A történetírónak nem lehet beérnie a hivatalos okiratokkal, mert nem az a feladata, hogy a törvények rideg paragrafusai szerint járjon el, hanem úgy ítéljen, mint az esküdtszék, amely érzelmekkel is számol. A történelem se ördögöt, se angyalt ne ismerjen ott, ahol csupán emberről kell ítéletet mondania. Ilyen felfogással készült — folytatja — Dózsa életrajza, így lett kegyeletes alakká előttünk Horváth Mihály, II. Rákóczi Ferenc és a többiek mind, akiknek életrajzát szerető kézzel írta. Helyesen jegyezte meg, hogy a nagy tömeg mindig könnyebben megérti az emberek gyalróságait, mint azokat az eszméket, amelyeknek szolgálatába szegődtek.” (*Márki Emlékkönyv*. Cluj-Kolozsvár, 1927. 31.)

A kutatónak, akinek ezen az ünnepen az a megtisztelő szerep jutott, hogy a korábbi nemzetiségtörténeti kapcsolataink, a magyar és a szomszéd népek egykori történeti viszonya és e viszony társadalmi-történeti előzményei felett tündődő Márki Sándort életműve e korántsem elhanyagolható részterületéről bemutassa — ha nem is azonos hangsúllyal —, egyszerre kell méltatnia és cáfolnia az emlékkönyv életrajzíróját. Csakhogy: amit helyesel, az a Márki-életmű központi, *társadalmi* mondanivalója, ennek elismerése. Amit pedig éppen az életmű ismeretében még akkor is cáfolnia kell, ha azt a kortárs Márkira hivatkozva hangsúlyozza, a történész és a tömeg sem Márki életművével, forradalmi népmozgalmak sorát bemutató társadalomábrázolásával, sem az emlékkönyv világa erdélyi valóságával, sem pedig

Elhangzott 1973. április 6-án a Békés megyei Kétegyházaán, a Márki Sándor születése 120 és az 1903. évi kétegyházi zendülés 70 éves jubileuma alkalmából tartott emlékünnepeken. (Rövidített szöveg)

a későbbi fejlődéssel nem igazolható párhuzama. A tömeg, a nagyszámú olvasótábor ugyanis nem a szereplők gyarlóságait, hanem az eszmei harcot, a népfelszabadító küzdelem motívumát fogadta be Márki történet szemlélete alapeszméjeként. Ezt a nép- és földközelséget érzékeli Gunst Péter, Acsády történetírásának mai fiatal kutatója, amikor a századvég és századforduló haladó magyar történetíróiról szólva, ezek sorában Márkiról úgy emlékezik, hogy művére a halálától eltelt több mint másfél emberöltő után sem borult a feledés fátyla, akihez „a mai marxista magyar történetírás visszanyúl, akinek megállapításait 1945 után — sok vonatkozásban — fel kellett használnia”. (Gunst Péter: *Acsády Ignác történetírása*. Budapest, 1961. 7.)

Nem véletlenül hangsúlyozzuk tehát Márki realista historizmusa alapjaként, hogy életműve a magyar történelem nagy népmozgalmaira épül. Ezekből indul ki, és végső megállapításaiban ide tér vissza. Mint azt a *Dósa György* záróképében tapasztaljuk, ahol is a Dózsa-rehabilitációt, Dózsa György társadalmi befogadását az 1848. évi törvényhozás közteherviselést kimondó és szolgáltatásokat eltörlő VIII. és IX. törvénycikkére hivatkozva követeli. Ilyen értelemben tehát Márkinál is találunk a „rideg paragrafusokkal”. (Márki Sándor: *Dósa György*. Budapest, 1913. 521—522.) És talán arra a szinte törvényszerű időbeli egybeesésre sem érdektelen rámutatnunk, ami Márki Dózsa-monográfiája, Szekfű *A száműzött Rákóczi*ja, Szabó Orestnek, a Jászi-féle nemzetiségügyi minisztérium későbbi kormánybiztosának *Nemzetiségi Könyvtár* című sorozata megjelenése között fennáll. Mindhárom markáns történeti vállalkozás az első világháború előestéjén, 1913-ban jelenik meg, s mindhárom hozzájárulás kíván lenni ahhoz a történeti realista iskolához, melynek előkészítésében Márki Sándornak alapvető érdemei voltak. S ha már erről, a Márki egész pályaképére kiható 1913-as évről szólnunk, mondjuk el azt is, hogy ekkor jelenik meg kelet-európai kitekintésű tanulmányainak egyik időtálló darabja, a Nagy Péter és II. Rákóczi Ferenc 1707. évi szövetségi tárgyalásairól szóló értekezése. Aminthogy itt kell jeleznünk azt is, hogy a magyar történetírás nemcsak a korszerű Márki-monográfiával adós (érdemes ezen elgondolkodni halálának közelgő félév százados jubileuma küszöbén), de éppúgy a már említett szélesebb kelet-európai és szűkebb, hazai nemzetiség-történeti tárgyú tanulmányai, adalékai és vonatkozásai bemutatásával.

Emlékezésünkben ez utóbbihoz kívánunk néhány adalékkal és megfigyeléssel hozzájárulni.

Mielőtt azonban szűkebb tárgykörünkre térnénk, legyen szabad utalnunk arra, hogy Márkinak ez a kelet-európai történeti összefüggések és a hazai nemzetiségi kérdések iránt oly fogékony tájékozódása nemcsak a konkrét tárgyválasztásban kísérhető nyomon. Márki kezdettől tisztában volt az ez irányú kutatások jelentőségével. Megkockáztatjuk, az alapozó években, az aradi szakaszon, tehát 1877—1886 között talán még élesebben, mint a felfelé ívelő rövid pesti időszakban (1886—1892), s az utolsó, itt töltött éveket leszámítva, a történetész életútja hosszú és derűs zenitjét jelentő „kolozsvári korszak”-ban. Tehát az 1892 nyaratól — ha hinnünk lehet a filológiai pontosságáról is közismert Bíró Vencelnek — 1921 nyaráig terjedő években. Ehhez az egykori nemzetiségi kérdést történetírói problematikája főkérdései közé soroló látásmódja kialakulásához hosszú és összetett út vezetett. Amit egyrészt a szülőföld és szélesebben a békési, aradi, bihari táj hatása, másrészt a problémák lényegét megragadni képes eklektikus ereje (egy alkalommal 1884-ben, Pozsonyban, képes volt 150 miniatűr életrajzba sűrítve *Magyar Pantheont* szerkeszteni), de nem kevésbé az is indokol, hogy Márki igen korán a meghatározó társadalmi-történeti jelenségek közé sorolta kora és az előbbi száza-

dok társadalmi mozgalmi sorában a nemzetiségi kérdéseket. S ha nem is mondhatjuk el, hogy változó életkörülményei között ez az érdeklődése hasonló erővel és fogékonysággal megmaradt, annyi mindenesetre bizonyos, hogy az ez irányú kérdések iránti figyelme nem apadt el végképp még a világháborús, vagy a pályakép egésze szempontjából már az apályt jelentő utolsó, szegedi években sem.

Márki nemcsak azért volt korát időnként meghaladó, nagyformátumú historikus alkat, mert a magyar történelem népi, közelebbről paraszti társadalmi-függetlenségi mozgalmi történeti jelentőségét időtálló alkotásokkal bizonyította, hanem azért is, mert egyben a maga kora azon kisszámú haladó történésze közül való, akik a soknemzetiségű ország adott társadalmi-művelődési körülményei között ennek történészi vizsgálata szükséges voltára felfigyeltek. Jó lelkiismerettel mondhatjuk el róla, hogy a múlt társadalmi mozgalmainak vizsgálata a jelen problémái elemző vizsgálatához is kötődik nála, mint arra a Péro-lázadásról írt székfoglaló értekezésének kérdéseket és eseményeket lezáró összegezésében is utal.

„A maga korának igen élénk társadalmi és nemzetiségi mozgalmi történelmi előzményeit kívánta megérteni — állapítja meg 1970. évi emlékbeszédében Székely György —, a korabeli parasztmozgalmak feudális kori jobbágymegmozdulásaival való összeköttetéseit igyekszik felderíteni, nem mellőzve azonban a felkelések, népmozgalmak társadalmi-gazdasági alapjait. Ezzel a munkásságával szinte mindvégig döntő jellemvonással különbözött a dualizmus korabeli történettudomány átlagos képviselőitől.” (Székely György: *Márki Sándor-emlékbeszéd*. Békési Élet, 1971. 1. 19.)

Márki egyébként a magyarországi és környező másnépi művelődés és tudomány iránti fogékonyságát abból a felismerésből is merítette, hogy ezzel népe helyét és jövőjét erősíti itthon és a környező világban. Ennek a felismerésnek a védelmében pedig — kivált a századfordulói terjedő szakaszon — ellentmondott mindazoknak a nacionalista koráramlatot kiszolgáló kortárs történészeknek, szakíróknak, neves publicistáknak, akik minden lehető alkalmammal — s a nacionalista izgatás erre bőven talált alkalmat — képesek a Márki korában (de tegyük hozzá, később is) félreverní a nemzethalál kolompját. Herderre s más dajkamesékre hivatkozva. [...]

Mennyire példaadó és reális volt ebben a tekintetben is Kétegyháza nagy szülőtte, arra az életműből, illetve a pályaképből kiragadott két mozzanattal emlékeztethetünk. Mindkettő a külföldi, a külföldön élő magyarsággal kapcsolatos. Ami nem lenne meglepő, ha napjainkban szólnánk ezekről a kérdésekről. Annál inkább Márkinál, akinek jelzései két-három emberöltő távolába nyúlnak vissza.

Pontosan nyolcvan esztendeje így írt az Egyesült Államokba irányuló vészes magyar kivándorlásról. „A magyarokat — olvassuk a *Földrajzi Közleményekben* 1893-ban, majd különnyomatban is megjelent tanulmányában — az Amerikába való kivándorlásra 1849 óta a zilált politikai viszonyok, 1864 óta pedig az ínség és a keresethiány ösztönözték. Míg a század elején egész Európából évenként átlag csak 6 ezer ember keresett hazát Amerikában, a legközelebb lefolyt 1892. évben egyedül hazánkból 34 ezer polgár költözött ki oda... (Márki Sándor: *Amerika és a magyarság*. Földrajzi Közlemények. 1893. 41—42.) Nem ismerjük Márki későbbi, ez irányú megnyilatkozásait. Bizonyos azonban, hogy ő az első jelentős magyar történész, aki a másfél évtizeddel későbbi, az 1892. évinek már több mint tízszeresére emelkedő kivándorlási tébolyra idejekorán figyelmeztet. Késérő tömörséggel rögzítve az egykorú kormányzati politika bírálataként: „S évről évre mégis mind többen cseréltek hazát...” (Uo. 42.)

A másik életrajzi mozzanatról szólva, nem kisebb megilletődéssel emlékezünk az 1918 decemberétől 1921 nyaráig Kolozsvárt maradó Márki Sándorra, aki a változott körülmények között is fenntartja érdeklődését a népek közötti kulturális és

tudományos kapcsolatok iránt. Bíró Vencel emlékezéséből tudjuk (*Márki Emlékkönyv*, 25.), hogy ezekben az években is tovább képezi magát a román nyelvben. Lefordítja Nicolae Iorga II. Rákóczi Ferencről az egykorú Román Akadémián tartott előadását, majd franciából lefordítja Xenopol *Románia történetét*. Az ügy érdekességéhez tartozik, hogy Márki ugyanakkor tudományos ellenzője, vitapartnerre Iorgának, mint az 1916. évi polemizáló vitacikke mutatja. (*Magyar hatás a román állameszme fejlődésére*. Budapest, 1916. 13.) Ugyanakkor azonban megadja vitapartnerének a nemzetközi tudományos érintkezésben kötelező szakmai megbecsülést.

Mindent egybevetve azonban megállapítható, hogy 1905 után álláspontja többé nem olyan mértékben értékmérője a nemzetiségi megbékélés gondolatának, mint előbb. Éppen ezért nemzetiségi tárgyú érdeklődését is inkább csak a nyolcvanas évek elejétől a koalíció küszöbéig eltelt negyedszázadban tudjuk eredménnyel követni.

Ezen a szakaszon, a *Bihari román írók* (1881) című munkától az *Eötvös és nemzeti feladataink* (1905) című cikkéig terjed azoknak a különböző jellegű és jelentőségű Márki-írásoknak a sora, melyekből a történésznek az egykorú nemzeti kérdések iránti érdeklődése lemérhető.

Köztudott, hogy Márkit ezen a szakaszon elsősorban a magyarországi román ügyek, az egykorú magyar–román, illetve román–magyar művelődési és társadalmi kapcsolatok érdeklik. Ami nem jelenti egyszersmind azt, hogy más vonatkozásban, más nemzetiség múltja és jelene, társadalmi és művelődési kérdései iránt nem érdeklődött volna. Ezeknek az írásoknak a száma azonban — legalábbis eddigi ismereteink szerint, lévén, hogy Márki kiterjedt publicisztikai munkássága jó-részt feldolgozatlan — elenyésző a román tárgyú közlésekhez viszonyítva. Ismét csak jelzésként említjük a magyar–szlovák kulturális közeledés dolgán is fáradozó, szintén békési, békéscsabai Haán Lajosról írt monográfiáját. Székfoglaló értekezése a Péro-lázadásról szól, melyben két évtizeddel a Dózsa-monográfia végleges formájának közreadása előtt egy másik rehabilitáció kérdését is napirendre tűzi. Márkit természetesen nemcsak a délszláv népvészér alakja és értékelése érdekli. Legalább annyira a felkelés peremén jelentkező „alkudozások“, az egykori magyar–szerb kapcsolatok ügye is. (*Péro lázadása*. Budapest, 1893. 5.)

A Péro-lázadásról szóló székfoglaló értekezés megjelenésekor már foglalkoztatta a XVIII. század másik nagy nemzetiségi népmozgalmának problematikája. Érdekes, hogy Márkit ez idő tájt a Hóra-lázadásnak csupán a „magyarországi része“ érdekli, amit a tanulmány címében is hangsúlyoz (*A Hóra-lázadás magyarországi része*. Budapest, 1894. 29.); azok az összefüggések, amelyek ennek leágazásaként az Erdélybeli határos magyarországi részen nyomon kísérhetők.

Az életmű nemzetiségitörténetileg is számbajövő vonatkozásai tehát sokrétűek, változatosak. A kép teljességéhez tartozik némileg részletesebben szólnunk két idevágó, elsőrendű jelentőségű munkájáról. Az első a bihari román írókról 1881-ben, Nagyváradon kiadott 160 oldalas monográfiája. A másik a *Család és Iskola* című szaklapban, majd különnyomatként Kolozsvárt 1905-ben publikált *Eötvös és nemzeti feladataink* című dolgozata.

A *Bihari román írók* a megyei román művelődés áttekintése, szinte a kezdetektől a XIX. század hetvenes éveig bezárólag. Márki kitűnő ismerője a százada küszöbéig terjedő itteni román kulturális indulásnak. Ugyanúgy annak a rövid irodalmi és művelődési reneszánsznak, amit Roman Sándor, a budapesti román irodalmi tanszék későbbi vezetője teremt 1852-től, a váradi román Olvasókör alapításától kezdve. Az ifjú Márki Sándort — 28 éves volt a munka megjelené-

sekor — ennek a sokszínű kulturális érdeklődésnek minden válfaja érdekli. Az egyházi irodalomtól a nyelv- és történettudományon át a sajtóig és politikai irodalomig, majd a népköltészetig és a szépirodalomig bezárólag. Joggal állapíthatta meg a későbbi kutatás, hogy Márki fáradságos anyaggyűjtése igazi monográfiát eredményezett. „Azóta is ez maradt legjobb forrásunk — olvassuk Gáldinál — a XIX. századi bihari román irodalom megismerésére.” (A váradai hídderítés. Budapest, 1946. 30.)

Külön figyelmet érdemel a mű előszava. Ebben Márki elmondja, hogy a munka írására Emil Picot-nak, a párizsi keleti nyelvek akadémiaja tanárának felkérése buzdította, aki a magyarországi román irodalomról kért tőle adatokat. Márki a Moldován Gergely által rendelkezésére bocsátott jegyzetek felhasználásával választott Picot-nak, majd a bihari román írók és kulturális szereplők egész sorát kereste meg kérdéseivel. Így többek között Justin Pappfyt, Aloisie Vladot, Ioan Goldist, Nicolae Oncut, s felhasználta Iosif Vulcan és Vasile Pop irodalmi kalauzázt és cikkeit.

Több mint kilencven évvel a mű megjelenése után sem szűnik nagyrabecslülő elismerésünk a történész iránt, aki az akkori művelődéstörténetet ilyen időtálló alkotással gyarapította. „Azért senki se kicsinyelje azt a követ, melyet az épülethez, az épületnek még mindig csak alapjához, én is szolgáltatok” — üzeni kora és későbbi idők kutatójának. Bizonyoságul, hogy a történész Márki mennyire tisztában volt alapjában irodalom- és művelődéstörténeti fogantatású kezdeményezése fontosságával. (Márki Sándor: *Bihari román írók*. Nagyvárad, 1881. 7.)

Majd negyedszázaddal később Márki újabb nemzetiségtörténeti vonatkozású munkával jelentkezett. Az 1905-ben *Eötvös és nemzeti feladataink* talányos címmel kiadott dolgozata változó és állandó jegyeket egyaránt jelez. Kétségtelen, hogy nemzetiségszemléletének már a *Bihari román írókban* megfigyelhető, az erősödő nemzeti koráramlatba ágyazott, visszafogó jegyei (ezeket hangsúlyozza a címben a „nemzeti feladatokra” való utalás) megerősödtek, elmélyültek, s szép számmal találunk azonban a magyarországi nemzetiségi kérdés elméletét is taglaló fejtegetésben olyan jegyeket, amelyek — ezek mellett is — változatlanul jelzik, hogy a pályaindító évek, az aradi időszak hite és belátása ott él a történész új megfigyelései mélyén. A munkát ennek a kettősségnek a figyelembevételével kell megközelítenünk. Így kell értékelnünk mindazt, amit Márki ekkor — a darabont-korszak és a koalíció határán — Eötvösről leír.

Ismeretes, hogy Márki Sándor kora ifjúságától tisztelte és nagyra becsülte Eötvös Józsefet, az író és irodalmi-politikai reformert éppúgy, mint a hazai nemzetiségi kérdések ismerőjét. Fennmaradt Eötvös halálakor írt diákkori költeménye. Márki történészi tudatára jellemző, hogy közel 34 évvel Eötvös halála után is híven kitart *A nemzetiségi kérdés* írója megértő nemzetszemlélete mellett. „Saját nemzetiségéért lelkesülve — olvassuk cikkében — sohasem feledte el, hogy mások éppoly melegen éreznek, és céljául sohasem tűzte ki egynek felsőbbbségét vagy elnyomását”. (*Eötvös és nemzeti feladataink*. 1905. 12.) Ugyanakkor azonban az 1905. januári nagyszabeni román programra utalva Pesty Frigyesre emlékeztet, aki — írja — „egyik tanulmányában önmaga iránt való mostohasággal vádolta a nemzetet, mely a magyar nemzeti állam megalkotására nem gondolt, hanem a magyarsággal szemben dédelgette a nemzetiséget”. (Uo. 12—13.)

Ezzel a korábbi nemzetiségszemléletétől bizonyos mértékig visszakozó, az egykorú nemzetieskedő koráramlatnak bizonyos mérvű engedményt tevő megnyilatkozással szemben korábbi felfogása halványabb fogalmazását is megtaláljuk ebben, az ellentmondásai révén is fokozott figyelmet érdemlő történeti-publicisztikai

írásában. Az 1868. évi nemzetiségi törvényről szólva — jöllehet Eötvössel szemben Deáknak a „magyar politikai nemzet”-ről szóló nevezetes indítványát fogadja el — elismeri, hogy Eötvös ezt másképp képzelte el. „Aki a nemzetiségi (1868: XLIV.) törvénynek csak bevezetését is elolvassa — írja Márki —, első pillantásra észreveszi, hogy az nem felel meg Eötvös irodalmi művei szellemének és sokkal erősebben hirdeti a magyar nemzet politikai egységét, mint azt javaslatában és műveiben Eötvös tette”. (Uo. 16.)

Aki ezeket a sorokat az 1905. évi államszerkezeti kavargásban képes leírni, arról jó lelkiismerettel elmondhatjuk, hogy messzemenően tisztában volt kora magyar nemzetiségi dilemmájával, s nyilvánvaló, nem rajta múlt, hogy nem haladhatott tovább az aradi években megkezdett úton. Márki fenti megállapítása ugyanis már-már rokon a Mocsáryéval, aki 1908-ban, egyik hírlapi nyilatkozatában ennek a törvénynek a becsületes végrehajtásában jelöli meg programja alapját, a nemzetiségi válságból kivezető utat. (*Mocsáry nyilatkozata*. Egyetértés, 1908. jan. 19.) Egyben pedig megközelíti a Szabó Ervinét, akiről az utóbbi években kimutatták, hogy Jászi Oszkár egy hozzá intézett 1904. évi levelének tanúsága szerint ő is a nemzetiségi törvény életbe léptetésében látta az egykorú hazai nemzetiségek megbékélésének, a nemzetiségi kérdés megoldásának lehetőségét. (A levelet közli Kende János: *Az 1903—1904. évi nemzetiségi mozgalmak és az MSZDP. Párttörténeti Közlemények*, 1961. 4. 103.)

Márki állásfoglalása tehát mind az 1868. évi nemzetiségi törvény reális értékelése, mind a nemzetiségekkel való művelődési kapcsolatok továbbfejlesztése terén számos olyan pozitív jegyet és megnyilatkozást tartalmaz, ami összegezeként ekkor is igazolja haladó felfogását a kérdésben.

Nézetei a nemzetiségi és a parasztmozgalmak összefüggéséről számos kisebb-nagyobb írásában, legmarkánsabban azonban a Péro lázadásáról írt székfoglaló értekezése tanulságai összegezésében jelentkeznek. Márki kolozsvári egyetemi tanár korában, a számára annyi elismerést jelentő „kolozsvári korszak” kezdetén sem feledkezik meg arról a haladó szerepről, amit a maga szűkebb világának, Békés megyének népe a forradalmi paraszt- és a szervezkedő munkásmozgalmakban betöltött és betölt.

„Akinak eszébe jut — olvassuk ebben, a Péro-lázadás jelenbe és jövőbe tekintő összegezeként 1893 tavaszán papírra vetett zárszóban —, hogy két esztendővel ezelőtt (értsd: 1891-ben K. G. G.) majdnem mindenütt azokban a helységekben, ahol Péro idejében is nagy volt az izgalom, a telepítési, földbirtok- és munkáviszonyok egészen magyar felfogásban vetették felszínre a külföld szocialistáinak kiforratlan eszméit (az utalás feltehetően az egykorú lajtántúli és távolabbi, osztrák és német szociáldemokratákra vonatkozik. — K. G. G.), s aki észrevette, hogy a szocialistáknak 1893. január 6-án tartott első nemzetközi kongresszusán (értsd: a Magyarországi Szociáldemokrata Párt 1893. január 6. és 8. között tartott budapesti II. kongresszusán. — K. G. G.) Magyarország összes földművelői közül csak a Békés megyeiek voltak képviselve — talán nem tartja túlzásnak, hogy a múlt századbeli latifundiális rendszernek néhány nagy hibája átöröklődött a mi vége felé járó századunkra, és, hogy még mindig vannak Péro lázadásának részletei, amikből a tanulságot nem annyira a történetírónak, mint inkább a politikusnak kell levonnia.” (Márki Sándor: *Péro lázadása*. Budapest, 1893. 96.)

Eddig az idézet, de tovább tart a tanulság, a megállapítás érvénye, mely a déli megyék kiszélesedő forradalmi parasztmozgalmában Békés megye népének, éppen az 1903. évi kétegyházi zendülése révén aktív részvételét bizonyítja. [...]

Ady Endre a kisbirtokos és szegényparaszti mozgalmak első nagy időszakát lezáró 1907. évi máramarosi és bihari, vaskóhi román parasztmozgalmakról szóló híres cikkében Márkit és Acsádyt együtt említi, mint azokat a történészeket, akik történeti bizonyítóanyaggal járultak hozzá a sokszázados latifundiumos elmaradottság fundamentumának lazításához. (Ady Endre: *A történelmi pellagra*. Budapesti Napló, 1907. aug. 8.) Ady mélyreható megállapítása tükrében világosan kirajzolódik a kései nemzedék előtt Márki életművének egész történeti-társadalmi jelentősége.

Nagy alakját a magyar és a szomszéd népek közötti kapcsolatok, a magyarországi nemzetiségi kérdések történeti előzményei vizsgálata körében szemlélve, ugyanaz a megilletődés hatja át az emlékezőt, mint — még egyszer idézve — az 1960. évi kétegyházi emlékbeszédét mondó néhai tudós tanítványt, aki finomívt emlékezése középpontjába a történész rendíthetetlen igazságszeretetét állította.

„Márki Sándor — mondotta róla ekkor Banner János (i. m. 32.) — minden történeti munkájában kereste a valót, és mert megtalálta, érdekeire való tekintet nélkül ki is mondta, ragaszkodott is hozzá. Ezért becsülték azok, akik a történelem alaptörvényének tartották, hogy az igazat merészen mondja meg, de ne merészeljen nem igazat mondani.“

Kemény G. Gábor

Alsted és Erdély

Johann Heinrich Alsted Herborn közelében, Nassau területén született 1588-ban, és 1638-ban mint a gyulafehérvári kollégium tanára halt meg Erdélyben. Nem volt eredeti gondolkodó, bár számos könyvet szerkesztett szerteágazó témákról, főleg filozófiáról és teológiáról. Eddig szól, és alig tovább, egy modern enciklopédia rá vonatkozó bekezdése. Annak idején azonban Alsted egész Európában ismert volt iskolások, diákok, röpiratírók és filozófusok körében egyaránt. William Burton írta róla Londonban, röviddel halála után: „Legalább annyira tisztelik nálunk tudásaért, mint bármely mostani író, akiről a tengerentúlról hallottunk már hosszú ideje.“¹ Hírét éppen enciklopédikus írásai alapozták meg, az az úttörő kísérlete, hogy minden tudást hozzáférhetővé tegyen. *Magnum opus*át, amely 1630-ban jelent meg, két évtizeddel később franciául is kiadták; Bayle szerint lelkes fogadtatásban részesült, és tudjuk, hogy Leibniz dicséretét is kiérdemelte.²

Bennünket most Alsted életútjának utolsó, Erdélyben töltött évei érdekelnek. 1629-ben a Bethlen Gábor alapította kollégiumba hívták meg. Életének e szakaszával a nyugati történetírás szinte sohasem — legjobb esetben is csak szűkszavúan foglalkozott, túl távolinak és lényegtelennek minősítve azt. A magyar kutatók ugyan felismerték, mit nyújtott Alsted a fiatal főiskolának, de sosem fordítottak figyelmet a tudós professzor intellektuális fejlődésének gyökereire, a háttér fontosabb elemeire. Mindkét hozzáállást ékeesszólóan bizonyítja az, hogy Alstedről szóló alapvető mű — az is szinte vázlat — 1889-ben készült olyan tudós tollából, aki, ha kiváló volt is, nem érzett együtt tárgyával.³

Mi rejtőzött Bethlen meghívása mögött? Megbízható források hiányában csak feltételezni tudunk. Alsted ismert tudós volt; jelentős eredményeket mondhatott magáénak a világi ismeretek gyűjtésében és fellajstromozásában, egy évtizednyi filozófiatanításon át egészen *Enciklopédiája* kidolgozásáig. Munkái hatalmas információanyagot tartalmaztak. A teológia területén a kálvinizmus egyik legnépszerűbb rendszerezője volt Németországban. Sok kisebb kiadványa végül is átfogó műbe torkollott, a *Methodus Sacrosanctae Theologiae*-ba. 1619-től kezdve Alsted hittant tanított Herbornban, a református vallás egyik „hivatalos” egyetemén; itt látott napvilágot több kötete apósa, Christoph Rab — más néven Corvinus — nyomdájában.⁴

Bethlen érdeklődésének egyik oka az lehetett, hogy az erdélyi diákok növekvő számban keresték fel a Rajna-vidéki kulturális központokat. A fejedelem azzal, hogy előmozdította az erdélyi diákok tanulását a kálvinista egyetemeken, egy, már 1600 óta megnyilvánuló törekvést támogatott. Mivel a katolikus és lutheránus országok mind kevésbé látták szívesen azokat, akik egyházuk ortodoxiáját nem követték, a kelet-európai protestáns ifjak Pfalz és szövetségesei szabadabb légkörét választották. Különösen Heidelberget, ahol sokukat David Pareus és Jan Gruter üdvözölte.⁵ Néhányan a közeli Herborn felé vették útjukat, kiemelkedő közülük a mozgalom vezető képviselője: Szenczi Molnár Albert. Molnár nemcsak Alsted, Piscator és más tudósok barátságát élvezte ott, hanem magyar zsoltárfordításait is kinyomatta Corvinusnál. Hazájába visszatérve patrónusát, Bethlent tanácsokkal látta el oktatási kérdésekben.⁶ A fejedelem természetesen a nyugati példaképeket tartotta szem előtt, amikor alapítványát Gyulafehérvárot létrehozta.

Mi vonzotta Alstedet ahhoz a félreeső vidékhez, a civilizált Európa határmezsgyéjéhez? Elsősorban az európai politikai helyzet befolyása. A harmincéves háború első évtizede nagy csapást mért a kálvinizmusra. Ha Csehország elvesztése tragédia volt, akkor a rajnai Pfalz bukása katasztrófát jelentett. Közvetlen veszély fenyegette a spanyol útvonalakhoz közel fekvő kisebb református országokat. A reménytelenség érzése lett úrrá a szellemi központokon, mint amilyen Herborn; ez jól kitetszett a Johann Piscator sírjánál 1625-ben elhangzott szónoklatból is. A nyolcvanéves teológus pályafutása egybeesett a terjeszkedő kálvinizmus korával, amely vele együtt múlt el. Fiára, Philip Ludwiga és kollégáira, Alstedre és Bisterfeldre olyan nyomás nehezedett, amelyhez mérten a kivándorlás gondolata kedvezőnek tűnhetett.

A protestáns Rajna-vidék összeomlása nyomán megszűnt e térség közvetítő szerepe Nyugat és Kelet között. Türelmetlen katolicizmus ékelődött a Birodalomba, és ezt a Habsburgok, a lengyel Vasák és a jezsuita rend egyaránt támogatta. Alsted felismerte a Kelet-Európához fűződő kapcsolatok jelentőségét, sőt egyik szorgalmazójuk volt 1618 előtt. Bár nem valószínű, hogy valaha is megfordult volna Habsburg területen, kiterjedt ismeretségi köre volt a birodalomban. Egyes barátainak neve a herborni matrikulákban maradt fenn⁷, másoké könyveinek ajánlásaiból derül ki. Az 1610-ből való *Consiliarius Academicus*ban találjuk a cseh Hrzán család két tagja és nevelőjük, Dydimus, míg egy hasonló kötet ugyanabból az évből, a *Panacea Philosophicá*t a morva mágnásnak, Karel Žerotinnak dedikált. Még 1610-ben arra is felbátorítva érezte magát, hogy nagyszabású *Systema Mnemonicum*át Žerotín szövetségeseének, Jiří z Hodicnak ajánlja.⁸ A *Methodus Theologiae* első változata, amely a következő évben jelent meg, többet árul el ezekről a csehországi összeköttetésekről; előszava a prágai konzisztóriumnak szól, és két vezetőről tesz említést: Adam Huberről és a kálvinista pap Matej Cyrusról. Ebben található egy levél is a morva Jan Opsimatheshez, akit külföldön jól

ismertek mint vándortanítót. Opsimathes több nemesi sarjat vezetett be Herbornba, köztük Jan Jetřich z Kunovic fiait.

A *Methodus* tartalmazza a sziléziai humanista Caspar Cunrad egy versét; Alsted ezzel a vidékkel is szoros kapcsolatban állott. Erre a korszakra esik kapcsolatainak kezdete leghíresebb tanítványával, Comeniussal, aki 1611 és 1613 között Herbornban tanult.⁹ Alsted nem kevésbé ápolta kontaktusait a protestáns lengyelekkel. *Trigae Canonicae*-jét, egy 1611-ben keletkezett mnemonikai értekezést, a fiatal gróf Wladislaw Ostrorógnak dedikálta; élénk levelezést folytatott más nemesekkel, például a Goluchowskiakkal.¹⁰ A magyarországi összeköttetések nem ennyire ismertek, bár bizonyos, hogy megvoltak — ezt igazolja Szenczi Molnár vagy a humanista Filiczki János. A későbbi *Thesaurus Chronologiae* Bocskaira, Dávid Ferencre és másokra vonatkozó említései tanúsítják, milyen mértékben ismerte Alsted Magyarországot; ebben oroszánrésze lehetett egyik kedvenc szerzőjének, Szegedi Kis Istvánnak.¹¹

Mind a cseh, mind a lengyel érdeklődés Alsted diákéveire nyúlik vissza, és a rá nagymértékben ható két mester, Amandus Polanus és Bartolomaeus Keckermann személyéhez vezet. Polanus, „praeceptor meus meritissimus” és az utolsó „nagy ember” Alsted *Thesaurusa* szerint sziléziai származású volt, később Baselen teológiai tanár lett, de hazájával szoros kapcsolatban maradt, és a cseh protestantizmus legjobb elméinek volt barátja és tanácsadója, különösen a Cseh Testvérek tagjainak.¹² A danzigi Keckermann-nak, az ünnepelt filozófusnak és logikatanárnak Alsted sokat köszönhetett. Amit meg is hálált a herborni Keckermann-kiadások sorával, amely a posztumusz *Opera omnia* (1613) megjelentetésében tetőzött. Mind Polanus, mind Keckermann széles körben hozzászólt az egykorú vitához a tudás rendszerezéséről és Peter Ramus logikájáról, amely mindennél inkább formálta a fiatal Alsted gondolatvilágát.

Korai mesterei sokban ösztönözték Alstedet, mégsem ők határozták meg fejlődése irányát. Így merül fel a harmadik, alapvetőbb ok, amiért elfogadta Bethlen erdélyi meghívását; a szárnyát bontogató filozófus 1609-ben bizonyára más ember volt, mint a húsz évvel későbbi teológiaprofesszor. A közbeeső két évtized alatt befutott pályája jól jellemzi egész generációját és a közép-európai szellem kibontakozásának egész fejezetét.¹³ Ennek főlvázolására Alsted írásai nyújtanak alapot. Egy ilyen megközelítés nem lehet pontos: minden ember gondolkodásmódja fejlődik, s az új benyomások és körülmények szerint alakul. Az igazi fordulópontok ritkák. Alstednél azonban világosan megkülönböztethető egy korábbi és egy későbbi szakasz, köztük a választóvonalat 1619 jelenti, amikor a teológia tanszékét átvette.

Alsted életműve ifjúságának kivételes befogadóképességében gyökerezik. Bár kiadványai egyenletesen oszlanak meg a korszakon belül, nagy alkotásai a korai időszakból erednek; eleinte vázlatosak és később telnek meg tartalommal. Enciklopédikus elképzeléseit a reneszánsz pánszofista hagyománya táplálta: a lullisták, hermetisták, keresztény kabalisták és a logika heurisztikus alkalmazásáról folytatott viták. Az e vitákban kifejtett nézetek már a korai XVII. században jórészt valóra váltak a Taurellus, Timpler és Keckermann előidézte metafizikus megújulással egyidőben, magukat a szövegeket pedig többnyire Herbornban, Corvinus sokatmondó „*omnia ex uno*” emblémájával nyomtatták ki. Alsted már 1620-ra teljesítette nagy tervét a *Cursus Philosophici Encyclopaedia* megjelentetésével. Az alapelvről (*praecognita*) szóló fejezete a korábbi *Philosophia digne restitutára* épül és Keckermannra támaszkodik, metafizikája egy először 1611-ben megjelent és két évvel később kibővített kötetre alapoz, fizikája, matematikája és más témái

hasonlóan már a korábbi nyomtatott anyagot is magukba foglalják.¹⁴ Az *Encyclopaedia* végső formája 1630-ban hagyta el a Corvinus nyomdát, és bár tartalmazott új információt és elrendezést, alapjában véve változatlanul megtartotta az eredeti szerkezetet.

Alsted másik terve — a teológia rendszeres építményére vonatkozóan — szintén korai fogantatású, egyidős az előadásokkal, amelyekből az 1611-es *Methodus* összeáll. A következő években egyenként jelent meg a *Praecognita*, *theologia naturalis*, *theologia catechetica*, *theologia scholastica*, *theologia casuum*, *theologia acroamatica* és végül *theologia prophetica*; ezeket átfogó és logikus tanulmány-sorozatnak szánta. Az utolsó részhez írt ajánlásában 1622-ben bejelenti, hogy főműve ezzel véget ért, „mostantól nem szándékozom írni a nyilvánosság számára, hanem minden időmet meditációra és a Szent Írásban foglalt örök bölcsesség gyakorlására fordítom”.¹⁵ Különös szavak ezek attól az embertől, aki olyan nagy szellemi szomjat tanúsított. Jól mutatják, milyen változás ment végbe gondolkodásában. Kissé egyszerűsítve azt mondhatnánk, hogy Alsted két, a teljes megértésnek szánt terve közül a vallási felemésztette a világit. Egyre inkább úgy tekintette a világ megismerését, mint csupán „praecognita theologicá”-t, ezt nyilvánvalóan bizonyítja legleleplezőbb könyve, a *Triumphus Bibliorum* 1625-ből, amely minden tudományt a Szentírás autoritására alapoz. Ezt a felfogást, amely szerint a tudomány a biblia tanulmányozásának szükséges előfeltétele, vitte magával Alsted és pártfogoltja, Bisterfeld Gyulafehérvárra. Közben munkáját egyházi és dogmatikai fejtegetésekre, valamint a kálvinista ortodoxiáról szóló egyszerű ki-
jelentésekre korlátozta.¹⁶

Hogyan történt ez a változás? A teológiai professzori szék elfoglalása önmagában még nem magyarázat — ez a tudományos világban természetes lépés volt akkoriban. A politikai események hatása is inkább tünet volt, mint ok. Sokkal lényegesebb tényező áll e változás mögött: a kálvinista hatalmi helyzet törékenysége és az a növekvő „fölismerés”, hogy e hatalom védelme olyan összefogást igényel, amely a hit alaptételein nyugszik. Ez a fundamentalizmusra irányuló hajlam és a heterodoxia kizárása megnyilvánul minden vallási táborban, de a legfeltűnőbb a kálvinisták között az 1618 körüli években, pontosan azért, mert a törekvés náluk annyira megkésett. Az összeütközés elsősorban az Egyesült Tartományokban történt, ahol a küzdelem a liberális, értelmiségi arminianusok és szűklátókörű gomaristák között az utóbbiak javára dőlt el a dordrechti zsinaton. Alsted Nassau képviselőjeként volt jelen, és helyeselte a gomaristák álláspontját. Megjegyezzük, hogy az öreg heidelbergi mérsékelt, Pareus, aki nem volt ugyan jelen Dordrechtben, hasonlóan vélekedett.¹⁷ Ugyanekkor Alsted hozzáfogott a kálvinizmus igazolásának kidolgozásához a katolikus, zsidó, mohamedán és más vallásokkal és nem kevésbé a lutheránusokkal szemben. Az eredmény a *Theologia polemica*, amely 1620-ban jelent meg a nijmegeni szenátoroknak ajánlva. Ezzel belekerült az 1620-as évek éles hitvitáiba, és a jénai teológust, Himmeliust egy evangélikus polémia megírására indította. Az évtized végére Alsted már a genfi hatóságok számára dolgozta ki Bellarmin bíboros teljes megcáfolását.

A kálvinista ortodoxia nemcsak a dogma felett aratott győzelmet, hanem elérte az intellektuális látóhatár általános leszűkítését is. Reakciós fordulat állt be ennek alapján a későreneszánsz vizsgálatási szabadságával szemben.

A fiatal Alsted még a nyílt szellemi tájékozódás légkörében nőtt fel. Követte a mentora és kollégája, Piscator helyeselte ramista mozgalmat és az ahhoz fűződő elmélkedéseket; megkísérelt logikai kulcsot kidolgozni olyan kérdések megoldásához, amelyek végül is metafizikaiak. Mindenekfelett Ramon Lull *Művészetét* tanul-

mányozta: ez részben logikai módszer, részben mnemonikai technika. Korai könyvei: a *Clavis* 1609-ből, a *Systema Mnemonicum* és a *Panacea Philosophica* jól tükrözik előzetes tanulmányait. 1612-ben újra kinyomatta a lullista kánont Lavinheta klasszikus kiadásában.¹⁸

A lullizmus maga is okkult irányzat — a szellem rejtett hatalmának kifejlesztésére törekedett. Eredeti szerzője egy középkori misszionárius teológus, akit azonban nem kevésbé tiszteltek mint hatalmas misztikust, alkimistát és varázslót (lásd a kora tizenhetedik századi lelkesedést Roger Baconért). Ezenfelül Lull „művészete” bensőséges kapcsolatban állt a későbbi mnemonikai eszmefuttatásokkal — azokkal a mesterséges rendszerekkel, amelyek árnyékként léteztek a középkorban, s újra felbukkantak a reneszánsz alatt. Nemcsak arra törekedtek, hogy erősítsék a memóriát, hanem hogy serkentsék okkult asszociációkkal és mágikus ábrákkal. Alsted belekóstolt ezekbe a dolgokba is, és kiadta például a kultusz főpapjának, Giordano Brunónak egy posztumusz munkáját.¹⁹ A tárgy más ágai iránt is érdeklődést mutatott: a természet alkimista szemlélete felbukkan, ha röviden is, *Fiziká-* jában és másutt.²⁰

A herborni fiatal professzor európai hírnévre tett szert az ilyen gondolatmenetek terjesztésével. Többször újra kinyomtatták olyan könyveit, mint a *Clavis artis Lullianae*. Alsted saját munkásságát nem tekintette kritikátlan támogatásnak, hanem fontos hozzájárulásnak a ramizmusról és az arisztotelészi hagyományokról folyó vitához. Mindenesetre korai sikere elválaszthatatlan volt az egykorú érdeklődéstől e kérdések iránt. Első munkáit az ünnepezt Zetzner és Palthe-nius cég adta ki. Ismeretes, hogy II. Rudolf császár prágai udvarával is kapcsolatban állt az okkultizmus révén: „Úgy látszik, hogy a császár kedvelte Alsted pártfogóját, Conrad von der Tann-t.”²¹ Azután, egy évtizeden belül, a helyzet drámaian megváltozott: a mágikus és misztikus fejtegetések özöne reakciót váltott ki, amely a „Rózsakeresztesek” furcsa izgatottságában tetőzött. Maguk a rózsakeresztes traktátusok a lelki elégedetlenség egy hullámát képviselték, az alkimia szimbolizmusával felfegyverezve.²²

A rózsakeresztes írások nem hozták egy új kor hajnalát; felhívásuk a való-lási korlátok ledöntésére nem talált követésre. Utolsó, kétségbeesett megnyilvánulá-sai voltak olyan mozgalomnak, amelyet a teológia számára való elfogadhatatlan-sága ítelt bukásra. Az ortodoxia válságát teljesen kiélezték. Nem látható tisztán, mi volt Alsted álláspontja, bár aligha érthetett egyet a *Confessio* és a *Fama Fraternitatis* ködös nonkonformizmusával, és időnként elárulja ellenszenvét az al-kimisták szélsőséges igényeivel szemben.²³ De az 1620-as évekre világossá válik hovatarozása: nincs többé jele annak, hogy az okkulttal lényeges kapcsolatban volna.

Alsted középső éveinek chiliasmusa jól illett a kor hangulatához, és széles körben terjedt el: *Diatribet* — melyben a Jelenések Könyvét elemzi és a mil-lennium elérézését 1694-re jósolja meg — nemcsak újra kiadták 1630-ban, de német fordítást is megért ugyanannál a nyomdásznál (Eifridusnál Frankfurtban), és Robert Burton testvére angolra is átültette a polgárháború elején. Más puritá-nok is kommentálták Alsted eredményeit.²⁴ Feltehetően visszhangra találtak Erdélyben is. Bethlen Gábor és a Rákócziak kálvinista fejedelemsége, hagyományok illetve nyilvánvaló isteni „szentesítés” hiányában, kapva kapott a providencia tör-ténelmi szerepének misztikusabb magyarázatán. Minden bizonnyal van jelentő-sége annak, hogy e tan két külföldi professzora — Alsted és Bisterfeld — az eszkatológia ismert követője, és a harmadik, Piscator, egy hasonló beállítottságú ember fia volt. Ők a maguk részéről bátorították a közhangulatot; különösen az

aktív Bisterfeld, akinek diplomáciája olyan sokat tett a Rákócziak ügyének a protestáns Európában való népszerűsítéséért, Bisterfeld és apósa, Alsted is kapcsolatban maradtak Samuel Hartlibbal, John Duryval és a hozzájuk hasonló szellemekkel Nyugaton, mindketten táplálták a száműzött Comenius missziós érzését, és merítették belőle.²⁵

Csehország és a Pfalz bukásával a független Erdély, amely mint főnixmadár kelt föl a Habsburg—török szembenállás lassú tűzéből, a kálvinista sors életbevágó része maradt az ilyen tudósok számára. Ápolni kellett és erősíteni. Így térünk vissza ahhoz, hogy miért volt vonzó a gyulafehérvári meghívás Alsted számára. Az ottani feladat az 1620-as években végzett munkájának logikus folytatása volt. Fenntartotta kapcsolatát herborni és hanaui nyomdászaival, és a náluk kiadott könyvei a hivatalos álláspont határozott leszögezései voltak, nyilvánvaló katekista vagy polemikus szándékkal: a pusztán szövegmagyarázó *Pentateuchus Mosaicától a Turris Davidon át* a végső 1639-es *Turris Babelig*.²⁶

Az erdélyi olvasók számára a heidelbergi katekizmus kivonatát szerkesztette meg, tankönyveket és részletes cáfolatot az antitrinitáriusok racionalista tanaival szemben.²⁷

Alsted erdélyi korszaka bizonyos szempontból tudományos fejlődésének végső fázisát jelenti: a közlésre való koncentrálását. Mint később Comenius, ő is nevelő lett, azzal a szándékkal, hogy tanításait közvetlenül közölje a tanítványok minden szintje számára. Ez stílusából is kiviláglik, amely a humanizmus latinságának ellentéte: kopár, dísztelen, majdnem szakkatószerűen szaggatott. A kommunikáció fontossága végigvonul Alsted életútján. Legkorábbi lullista írásai már hangsúlyozzák az alapvető igazságok kinyilvánításának szükségességét. Ramista tanulmányai beleoltottak egy alapvető logikusságot, az általánostól az egyesig való haladásra alapozva. Ismeretgyűjtése mindig elválaszthatatlan volt attól a céljától, hogy tudását szisztematikus formában közölje. De mostanra változáson ment át, és ez különösen feltűnő, ha összehasonlítjuk az *Encyclopaedia* végső változatát az 1618 előtti utolsó nemzedék, a *Consiliarius Academicus* Alstedje és Ratke, Jungius, Andreae újíto vágyával. Ami eleinte bevallott pánszofizmus volt, a teljes tudásra való törekvés, most kálvinista tekintélyt kapott azáltal, hogy pedagógiai enciklopédizmusként művelték. Az *Encyclopaedia* sok tekintetben kevésbé merész, mint Alsted korai művei, néha még akkor is, ha (mint a *Fizikájában*) közvetlenül azokra támaszkodik. Ez a skolasztika diadala; nem csoda, ha Lyonban 1649-ben sikerrel lehetett újra kiadni. Alsted gondolatai bezárultak a kálvinista hagyomány tételei közé. Arra törekedett, hogy a fiatalsággal már kidolgozott építményét fogadtassa el; ami elmélkedésnek indult, az elmélkedéstől való visszahúzódással végződött.

Természetesen nem szabad dramatizálnunk az Alsted személyében végbement változást. Fundamentális, bibliai tendencia mindig jelen volt egyéniségében; lelkeszi családból származott²⁸, és ő maga nem látszik tudatában lenni bármilyen lényeges, benne lezajló átalakulásnak. És ha mindinkább a puritán lelkesz európai megtestesítőjének tűnik, érdemes megjegyezni, hogy már 1612-ben köszönettel nyugtázta tartozását a cambridge-i Perkinsnek és Whitakernek.²⁹ Változása részben talán ereje hanyatlásának tulajdonítható (tanítványa, Comenius csak negyvenéves kora után kezdte megalapozni hírnevét), vagy olyasfajta visszavonulásnak, mint az idősebb Piscatoré, aki egy hosszabb életpálya során exponált ramista állásponttól távolodott el. Alsted élete nagyban segít feltérképezni egy egész művelt társadalom változó jellegét. Bemutatja a kálvinista humanizmus összeomlását — ez az irányzat 1618 előtt erőteljesen virágzott a reformált Rajna-vidéken —, és olyan tudósok hatását, mint Gruter, a Pareusok, Lingelsheim és Althusius.

Ahogy az egyházi tekintély lépett a klasszikus helyébe, úgy kellett a tudomány határait újonnan lerögzíteni és alapjait szűkebbre vonni.

A történészek generációi méltán hangsúlyozták Alsted befolyását az erdélyi szellemi életre³⁰ mind saját tanítása révén, mind azokban az értékekben, amelyeket Bisterfeldre és — később — választott utódjára, Comeniusra hagyományozott.³¹ A tudós professzor azonban túl gyakran papírfigura maradt, egy név, és semmi más. Életpályájának tanúsága szerint akkor ment Keletre, amikor az ortodox Erdély be tudta fogadni eszméit, és amikor ezek az eszmék már lényegesen módosultak az ortodoxia irányába. Ha ez nem így van, jelenléte még nagyobb hatású lett volna, de célját — éppúgy, mint Comeniusét — még kevésbé lehetett volna valóra váltani.

R. T. W. Evans

JEGYZETEK

¹ J. H. Alstedius: *The Beloved City or, the Saints Reign on earth a Thousand Yeares.* (W. Burton fordításának ajánlásából). London, 1643.

² P. Bayle: *An historical and critical Dictionary.* London, I. 1710. 185—186.; M. Lippert: *J. H. Alsteds pädagogisch-didaktische Reformbestrebungen.* Meissen, 1899. 8.; L. E. Loemker: *Leibniz and the Herborn Encyclopedists.* *Journal of the History of Ideas*, 22(1961). 323—338.

³ J. Kvacala: *Johann Heinrich Alsted.* *Ungarische Revue*, IX(1889). 628—642.

⁴ Christoph Rab (1552—1620) és fia-utódja Georg működéséről I. H. Gerber a *Nassauische Lebensbilder*-ben, 3 (1948). 117—126.; J. Benzing: *Die Buchdrucker des 16. und 17. Jahrhunderts im deutschen Sprachgebiet.* Wiesbaden, 1963. 191. A *Neue Deutsche Biographie* (Alsted név alatt) az após keresztneveként hibásan Georgot ír.

⁵ Pareusról: Szabó Károly—Hellebrant Árpád: *Régi Magyar Könyvtár III.* (Budapest, 1896—1898), 1151—1152., 1171., 1190—1191., 1196—1197., 1199—1200., 1202—1203., 1214., 1216., 1250—1252. stb. Gruterről I. a levelezést, amelyet A. Reifferscheid szerkesztett, *Quellen zur Geschichte des geistigen Lebens in Deutschland während des 17. Jahrhunderts I.* Heilbronn, 1889. Vö. legújabbban, Keserű Bálint: *Újfalvi Imre és az európai „későhumanista” ellenzék.* Szeged, 1969.

⁶ Dézsi Lajos (szerk.): *Szenczi Molnár Albert naplója, levelezése és irományai.* Budapest, 1898. 31., 46., CCIX., CCXXXIII., CCLI. stb.; uő.: *Szenczi Molnár Albert.* Budapest, 1897.

⁷ *Die Matrikel der Hohen Schule... zu Herborn.* Szerk. G. Zedler és H. Sommer. Wiesbaden, 1908. 21. kk.

⁸ *Consiliarius Academicus et Scholasticus id est Methodus formandarum studiorum.* Strasbourg, 1610; *Panacea Philosophica id est Methodus docendi et discendi universam encyclopaediam.* Herborn, 1610; *Systema Mnemonicum Duplex.* Frankfurt, 1610.

⁹ M. Blekastad: *Comenius.* Oslo, 1969. 26., 29—32.

¹⁰ *Trigae Canonicae.* Frankfurt, 1611; T. Wotschke: *Des Herborner Alsted Verbindung mit Polen.* *Archiv für Reformationsgeschichte* 33 (1936). 145—164.

¹¹ I.m. 146—147.; *Filiczkiről vö. Rukovět': II.* Prága, 1966: *Thesaurus Chronologiae in quo Universa temporum et historiarum series... ponitur ad oculos.* Herborn, 1624. 177., 252., 269. stb.

¹² I.m. 313. Vö. általánosan E. Staehelin: *Amandus Polanus von Polansdorf.* Basel, 1955.

¹³ M. Wundt: *Die deutsche Schulmetaphysik des 17. Jahrhunderts.* Tübingen, 1939. 46. kk.

¹⁴ *Philosophia digne restituta.* Herborn, 1612; *Encyclopaedia metaphysica.* Herborn, 1611; *Metaphysica, tribus libris tractata.* Uo., 1613; *Systema*

physicae harmonicae. Uo., 1612; Physica harmonica. Uo., 1616; Methodus admirandorum mathematicorum. Uo., 1613. Vö. Wundt, i.m. 80—83. Alsted műveinek különböző kiadásai bibliográfiai nehézségek elé állítják a kutatót. Valamelyes segítséget nyújt: F.W.E. Roth: J. H. Alsted, sein Leben und seine Schriften. Monatshefte der Comeniusgesellschaft, 4 (1895). 29—44.

¹⁵ Theologia prophetica. Hanau, 1622. Conrad von der Tann-nak szóló ajánlás.

¹⁶ Triumphus Bibliorum Sacrorum seu Encyclopaedia Biblica exhibens triumphum philosophiae, iurisprudentiae et medicinae sacrae. Frankfurt, 1625. Vö. Bisterfeld nézetét, amelyre Apáczai utal: Apáczai Csere János: Magyar Encyclopaedia. Utrecht, 1653, sign. *2v. Quaestiones Theologicae breviter propositae et expositae. Frankfurt, 1627. De Manducatione Spirituali... dissertatio; De Ecclesia eiusque partibus... tractatus. Genf, 1630; Pentateuchus Mosaica et pleias apostolica. Herborn, 1631; vö. még 26. sz. jegyzettel.

¹⁷ Acta Synodi Nationalis... Dordrechtii habitae. Leiden, 1620. Egy Iudicia theologorum externorum című függelék (külön lapszámozással) 38—46., 96—100., 150—154., 221—225. tartalmazza Alsted véleményét a vitás cikkekről. A főszöveg elárulja, hogy csak későn érkezett (115.). Pareus hosszú levélben (uo. 202—231.) kifejezésre juttatta támogatását.

¹⁸ Clavis Artis Lullianae, et verae logices duos in libellos tributa. Strasbourg, 1609; Bernhadi de Lavinheta Opera Omnia quibus tradidit Artis Raymundi Lullii compendiosam explicationem. Köln, 1612; a többi címet l. 8. jegyzet. Vö. P. Rossi: Clavis Universalis, arti mnemoniche e logica combinatoria da Lullo a Leibniz. Milano—Napoli, 1960. 179—184.

¹⁹ Artificium perorandi traditum a Jordano Bruno Nolano-Italo, communicatum a J. H. Alstedio. Frankfurt, 1612; sok mnemotechnika található a Systema Mnemonicumban. L. általában: D. G. Morhof: Polyhistor I. Lübeck, 1695. 346—362. (a lülizmusról), 363—381. (a mnemonikáról); F. A. Yates: The Art of Memory. London, 1966. 375—377.

²⁰ Physica harmonica (1616) 2. & 4. könyv.

²¹ A strasbourgi Zetzner kiadta a Clavist és Consiliarius Academicust, és finanszírozta a Lavinheta-féle kötetet; Palthenius megjelentette a Systema Mnemonicumot. Mindkettő hírnevet szerzett paracelsusi, alkímiai és mágikus könyvekkel. Von der Tannra (1567—1639) l. J. H. Zedler: Universal-Lexikon 41. 1705—1706.; Logicae systema harmonicum. Herborn, 1614. (ajánlás) és 15. sz. jegyzet.

²² A Rózsakeresztesekről l. legújabbán F. A. Yates eredeti, de nagyon vitatható nézetét: The Rosicrucian Enlightenment. London, 1972. Vö. a németországi helyzetre általánosan W. E. Peuckert: Die Rosenkreutzer, zur Geschichte einer Reformation. Jena, 1928.

²³ „Non Chemiae professorem me profiteor: sed Physices Chemicae cultorem. Neque enim est quod aliquis ignorantiae frater (o quam ferax est nostrum aevum talium fratrum!) autumet, Chemiam duntaxat agere de metallorum metamorphosi, quam hodie multi sugillant. Non ita est...” Physica harmonica, 223.

²⁴ The Beloved City (l. 1. jegyzet), Hakewill, Twisse, Mede és mások véleményeit mellékelve: The Worlds Proceeding Woes and Succeeding Joys... or the Triple Presage of Henry Alsted. London, 1642. A Thesaurus három újabb herborni kiadást ért el (1628, 1637, 1650).

²⁵ Kvac sala, J.: Bisterfeld János Henrik élete. Századok, XXV (1891). 447—478., 545—577.; uő.: Az angol—magyar érintkezések történetéhez 1620—1670. Századok, XXVI (1892). 709—719., 793—810. Kvac sala óta alig foglalkoztak ezzel a fontos tárggyal.

²⁶ Turris David... hoc est Sylloge demonstrationum quibus invictum robur religionis asseritur. Hanau, 1634; Turris Babel destructa, hoc est Refutatio argumentorum, quibus utuntur omnis generis ad stabiliendam confusionem in negotio religionis. Herborn, 1639.

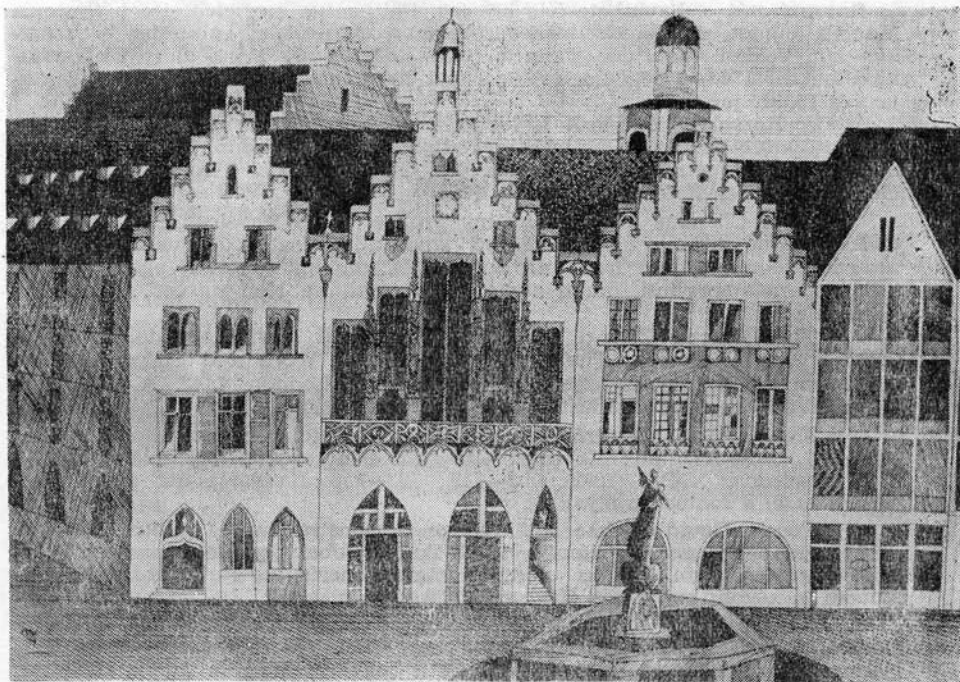
²⁷ Régi Magyar Könyvtár II.; Szinnyi József: Magyar írók élete és munkái I. Budapest, 1891. 129—131.; Nagy Béla: A Heidelbergi Káté Magyarországon. Budapest, 1965. 80—81. Az is jellemző, hogy a Turris Babelben Alsted sokkal több helyet szentel az Antitrinitáriusok megcáfolásának, mint korábbi Theologia polemicájában.

²⁸ Mind az apja, mind az anyai nagyapja lelkész volt (Neue Deutsche Biographie); az első Caspar Olevian barátja volt (Lippert: i.m. 11.).

²⁹ Philosophia dignè restituta, a cambridge-i egyetemnek szóló ajánlás, kelt „Herbornâ Nassaviorum, ex... Scholâ, ubi Whitakeri vestri quaedam scripta typis descripta sunt“.

³⁰ Legújabbban: Bán Imre: Apáczai Csere János. Budapest, 1958; M. Zemplén Jolán: A magyarországi fizika története 1711-ig. Budapest, 1961. 173—176. Vö. Comeniusra hatásával kapcsolatban: J. Červenka: Die Naturphilosophie des J. A. Comenius. Prága, 1970. 25—27., 31—41.

³¹ Alsted és Comenius 1629 utáni viszonyára: Kvacsala: Bisterfeld. 458., 470.; Blekastad: i.m. 374—375.

Cseh Gusztáv: A Rhömer tér Frankfurtban

Tudomány és marxizmus

Korunk egyik legégetőbb kérdése a tudomány, a technika és a termelés területén fellépő gyors átalakulások minél eredményesebb és tudatosabb felhasználása az emberiség jóléte, a társadalom előrehaladása érdekében.

A társadalom alapjaiban és műszaki struktúrájában végbement forradalmi átalakulásokat azok az új természettudományos felfedezések határozzák meg, amelyek bizonyos mértékig továbbviszik a század eleji tudományos forradalmat. A marxista kutatók számára nyilvánvaló tehát, hogy korunk legfőbb jellemzője a kettős forradalmi átalakulás, egyrészt a szocialista forradalom, másrészt a tudományos-műszaki forradalom kiteljesedése; mindkettő — sokrétű ok—okozati összefüggésben — kölcsönösen befolyásolja és feltételezi egymást. Ma már senki sem vitatja a tudománynak korunk társadalmi fejlődésében játszott meghatározó szerepét.

Századunk 50-es, 60-as évei kivételes szellemi pezsgést hoztak világszerte. Ennek eredményeként jelentkeztek azok a korszakalkotó felfedezések az elméleti természettudományok terén, amelyek azóta az egyetemes tudományos szemlélet közkincesivé váltak, és amelyeknek a társadalom gazdasági, technikai fejlődésére gyakorolt hatása különösen termékenyítő (még akkor is, ha ez a hatás nem mindig egyértelműen pozitív előjelű).

Ma már senki sem tagadhatja vagy kisebbítheti az olyan tudományos vívmányok korszakalkotó fontosságát, mint a relativisztikus kvantummechanika, a rezonanciaelmélet, a komplementaritás elve vagy a valószínűségszámítás, a genetika, a kibernetika, a molekuláris biológia és a futurológia kiugró eredményei, amelyek — külön-külön és összhatásukban — a civilizáció új korszakának határkövei.

Az igazi tudományos gondolkodás — a dogmatizmus fékező hatásának következtében — nemegyszer csak kerülők és heves küzdelmek útján jutott érvényre, mint ahogy az a kibernetika, a genetika, a valószínűségszámítás esetében történt.

A társadalmi fejlődés és a tudományos kutatások terén fellépő új eredmények közti összefüggések kutatásában — ezen a sokoldalú, termékeny és ugyanakkor annyi ellentmondást magában rejtő területen — fejtí ki munkásságát Valter Román, akinek ez irányú tevékenysége két évtizedes termékeny múlttra néz vissza. Tagadhatatlan érdeme, hogy hazánkban az elsők közt — ha nem elsőként — vetette fel, bátran és mély hozzáértéssel, korunk technikai és tudományos forradalma s a szocialista forradalom, a szocializmus építésének kiteljesedése közti szoros kapcsolat kérdését, és megfigyeléseiből eredeti elméleteket és téziseket szűrt le. Tanulmányozta a termelés anyagi bázisának fejlődését, s ezzel új szempontokat kínált a Romániában kibontakozó első ipari forradalom alapos elemzéséhez. Eredeti módon közelíti meg a hazánkban kibontakozó tudományos-műszaki forradalom kérdését:

felhívja a figyelmet a tudományos-műszaki forradalom és az első ipari forradalom célkitűzései közti szoros összefüggésre a népgazdaság iparosítása, a mezőgazdaság szövetkezetesítése, a tömegek kulturális színvonalának emelése függvényében, mindvégig szem előtt tartva hazánk gazdasági fejlődésének viszonylagos elmaradottságát a legfejlettebb nyugati országokhoz képest.

Valter Roman ültette el a köztudatba azt a tételt is, miszerint napjainkban egy második ipari forradalom van kibontakozóban, és ennek megfelelően a tudományos-műszaki forradalom területén is szükségesnek látszik egy egységes, átgondolt irányvonal kidolgozása.

A szerző munkásságáról szólva ki kell emelnünk azokat az érdemeit, amelyek — hazai és nemzetközi vonatkozásban egyaránt — élenjáró szerepet biztosítanak számára a tudományos és technikai fejlődés társadalmi, politikai és kulturális vetületeinek, emberi vonatkozásainak tanulmányozásában. Az ismert angol marxista tudós, John Bernal és még néhány más neves külföldi kutató mellett ő is azok közé a kevesek közé tartozik, akik fokozott komolysággal és szenvedéllyel fordulnak korunk komplex és sokoldalú tudományos jelenségei felé. Valter Roman többnyire eredeti megvilágításba helyezi a tudományos-műszaki forradalomnak azokat a vonatkozásait, melyek világsszerte feltartóztathatatlanul jelentkeznek, s amelyeknek a gazdasági, politikai és társadalmi életre, valamint a nemzetközi kapcsolatokra és a hadviselésre, sőt magára az egyénre gyakorolt hatása napjainkban annyira nyilvánvalón döntő jelentőségű.

Első, 1954-ben megjelent ilyen tárgyú művétől egészen most megjelent könyvéig számos tanulmány és nagyobb lélegzetű munka fémjelzi Valter Roman tevékenységét. Kiemelkedő fontosságú az 1965-, 1968- és 1970-ben napvilágot látott négy utolsó munkája, valamint ez a most megjelent kötet*, melynek ihletője és forrása a legutóbbi két pártkongresszus tudományosan, mélyen megalapozott, történelmileg meghatározó jelentőségű elemzései voltak, azok a kiemelkedő értékű eszmék és tézisek, melyeket Nicolae Ceaușescu elvtárs fejtett ki a tudomány társadalmi szerepéről, a tudományos kutatások és a kutatók korunk társadalmi fejlődésében betöltött szerepéről.

A szerző ezúttal egy, az eddigieknél is bonyolultabb problémakörből meríti tanulmányainak tárgyát, a tudomány (különösen a természettudományok) és a dialektikus materialista, valamint a történelmi materialista világnézet közti rendkívül bonyolult, összetett kölcsönhatásra összpontosít.

A könyv alapeszméje már az előszóban tömören jelentkezik. Arra alapozva, hogy a marxizmus szükségképpen alkotó módon fejlődik a tudomány minden új, jelentősebb felfedezésével, a szerző kiemeli a tudomány és marxizmus kapcsolatát és lényeges összefüggéseit. Rámutat arra, hogy fejlődésük folyamán kölcsönösen gazdagítják egymást, és ebből egyenesen arra a következtetésre jut, hogy ha a marxizmus a múlt század nagy felfedezéseinek korában, az ipari forradalom feltételei közt jött létre, akkor ma, a nagyméretű tudományos-műszaki forradalom, az új, korszakalkotó felfedezések korában a marxizmusnak is, mint minden tudománynak, szükségképpen gazdagodnia kell, a fejlődésnek egy magasabb fokát kell tükröznie.

A könyv három részre tagolódik. A *Tudomány és materializmus* rész írásai a filozófia és a természettudományok fejlődése közti kapcsolatot elemzik, s jórészt 1954 és 1967 között keletkeztek. A marxista dialektika módszerének szükségességét hangsúlyozzák az alapvető fontosságú kutatási területeken, s rámutatnak arra, hogy

csak e módszer segítségével kerülhető el a tudomány ún. „válsága“. A szerző szoros együttműködést sürget a természettudományok kutatói és a társadalomtudományok művelői között, mert enélkül nem lehet sikereket elérni egyik kutatási területen sem.

A könyv második része (*A tudomány és a marxizmus klasszikusai*) három tanulmányt foglal magában: ezek a forradalmi gondolkodás nagy képviselői, Marx, Engels és Lenin nézeteit ismertetik a tudománynak és technikának az emberiség fejlődésére gyakorolt hatásáról. Ez a három tanulmány — információs anyagának bősége mellett — különösen tanulságos egyrészt azért, mert hangsúlyozza a marxizmus alapítóinak alkotó, antidogmatikus szellemét, másrészt mert a marxizmus klasszikusainak idevonatkozó, elszórt, vázlatosan felvillantott nézeteit rendszerezi, és a marxista módszer alkalmazásával megpróbálja előre vetíteni a technika és termelés fejlődésének képét. Érdekesek azok a részek is, ahol a szerző a termelőerők és termelési viszonyok kölcsönhatását vizsgálja a tudományos-műszaki forradalom világméretű kiteljesedésének korában, valamint azok a fejezetek, amelyekben a termelőerők anyagi oldalának történelmi fejlődési szakaszairól, ezek fejlődésének okairól és hajtóerejéről, a termelőerők és főként a termelési technika fejlődésének törvényszerűségeiről beszél.

A könyv befejező része korunk tudományos és társadalmi életének fejlődési stratégiáját tárja elénk. Különösen érdekesek a tudományos-műszaki forradalom bizonyos elméleti kérdéseire vonatkozó nézetei: kifejti lényegét, és hangsúlyozza, hogy nem szabad összecsérélni a tudománynak közvetlenül a termelésben játszott szerepét magával a természettudományos forradalommal; felsorolja kezdetének és kiteljesedésének lényeges jellemzőit, a tudományos-műszaki forradalom, a termelés forradalmasítása és az ún. „második ipari forradalom“ összefüggéseit. Elméleti és gyakorlati szempontból egyaránt értékesek azok a tanulmányok, amelyek a vezetés és szervezés kérdéseivel foglalkoznak a tudományos-műszaki forradalom feltételei közt; tanulmányozzák a tudományos-műszaki forradalom és a modern hadászat kapcsolatát, valamint a szocialista, kommunista civilizációval való viszonyát.

Ez a harmadik rész azzal a kiemelkedő esszével zárul, mely a tudomány és a mindenkori hatalom viszonyának komplex kérdését boncolgatja.

A szerző soha, egy pillanatra sem feledkezik meg arról, hogy az általános elméleti megállapításokat a hazai konkrét viszonyokra alkalmazza, a sajátos problémákat viszont a nagy történelmi összefüggésekbe ágyazza be. Ebben az összefüggésben szembetűnő a szerzőnek az a törekvése, hogy — a pártdokumentumok szellemében — minél behatóbban elemezze a népgazdaság és az ipar különböző ágazatainak összehangolását, mely a szocialista építés és a tudományos-műszaki forradalom feltételei között lényeges járuléka társadalmunk szervezettségének.

A könyv utószavát a nemrég elhunyt Grigore Moisil írta; Valter Romannak egy régebben (1970-ben) megjelent művéhez írt széljegyzeteit, észrevételeit fejt ki ebben a néhány lapnyi esszében. Eredeti megfigyelésekben, gondolatokban gazdag sorai ma is megőrizték érvényüket. Különösen fontosak a társadalomtudományoknak a társadalom fejlődésére gyakorolt szerepéről, a marxista társadalomtudomány alkotó módon való továbbfejlesztésének szükségességéről vallott nézetei.

A Tudomány és marxizmus című kötet megjelenésével társadalomtudományi, politikai irodalmunk újabb tudományos értékkel gazdagodott, mely nemzeti és nemzetközi vonatkozásban egyaránt alkotó módon járul hozzá a marxista filozófia továbbfejlesztéséhez.

Miron Nicolescu

G. CULLMANN—M. DENIS-PAPIN—A. KAUFMANN: A hír tudománya. (Az információelmélet alapjai). — Századunk második felének leglátványosabb statisztikái, grafikonjai a tudomány-technikai fejlődés ritmusát, méreteit és következményeit elemzik; felméri az új felfedezések és megvalósítások tömegét, a hatalmas információanyag elcsajátításának időtartamát. G. Klaus szerint a fejlődés felgyorsulását elősegítő tényezők egyike éppen az információ komponens fokozatos tökéletesedése, vagyis a tapasztalatok és az elsajátított elméleti tudás rendszerezésének, feldolgozásának és terjesztésének általános szintű korszerűsítése. Ez a probléma ebben az összefüggésben is — mint mindenütt az alkalmazott tudományágakban — két részre oszlik. Egyfelől az információelméletre és az eszközül szolgáló matematikára, másfelől az információs anyagot hordozó feldolgozó és közvetítő technikai felszerelések realizálását lehetővé tevő tudományokra. Cullmann, Denis-Papin és Kaufmann könyvében az információ definíciója és tulajdonságainak tárgyalása előtt a „matematikai emlékeztetőben” megtalálható minden olyan fogalom, amely az információelmélet alapjainak megértéséhez szükséges. A szerzők összefoglalják a legfontosabb tudnivalókat a számolásról, a számrendszerekről és a logaritmusokról, különös figyelmet fordítva a kettes alapú szám- és logaritmusrendszerre és ennek rendkívüli szerepére az információelméletben. Ezután elemzik a valószínűségszámítás és a statisztika tartományába tartozó fogalmakat. Az információelmélettel foglalkozó fejezetekben az üzenetek általános tulajdonságait tárgyalják, nem az információ eredetével foglalkoznak tehát, nem egy bizonyos üze-

Aki a „modern” művészet útvesztőiben el akar igazodni, megbízható kalauzként ajánljuk neki Koczogh Ákos könyvét*. Koczogh először is pontosan elemzi az egyes művészeti irányzatokat, kezdve az impresszionizmussal (a hangulat művészetével), folytatva a szimbolizmussal (jelpép és zene kapcsolatával), a szecesszióval (a századforduló művészetével) s utána sorban a szürrealizmussal, a dadaizmussal („vicc és gyermekdedség”), expresszionizmussal, futurizmussal (a jövő dinamizmusával), a kubizmussal („alapformák művészetével”), konstruktivizmussal („építő művészetel”), folklorizmussal (népi és népies irányzattal), archaizmussal („régí forma, új tartalom”), közben külön fejezetben, „vissza a természethez” címmel a natúra és az ars, azaz a természet és a művészet újszerű kapcsolatának tisztázását végzi el, majd a negroizmusról (négerék és fehérek), és végül a szocialista realizmusról mint a közösségi művészetről szóló résszel zárja könyvét.

Minden történeti elemzés és összefoglalás után bemutatás következik művekből: irodalomból, képzőművészetből (festmény, szobor, épület), s ezen a ponton külön is ki kell emelnünk Koczogh könyvének nemzetközi példatárát. Minden egyes fejezetet tömör összefoglalás zár le.

Koczogh Ákos könyve a magyar művészettörténetírásban az első sikerült összegezése a korunk művészeti ágazatairól szóló legfontosabb tudnivalóknak, beleértve a filmművészetet is. Amikor korunk társadalma egyre inkább egységesül, egyre jobban elmosódnak a határok a társadalom egyes osztályai és a különbségek a társadalom rétegei között, ugyanakkor a valóságról alkotott kép, amit a művészet mutat föl a kíváncsi embernek, egyre sokrétűbb, egyre szövevényesebb tükreát adja a világnak. A művészet, ha a valóság diagnosztája akar lenni, nem tűrheti a hazugságot, s távol áll tőle az a csinált világ, amely a reneszánsztól kezdve jellemezte az európai társadalom életét, mondhatni egészen a XX. századig. Gondoljunk a nagy teátrális külsőségekre, a művészet által fölfokozott emberi gesztusokra, a szenvedélyek, az érzelmek színpadias kifejezésére, a pásztorjátékokra, a rokokó pipiskedésére, a biedermeierre, az utóbbi újjászületésére az I. világháború szörnnyű éveiben. A XX. század művészete viszont elutasítja a hazugságot, a valóságot elrejtő díszleteket, pontos láttelelet akarja adni a valóságos élet teljességének, mélységben, magaságban és szélességben egyaránt. A születő látteletek a művész világnézetének és ízlésének megfelelően rendkívül változatos képét adják a valóságnak. Korunk művészete annak bizonyítéka, hogy a teljes valóság megismerésétől még messze vagyunk, de mindenfajta ábrázolási mód egy lé-

* Koczogh Ákos: A modern művészet útjai. Népművelési Propaganda Iroda. Budapest, 1972.

péssal közelebb visz bennünket a valóság teljesebb megismeréséhez és a kapcsolatok megértéséhez. Természetesen a művészet nem helyettesítheti a tudományt sem szociológiai, közgazdasági, sem biológiai stb. értelemben, de értékes hozzájárulás lehet a megismerés útján a valóság mélyebb megragadásához. Koczogh Ákos fő érdeme egyrészt az, hogy türelmes azok iránt a művészeti irányzatok iránt, amelyek önmagukat is komolyan véve járulnak hozzá a valóság lényegének foltárásához, ugyanakkor egyik irányzatot sem tartja egyedül üdvözítőnek, hanem dialektikusan szemlélve a stílusirányzatokat, mindegyik alkotásában észreveszi azt a mégoly csekély igazságot is, amely megérdemli a figyelmet az előbb mondottak értelmében.

Koczogh számára nem az izmusok az érdekfejtők, hanem a művészi magatartás, az a bizonyos „alapállás”, amelyből kiindulva a művész szembesíti magát a valósággal, a világot önmagával, visszaadva alkotásban azt, amit magán átérezett, amivel érzelmileg is azonosult, amit tehát érzékelt, fölfogott a világból, *értelmesen* fejezve ki magát az *értelmes* ember számára.

Ezt az értelmes kifejezést veszi nagyon komolyan Koczogh is, amikor írásban határozza meg a modern művészet főirányainak a lényegét. Íme néhány példa. Lehet-e világosabb, érthetőbb és tömörebb megfogalmazás adni a futurizmusnak a Koczoghénál: „A futurizmust a mozgás, dinamizmus jellemzi, s minden olyan stílári eszköz, mely ezt kifejezheti. Nem érdeklik a részletek, a jelzők és melléknevek, csak az élet iramának kifejezése: főnévi igenevekkel. Miután az életben a dolgok egymás mellett vannak és történnek: az egyidejűséget, a szimultán megjelenítést hívja segítségül. Mindenben a cselekvést, tettet, mozgást, akarást juttatja kifejezésre.” Vagy a természet és a művészet legújabb értelmezésének: „A természeti alakzatokat követő és kereső stílus nem azonos a természetességgel, hiszen lehet igen keregett, modoros is. De általános jellemzője: a természetközelség érezhető s látható jelenléte, a természet formációinak (sejtrendszer, gyökérzeti struktúrák, kavicsok, kövek, kristályok, kagylók, csigaházak stb.) művészi áttétele, újraköltése. Irodalomban: természet és ember közötti szerves kapcsolat kifejezése, zenében: a természet hangjainak magasabb rendben való újraköltése.” Tehát ez az új „naturalizmus” a „természeti formák és a művészet” új értelmű kapcsolata. A természet nem egyszerre, hanem fokozatosan és minden korban más-más értelmű szereppel jelent meg a művészetekben. Ezt Koczogh szemléletesen vezeti le a primitív embertől az egészen magasrendű műalkotásokat létrehozó művész természet-szemléletéig. — Újabb példa: Mi az *archaizmus*? Erre Koczogh így válaszol: „nem utánzás, hanem hasonló magatartás a régmúlt idők művészetével: az anyagszerűség és egyszerűség jegyében.” És hivatkozik többek között Medgyessy Ferencre éppen, mint Henry Moore-ra. Kár, hogy Koczogh könyve írásakor még nem ismerte Baranyi Ká-

net jelentésével, hanem az információ kifejezésének és továbbításának formáival. A könyv összefoglalja a jel és az információelmélet fő kérdéseinek a termodinamikával és a kibernetikával való kapcsolatát is. Külön érdeme a szerzőknek, hogy sehol sem feledkeznek meg fogalmaik filozófiai, pszichológiai és szociológiai vonatkozásainak elemzéséről sem. „Az információ létezik, ez tagadhatatlan” — írják a szerzők — „egyike azoknak a formáknak, amelyekben a külső világ a tudatban megjelenik. A világ üzenetei, az információhordozók szüntelenül módosítják környezetünket. Meghatározzák benső állapotunkat és szabályozzák reakcióinkat.” A szerzőknek ez a magyarázata mutat rá talán legvilágosabban az információelmélet fontosságára és az információk szerepére az ember életében. (Gondolat, 1973.)

MIHAI EMINESCU: Kék virág. — Hogy rokon töről fakad-e Novalis „kék virág”-a meg az Eminescué, hangulatos komparatistikai vizsgálat tárgya lehet. Annak mindenképpen örülhetünk, hogy a posztumusz Kakassy-válogatás ezt a címet kapta a Tanulók Könyvtára-sorozatban: a gyöngéd, a romantikus Eminescu, akiben a bölcselői hajlam sosem hallgattatta el a szerelmi líra bensőséges hangjait, joggal számíthat arra, hogy utat lel a kiadvány fiatal olvasóihoz. Annál is inkább, mert a magyar Eminescu-fordítók színe-javának tolmácsolásában olvashatjuk a nagy életmű reprezentatív alkotásait: Apirily Lajos, Bajor Andor, Berde Mária, Deák Tamás, Dsida Jenő, Finta Gerő, Franyó Zoltán, Kacsó Sándor, Képes Géza, Kiss Jenő, Majtényi Erik, Márki Zoltán, Szabédi László, Székely János, Szemlér Ferenc érdeme, hogy ez a

kötet műfordítás-kultúránk irodalomtörténeti értékű dokumentumaként is megkülönböztetett figyelmet érdemel. (Dacia, 1973.)

BENEDEK ZOLTÁN: A széke Szamos földjén. — Ma-napság kevés népszerűbb tárgyköre van az ismeretter-jesztő irodalomnak, mint a földrajz: turistakalauzok, út-leírások és egyéb műfajú földrajzi könyvek tucatjai fo-rognak közkézen. Ezek közül különös élményben részesíte-nek az olyanok, amelyek egy-egy ismertnek vélt hazai táj-ra vezetnek, és bebizonyítják, mennyi mindent nem tud-tunk róluk: így legközelebb sokkal „felvilágosultabban” nézzük majd az illető tájat, s a figyelmünket eddig meg nem ragadott részleteket a rá-ismerés arisztotelészi örömé-vel vesszük szemügyre. Ilyen könyv az itt recenziált is, amely a Szamos alsó folyásá-nak vidékét főleg geológiai vonatkozásaiban mutatja be színvonalas ismeretterjesztő szinten, már középiskolások számára is hozzáférhető stí-lusban, s amelyet vonzó ol-vasmányanyag egészít ki a régi lápvilágról rajzolt képek-vel. Sok ilyen könyvre lenne szükség sok más hazai tájeg-yégről is — esetleg épp az ezt is magába foglaló sorozat ke-retében. (Dacia, 1973.)

Kolozsvári magyar muzsiku-sok emlékvilága. — Öt muz-sikus — öt műfaj. Valamen-nyi írás melléktermék. Ru-zicska György zongorista és zeneszerző önéletrajzot ír; Déryné, aki drámai szerepek eljátszása mellett éneklésre is vállalkozott, emlékezik; Bras-sai, a polihisztor, Liszt Fe-rencsel polemizál a cigányze-ne ürügyén; Bartalus István zenetudós történelmi „be-szélyt” komponál; Farkas Ödön, a Zenekonzervatórium igazgatója a művészi zenéről

roly újvidéki művész szobrait; egy új kiadásban Baranyi művészetét is beépíthetné kitűnő mun-kájába, hisz archaizmus és technicizmus összege-zésére éppúgy szemléletes példa, mint ahogy az a szimbolizmus és a folklorizmus egyesülésére, s nem nélküli a konstruktivizmussal és a pueri-lizmussal való kapcsolatokat sem.

Ugyanígy lehetne idézni valamennyi irányzat néhány soros tömör összefoglalását. A szerző nem olyan értelemben veti mérlegre az egyes irányza-tokat, hogy közülük melyik ér többet vagy keve-sebbet. Megelégszik a pontos leírással, a dolgok néven nevezésével. Egyes megállapításaihoz vol-na mit hozzátenni, de csak olyan értelemben, hogy végül is mondjuk a *gyermekrajz*, a gyermeki szemlélet és őszinteség címen elkönyvelt „művé-szeti” termék vajon a szó klasszikus értelmében mennyiben képzőművészeti alkotás. Ezt a kérdést Koczogh nem veti föl, hanem azt láttatja, hogy ezek a szemléletmódok mennyiben ösztönözték új-fajta és figyelemreméltó látásra a művészeket, mennyiben gazdagították a művészi kifejezés esz-közeit és lehetőségeit.

Nem fejtí ki az ízlés és megszokás szerepét és jelentőségét, de pontosan rámutat arra, ahol erre rá kell mutatni, hogy a hagyomány elleni küzde-lem az újszerűség jegyében azért jogosult, mert az eddigihez képest a valóságnak egy eddig nem vagy csak kevésbé ismert oldalát mutatja meg, és hogy ami váratlan, akár a zenében, akár a képző-művészetben vagy az építészetben, még az ipari formatervezésben is, az végül is a megszokás foly-tán bevetté válik, megszokottá, törvényszerűvé, még az az irányzat is, amely semmiféle törvény-szerűséget nem tűr meg. Nem ártana a következő kiadásban körüljárni azt a kérdést is, hogy ilyen körülmények között meddig művészet a művészet, s műalkotás a műtárgy.

Koczogh idézi Kodály Zoltánt Bartók *Énekes já-tékairól* szóló írásából: „nagy e játékok tisztán emberi értéke is: fokozzák a társas érzést, élet-örömet” — és most itt érdemes magát Koczoghot idézni: „talán nincs is már értelme mindannak az emberi erőfeszítésnek, mely művészetben és peda-gógiában, lélektanban és társadalmi mozgalmak-ban a gyermek és játéka felé fordult, mint az, hogy visszavezesse az embert elveszett önmagához, szabad és őszintén komoly gesztusaihoz.” Tehát a játékos emberhez, amit nemcsak Huizinga után kell komolyan vennünk, hanem — többek közt — Latinovits Zoltán nagy jelentőségű *Ködszurkáló* című könyvének idevágó fejtegetései alapján is. S noha mindez igaz, mindez helyes, azért nem árt hangsúlyozni azt is, ami a mégoly bájos gyermek-rajz és az igazi művészeti alkotás között mint színvonalbeli különbség mégiscsak létezik és meg-állapítható. Koczogh szintén érzékeli a kérdést, s amikor a gyermekrajzokkal kapcsolatban művésze-ket idéz, köztük Pollockot, Tobey-t, Michaux-t, Mathieu-t, *szeszélyes esetlegességről* beszél, ami alkalmi *öleteket* szül, legföljebb kézügyességet, „anélkül hogy megközelítené a művészi jelkép-rendszer-teremtés elemi föltételeit”. Ebben már

lehetetlen észre nem venni a kritikai értékelést. Lényegében itt éppen arról van szó, hogy más a játékosan szeszélyes ötlet, és megint más a művészi jelképrendszer-teremtés szellemében létrejött műalkotás.

A könyv bizonyítja, hogy Koczogh Akos módszeresen figyelte korunk különböző irányzatainak kialakulását, mozgását, áramlását és belső fejlődését. Közben nemcsak a maga számára tisztázta a jelenségeket és a fogalmakat, hanem szeme előtt tartotta azt az embert is, akinek a számára a művészek alkotnak. Úgy tisztázta a kérdéseket, hogy azokat a nézők számára is érthetően fogalmazhassa meg. Ezért nem kerülte el a figyelmét egyetlen lényeges vonatkozás sem.

Nagy súlyt helyez arra — s ez külön érdeme könyvének —, hogy a példatárban az alkotók megválogatásával is kifejezze: az izmusok történetét nem szükséges csak nyugat-európai szemellenzővel látni és láttatni. Az ő világa számára létezik Közép-Kelet-Európa is, ezért egyenrangú felekként iktatja be a közölt irodalmi és művészeti anyagba a román Octavian Băncilă, Brăncuși-t, Cosbucot, Ionescót, Tzarát, Lucian Blagát, Tuculescut, Panait Cernát, a bolgár Elin Pelint, a cseh Brezínót, Nezvalt, Wolkert, Dvořákot, Janáčeket, Vincent Hložnikot, a szerb Generalićot, a szlovén Ivan Cankart, a szerémségi Fejes Imrét, a lengyel Reymontot, s természetesen az orosz—szovjet irodalom és művészet alkotóit és alkotásait. A németországi Moholy-Nagy, a franciaországi Vársárhelyi éppúgy szerepelnek, mint Kós Károly, Mattis Teutsch János, Nagy Imre, Szervátiusz Jenő és Tibor.

S még valamit meg kell jegyeznünk. A magyar művészettörténeti munkák legtöbbje nyelvezete miatt élvezhetetlen, sőt olvashatatlan. Egyrészt a felelőtlenül használt sok idegen szó, amikor az olvasónak magának kell kitalálnia, hogy a szerző a többnyire gyűjtőfogalmat jelentő idegen kifejezésen mire is gondol, másrészt pedig sok-sok szerző a mondanivalóját ködbe, valóságos „kultúr-bódületbe” burkolja, s mire az olvasó kihámozza az értelmét, rá kell döbönnie, hogy rendszerint semmi érdemleges értelem nincs a szósznak. Schiller mondotta: ha a művészet válságba kerül, annak a művészek az okai. Ugyanazt kell mondanunk a fenti jelenséggel kapcsolatban is. Pedig nemcsak a szakmabeliek, hanem a laikusok is szívesen elolvasnák a könyveket, ha úgy írnák őket, ahogyan M. Burrows írt a *Holt-tengeri tekercekről*, vagy ahogyan Lyka Károly, Ferenczy Béni írt. Egyáltalán, ahogy ma már a nagyközönség számára írni illik. Nem tolvajnyelven, nem zagyva kifejezések összehordásával kápráztatni el a jóhiszemű értelmiségit embert, hanem úgy fogalmazva, hogy aki olvasni kezd, az valósággal bele is ragadjon a szövegbe, s ne tudja abbagygni, míg végig nem olvasta. Nem volna szabad lennie külön „szakmainak” és külön „ismeretterjesztőnek” minősített nyelvezetnek, hanem egyszerűen közérthetőnek, ha a művészettörténetírás nem akarja elidegeníteni a művészettől a műbarátot, az olvasó embert.

TÉKA

értekeznek. Ki-ki a más messziségét folytatja, talán az utolsó kivételével. Itt együtt jelentkeznek, s így van ez jól, ha nem azzal az igénnyel lépünk fel, hogy Kolozsvár múlt századi zenei életét történelmi összefüggéseiben ismertessük meg, hanem csak egy kis péle-méle-t dobunk fel azoknak az életéből és munkásságából, akik amellet, hogy muzsikáltak, még emlékeztek, vitatkoztak, műkedvelősködtek is az irodalom irányain. És melléktermék magába az összeállítás is. Lakatos István több zenei monográfiával adósunk. Vegyük a kolozsvári emlékvilágot emlékeztetőnek vagy előlegnek? (*Kriterion*, 1973.)

HORIA BRESTOIU: Acțiuni secrete în România în preajma și la începutul celui de al doilea război mondial. — A különféle hírszerzők romániai tevékenysége már az első világháborút követően is elég élénk volt, de a második világháborút megelőző időszakban, a kémkedés „a nagy alkalomhoz” illő arányokat öltött. Természetesen nem tétlenkedett a román hírszerzés és a kémelhárítás sem, a nagyvezérkar *deuxième bureau*-ja, illetve a miniszterelnökségnek közvetlenül alárendelt titkos szolgálat, valamint a sziguranca detektív-testülete — amely íme, egy adott történelmi helyzetben a haza ügyét is szolgálta — honnentesben eléggé hatékonyan felhasználta a szikofanták hadait. A munkahipotézis igazán nem volt bonyolult: Románia nemzeti létének biztosítása. De komplikált volt a kivitelezés: nemcsak az ellenséges titkosügynökök cseppet sem lebecsülendő ügyessége okozott sok fejtörést, bizonyos esetekben komoly problémát jelentett az is, hogy a szövetséges ügynökök, akik nem mindig dolgoztak a román

szervek tudtával és beleegyezésével, önálló akciókat kezdeményeztek, amelyek stratégiaiilag egyeztek ugyan Románia távlati érdekeivel, de taktikailag kényelmetlen helyzetbe hozták a román kormányokat, hiszen már egyre nehezebben lávíroztak a kisebbek érdekeit igen gyakran nem sok figyelemre méltató nagyok ellentétes érdekeinek ütközési szférájában. (*Editura științifică, 1973.*)

KISS JÁNOS: Díszelőadás. — A *Tegnaptól holnapig* című Forrás-kötetével széles körű visszhangot keltett kolozsvári szerző harmadik könyve. A helyszín, sőt a szereplők is lényegében azonosak, s még csak nem is a meglehetősen szűkre szabott cselekmény hoz újat a bemutatkozó kötethez viszonyítva, hanem a jelentősen megnövekedett mesterségbeli tudásról árulkodó, árnyaltabb jellemábrázolás s a korábbi írásokban megmutatókóznál jóval igényesebb, hajlékonyabb, művészebb stílus. Egy város melletti falu hétköznapi reggelének néhány órájában hiú vagyak és remények, kisszerű mesterkedések, civódások és mélyebb konfliktusok tárulnak fel a szerző ironikus láttatásában. A részletek gazdagsága Kiss János lélekábrázoló epikájának lehetőségeit igazolja, olvasmányosság és művészi színvonal összekapcsolhatóságát bizonyítja. (*Kritérion, 1973.*)

KORNAI JÁNOS: Erőltetett vagy harmonikus növekedés. Gondolatok a gazdasági növekedés elméletéről és politikájáról. — „Ha pszichoanalízist végeznénk a távlati tervezők s a gyakorlati tervezőkkel együttműködő elméleti közgazdászok körében, sajátos terv-skizofrénia tüneteit fedoznénk fel. Az első számú lélek a »harmonia-lélek«. A

Koczogh könyve jó példa arra, hogyan kell írni, fogalmazni a legnehezebb kérdésekről is, kevés szóval, pontosan, tömören, világosan és közérthetően.

Az egyes irányzatokat bemutató kis tanulmányokat érdemes volna külön kötetben is megjeleníteni, hogy mint *kézikönyv* ott legyen a művészet berkeiben s a kiállítótermekben eligazodni vágyó műgyűjtők, műbarátok keze ügyében.

Szj Rezső

Mitológiai kislexikon

A háborús idők légoltalmi kiadványaira vagy magoló nebulók kezefogásától elpiszkolódott grammatikák fedelére emlékeztető barna kötéstábla senkit meg ne tévesszen, mert a több éves vesződség, amelyről a könyv* szerzője, Szabó György az olvasóhoz intézett „töredelmes vallomásában” beszámol, a Horatius emlegette Hymettuséval (mézéről és márványáról híres hegy Attikában — *Carmina* II. 6.) vetekedő édességű mézet termett. Gyönyörűséges olvasmány ez bizony nemcsak a tudnivágyó diákok részére avagy a keresztretjtényfejtők népes táborának, hanem azoknak is, akikben a klasszikus ókorral való újabb találkozás az oly sok titkos szorongással és boldog megkönnyebbüléssel teljes ifjúságot idézi vissza.

A kötet igazi értéke azonban — kiadói ívszámahoz viszonyított gazdag tartalmán túlmenően — az ókortudomány mai álláspontját érvényesítő koncepciójában rejlik. A szerző tudniillik végképp szakít a reneszánsz óta meggyökeresedett antikvitáskultusszal, amely csak a görög-római világra korlátozódott, s a klasszikus ókor művelődési örökségének fogalmát kiterjeszti a Hellással és Rómával szorosabb kapcsolatba került mediterrán népek hagyományaira is. A figyelmes olvasót ekként maguk a lexikon címszavainak összefüggései győzik meg arról, miszerint az „európaiság” gránitszirt-tömörségű alapkövének vélt görög szellem igazi nagy erénye nem az eredetiség, hanem a három évezred távlatából is párját ritkító szintézis, az a képesség, amellyel az úgynevezett folyamamenti nagy kultúrák (az egyiptomi és a mezopotámiai) vívmányait egybeötvözte a kisázsiai népek ismeretelemével, és azon világszemléletek helyett, amelyekre a természet vak erőinek többé-kevésbé okkult formába burkolt uralmának hiedelme nyomta reá a bélyegét, megalkotta a maga emberközpontú gondolatrendszerét, a mítoszokból és mondákból verve hidat az Olümposz és a valóságos lét között.

* Mediterrán mítoszok és mondák. Mitológiai kislexikon. Kritérion Könyvkiadó. Bukarest, 1973.

A modern kor tehát immár nemcsak ihletért, nem az elveszettnek vélt harmónia utáni nosztalgiaiával vagy mint az erkölcsnemesítő példák tárához nyúl vissza az antikvitáshoz, de azzal a tudományos meggyőződéssel is, hogy az emberi én és a társadalmi tudat kialakításán munkálkodó tényezők törvényszerűségeit a fejlődés egyik jelentős szakaszában a vallástörténet kritikai szemüvegén keresztül követheti a leginkább nyomon. Ennek a felismerésében a román Mircea Eliade mellett világviszonylatban is oroszlanrésze van a temesvári születésű Kerényi Károlynak, akinek tanácsát, miközben a múlt „mélyseges mély kútjába” ereszkedett alá, Thomas Mann is kikérte a *József és testvérei* megírásához.

Teljes mértékben indokolt tehát a szerzőnek ama nézete, hogy „az igazi mítosz nem egy személyre vagy helyre vonatkozik, hanem általános jelentőséggel bír, s az osztálytársadalom kezdetén élt embernek megfelelő színvonalon magyarázza a természet és társadalom, a világ és az ember eredetét, szokások, intézmények kialakulását, a társadalmi és emberi kapcsolatokat és sok egyebet”.

Mivel a mítosz azonban a lét alapvető kérdéseire keres választ, szükségszerűen a valóság megfigyelésén alapszik, és mint ilyen a legképtelebb ábrázolási, illetve megoldási kísérlet is — valóságselemből lévén összerakva — tartogat legalább egy szemernyi igazságot, amely az osztálytársadalom végső kifejlésének küszöbére jutott korunk emberének is okulására szolgálhat.

Mennyire meggondolkoztató, példának okáért, hogy az ókori szemlélet, noha külön-külön megisméyesítette az elemeket, a természeti jelenségek periodicitását biztosító legfontosabb tevékenységeket mindig egyetlenegy istenségre ruházta. Így lesz a reggelente látszólag keletről útra kelő Nap megtestesítője az egyiptomi mítoszokban Rá (Ré), Mezopotámiában Samas, a görögöknél pedig Hélios, valamilyen örök égi utasok s egyben az igazság mindent látó istenei. Hasonló vaskövetkezetességgel érvényesülnek végső soron az emberi életet szabályozó erkölcsi normák is. A bibliai Jób, a mezopotámiai Gilgames, a görög Kadmosz állhatatosságuk jutalmául nyugalmat nyernek; a szakadatlanul bosszút forraló Médeának, számos mítoszváltozat szerint, számkivettetés lesz az osztályrésze; a férjgyilkos Didót Aineiasz iránti viszonzatlan szerelme emésztí el; Thészeusz-nak Ariadnéval szembeni csalfaságáért azzal kell bűnhődnie, hogy az ő feledékenységé okozza édesapja halálát. Persze, a motívumok, erények és bűnök összehasonlító vizsgálata — miként *Az olvasóhoz* intézett előszavában Szabó György is utal rá — a párhuzamok szinte áttekinthetetlen szövetségébe torkollnak, viszont nincs is talán a mitológiai kislexikonnak egyetlen olyan lapja, amely ne szolgáltatna bizonyosságot a természetes erkölcsnek istenek és emberek fölött álló hatalmáról.

Egy kedves pályatársamtól hallottam volt, akit a jó sors néhány évre a lausanne-i egyetemre sodort, hogy az ottani neves művelődéstörténet-professzor előadásait minden évben rendszeresen

TÉKA

kettes számú lélek: az „*ütem-lélek*.” E kiragadott sorok hűen tükrözik mindazt, amire a kötet anyaga, a szerzőnek a rotterdami közgazdasági főiskolán elhangzott előadássorozata épül. S ez nem más, mint annak a gyakorlatnak a bírálata, amely egy-egy ország fejlődését pusztán a termelés növekedési ütemének mutatóján méri. Betekintést kapunk a harmonikus és diszharmonikus növekedés különböző kérdéseibe, a növekedési ütem és az életszínvonal, az ütem és a gazdasági egyensúly közötti szoros kapcsolatok vizsgálatába. (*Akadémiai Kiadó, 1972.*)

VÁRNAI PÉTER: Oratóriumok könyve. — A szerző 113 oratorikus mű elemzéséből vezeti le azokat az eszközöket, amelyekkel a zeneszerző az oratórium — a színpad nélküli dráma — drámaiságát megvalósítja. A könyv időben 600 évet fog át — Guillaume de Machant Rheimsi Nagymiséjétől (1364) Balassa Sándor Kassák-Requiemjéig — és nemcsak a szigorúan vett oratóriumokat tárgyalja, hanem az énekhangra és zenekarra írt, de nem színpadra szánt zeneműveket is. Az értékes függelék a szakkifejezéseket, valamint a fontosabb egyházzenei művek latin és magyar szövegét tartalmazza. (*Zeneműkiadó, 1972.*)

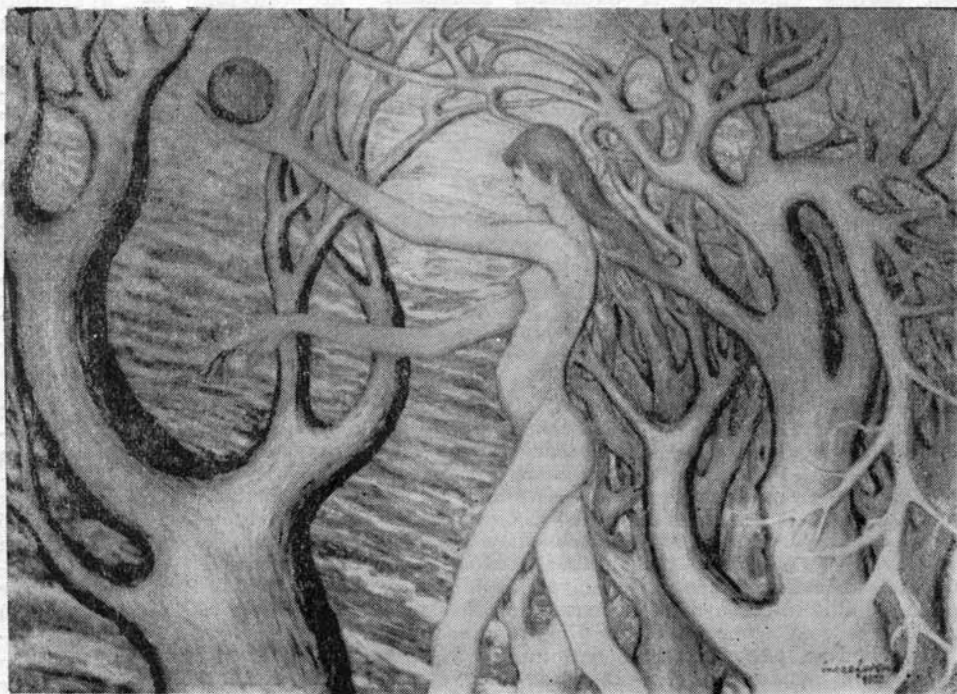
SZABÓ ZSIGMOND: Törpe óriások. Korszerűen a hormonokról. — A kiadónak a sajtóban hírül adott, természettudományos kézikönyvek megjelentetésére vonatkozó terve ezzel az első kötettel a megvalósulás szakaszába lépett. Szabó Zsigmond könyve a „törpe” belső elválasztású mirigyek óriási szerepét ismereti; e mirigyek szövettanát, anatómiáját, a kóros működésük következtében fellépő betegségeket írja le kor-

TÉKA

szerű irodalmi adatok alapján. Az olvasmányos, mégis mindig szigorúan tudományos munka hézagpótló; középiskolai tanárok és diákok, egyetemi hallgatók és minden érdeklődő olvasó hasznos kézikönyve. (Dacia, 1973.)

ezzel az első hallásra meghökkentő mondattal kezdte: „Kedves Barátaim, Európa, mielőtt még földrésszé lett volna, nő volt.” Nos, Szabó György jóvoltából e franciás szellemességgel megfogalmazott metamorfózist mi is átélhetjük most, hisz könyvével karnyújtásnyi távolságba hozta hozzánk a dolgok lényegére törő emberi szellem hiedelmek mögé álcázott tudásvágyát. A *Mediterrán mítoszok és mondák* olyan mementő ebben a vonatkozásban, amelyet akár naponta érdemes lesz fellapoznunk.

Engel Károly

Incze Ferenc: Élet

Irodalom, politika, történelem

Bányai László *Bánffy Miklós közéleti szerepe* című tanulmánya (IGAZ SZÓ, 1973. 9.) élénk érdeklődést keltett mind az irodalom, mind a történelem kutatói között. Az írás jelentőségét nem csupán a benne közölt — nagyrészt eddig ismeretlen — adatok, hanem az az árnyalt kritikai elemzés biztosítja, amellyel a szerző Bánffy Miklóst, főként közéleti tevékenységét értelmezi; jól látja Bánffy Miklós és Kisbán Miklós munkásságának összefüggéseit, az író és a közéleti ember viszonylagos egységét: „Bánffy Miklós és Kisbán Miklós, a magán- és közéleti ember, valamint az író közti különbség és hasonlóság, az irodalmi mű és kulturális tevékenység, valamint a közéleti, politikai tevékenység közti összefüggés talán bonyolultabb és ellentmondásokkal teltebb, mint sok másnál. De egyiket jobban megértjük a másik révén. S Bánffy azok közé a típusok közé tartozik, akik életük alkonya felé forrnak ki és válnak súlyosabbá.”

Bánffy Miklós irodalomszervező munkásságát boncolgatva, Bányai a következőket állapíthatja meg az *Erdélyi Helikonról*, illetve az *Erdélyi Szépműves Céh*ről. Mindkettő „bikariasztó vörös posztó az erdélyi magyar reakció szemében, amely egyeduralmat gyakorol kulturális intézmények, irodalmi társaságok, lapok és folyóiratok zöme fölött.”

„Bánffy Miklós hajlékonyabb felfogása nemcsak gyanús volt a hígvelejű konzervativizmus szemében, hanem veszélyes megbontása a vezetőkörök egységesen vaksi, előítéletekkel és parlagisággal teli sorainak. Hiszen Bánffy még a pesti kormányzókörökkel szemben is fenntartotta az önálló vitapartner szerepét, ahelyett, hogy olyan pártfogók pórázán járt volna, akik saját országuk ügyét is szakadékbba vitték, nemhogy a romániai valóságban eligazodni képesek lettek volna.”

Dilettáns volt-e csupán Bánffy? — kérdezi Bányai László, majd így válaszol: „Az első világháború végső kifejléséig mindenestre, az irodalmi, művészeti életben és politikában egyaránt. De a forradalmak után elkötelezőbb szakasz kezdődik életében. Ha meg is marad nem egy régi lazasága, mind markánsabban alakul ki a politikus és az irodalmár benne. A saját határai és ellentmondásai közt, arisztokratikus mezét még ideiglenesen sem tudva levetni, de egyre súlyosabban képvisel valami elütöt saját osztályában.”

Különösen figyelemreméltóak az írás ama vonatkozásai, amelyek újabb adalékokkal gazdagítják Bánffy politikai szerepéről kialakult képünket. Feleleveníti Bányai a Magyar Népközség megszervezését a királyi diktatúra idején, és méltatja az 1938-ban elfogadott kisebbségi statútumot. „Ez a statútum — írja — minden korlátja ellenére jelentős lépés volt. Annál több híja volt az elvi pontok gyakorlatba való ültetésének. Kétségkívül a magyar párti szűk körű politikával szemben a Bánffyé nagyvonalúbb és hatékonyabb volt s a román kormányzó körökben azokat a személyiségeket kereste, mint Armand Călinescu és Petrescu-Comnen, akik a helyzet tarthatatlanságáról és a kivezető út keresésének szükségességéről szintén meg voltak győződve, noha képtelenek voltak ellensúlyozni a sovíniszta mesterkedéseket a kormányzaton belül.”

Megtudjuk a tanulmányból, hogy a második világháború utolsó két évében Bánffy kockázatos feladatot is vállalt; tevőlegesen kivette részét a hitleri háborúból való kilépésért folyó akcióból. 1943 tavaszán azt a feladatot kapta Kállay Miklós miniszterelnöktől, hogy kezdjen tárgyalásokat Bukarestben a két ország közötti

függő kérdések tisztázására. Ugyanakkor pedig elvállalta Bethlen Istvántól azt a titkos megbízást is, hogy vegye fel a kapcsolatot az angolszász vonal romániai fejével, Maniuval, és jusson egyezsége vele a két ország együttes kilépése végett. Tudjuk, ezek a tárgyalások — sajnos — nem vezettek, nem vezethettek eredményre, s ennek okát Bányai László a következőképpen fogalmazza meg: „A titkos tanácskozás minden nagyobb vonalú összehangolódás ellenére csak az álláspontok kölcsönös tisztázásáig vezetett. Bánffy nem léphetett túl a magyar uralkodó osztályok általános törekvésén: menteni, ami menthető a hitleri front összeomlása esetén.”

Ismeretes, hogy szintén eredménytelennek bizonyultak Bánffy ama törekvései, hogy az észak-erdélyi ellenállási mozgalom bizalmát is élvezve, Horthyt fegyverszűnet kérésére bírja. Bányal idézi Bánffy emlékiratainak e kísérletre vonatkozó részét: „Szeptember 15-én este érkeztem meg Budapestre. Másnap délelőtt Ambrózy kabinet főnök azonnal létrehozta a kihallgatást a Várban... Horthy nagyon levert volt. Szagatottan, bizonytalanul beszélt.” Előbb az emlékiratról volt szó, azután Bánffy külön is hangsúlyozta „a hadi és politikai helyzet valóságait”. „Azt a véleményét képviseltem — írja —, hogy immár feltétlenül szükséges, hogy Magyarország szakítson a németekkel, és Románia példájára fegyverszűnetet kérjen. Horthy elvben elfogadta az álláspontomat, de habozott... Újabb érvelés után megbízást adott, hogy vegyem fel a kapcsolatot Dálnoki Veress Lajos hadseregparancsnokkal, és közöljem a következőket: Veress vezérezredes keressen egy megbízható, oroszul jól beszélő tisztet, aki át tudna menni a szovjet arcvonal parancsnokságához a fegyverszűneti tárgyalások felvételére... A másik cél, ami miatt Horthynál kihallgatáson voltam, az volt, hogy szülővárosom, Kolozsvár megkíméltessek egy ostromnak és háborúnak borzalmaitól.” Ezzel Horthy egyetértett. De az utasítások mind csak szóbeliek voltak, Horthy írásban néhány sort küldött csupán Veress címére, „mely közli, hogy Bánffy Miklósnak, a magánembernek a közlését vegye úgy, mint az ő rendelkezését...”

A tanulmány végén Bányai László így sommázza véleményét: „Bánffy idős korában, életének sok ciccakkja után le tudta vonni kora keserves eseményeinek lényeges tanulságait, s a történelmi fordulatot nemcsak felismerte, hanem szembe is tudott fordulni a hitlerista árral.”

*

Bányai László tanulmánya sajátos módon viszi tovább azoknak az írásainak szemléletbeli és módszertani kvalitásait, amelyeknek egy része még a felszabadulás előtt a népfront korszakában kiteljesedő Korunk oldalain jelent meg. Balogh Edgár a következőképpen határozza meg *A Korunk szintézise 1938—1940-ben* című tanulmányában (*Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, XVII. évfolyam, 1973.1.) ezt a szakaszt: „Mint kommunista szellemű folyóirat a Korunk Gaál Gábor szerkesztése alatt úgy vált közeletti tényezővé a romániai magyarság soraiban, hogy évről évre növekvő mértékben nemcsak kívülről bírálta a társadalmi és szellemi jelenségeket, hanem maga is beállt munkatársaival az akkoriban kisebbségieknek nevezett nemzetiségi mozgalmak antifasiszta népfrontjába. Ez a konkrét behelyezkedés az idő és tér koordinátarendszerébe, a marxi—lenini elmélet gyakorlata »itt és most«, a romániai magyar olvasók minden elvont spekuláción felülkerekedő eligazítása az egyre bonyolultabbá váló közügyekben, a sajátos honi begyökerezés és népszolgálati magatartás »vallani és vállalni«-erkölce nem egyszerre állott elő, hanem az értelmi ifjúságot foglalkoztató közproblémák, így a parasztság és a munkásság meg a középrétegek, a nemzeti kérdés, a Dunavölgye és Kelet-Európa társadalmi és történeti fogalomkörének megragadása útján, egy szláv—román—magyar egymásrautaltság tudományos elemzésével forrott ki.”

Nos, Bányai László említett cikkei (*Német „Mitteleuropa“ és a dunavölgyi összefogás; Dunamenti múlt; Visszatérő dunamenti történelem; Erdély és a felvilágosodás*) ezt a szellemet, e szellemnek megfelelő történelmi koncepciót fejezték ki. A nagy közös szabadságharcos hagyományokat elevenítették föl a kelet-európai népek szabadságát és függetlenségét veszélyeztető Drang nach Osten-nel szemben. Balogh Edgár így értékeli az erdélyi felvilágosodásról szóló cikket: „Bányai László Erdély történetének ápolását nemcsak a feudális emlékezéssel, hanem azzal az egyoldalú társadalombírálattal szemben is megvédi, amely »kikezdte a rendi összefogás emlékét ápoló transzilvánizmust, anélkül, hogy helyébe a népi összefonódás, a közös művelődési és munkatér társadalmi tényét állította volna«. A francia forradalom másfél százados emlékének szánt különszám gazdag francia és európai

anyagát ő egészíti ki Erdély és a felvilágosodás történelmi tárgykörével, s kísérletet tesz a magyar—román történeti viszonylatok általános dunavölgyi képbe való behelyezésére, új Szent Szövetség veszedelmét láttatva a hitleri Harmadik Birodalom célkitűzéseiben.“

NEMZETI SZUVERENITÁS, GAZDASÁGI HALADÁS (Era socialistă, 1973. 20.)

Ștefan Năstăsescu, a nemzetközi élet és a világgazdaság néhány alapvető fontosságú kérdését elemző írásában egyebek mellett a fejlődő országok államosítási törekvéseivel és lehetőségeivel foglalkozik.

Abban a gazdaságtörténeti korszakban, amelyben a fejlődő országok területén idegen érdekeltségek aknázzák ki a természeti kincseket, vagy amelyben az önálló gazdasági fejlődés útjára lépő államok gazdaságfejlesztésük előmozdításáért idegen tőke közreműködésére is igényt tartanak, kivételes fontossága van annak, hogy ezek az államok valóban szabadon rendelkezzenek természeti kincseikkel.

Ilyen körülmények közepette a fejlődő országok erőteljesen hangsúlyozzák: szuverenitásuk jogot biztosít arra is, hogy saját — közelebbi és távoli — érdekeiknek megfelelően szabják meg a kiaknázás feltételeit. Az országok nemzeti érdekeit szem előtt tartó kormányok arra töreksenek, hogy a nemzetközi cégek adminisztrációjában és a profitok felosztásában minél nagyobb, lehetőleg többségi részesedést biztosítsanak a maguk számára.

Számos ázsiai, afrikai és latin-amerikai ország az intézkedések sorozatával törekszik vagy az idegen ellenőrzés alatt levő nagy fontosságú lelőhelyek államosítására, illetve kisajátítására, vagy a kiaknázást szabályozó szerződéses feltételek javítására.

A független fejlődés útjára lépett országok gazdasági-társadalmi adottságai bizonyos esetekben megkövetelik az idegen tőke és a nem hazai szakemberek közreműködését. Nyilvánvaló, hogy az idegen tőke és szakembergység közbejöttére a gyengén fejlett országok kincseinek kiaknázásában csakis az érdekelt kormányok kifejezett kérése alapján kerülhet sor, s bizonyos jól meghatározott feltételek tiszteletben tartása elengedhetlenül szükséges. E feltételek egyike: az érdekelt fejlődő ország kormányának ellenőrzése az idegen tőke minden, az illető országot érintő tevékenysége fölött.

Năstăsescu kifejti, hogy a nemzetközi jog az államosítás és kisajátítások kérdésében elismeri az alkalmazhatóságot az állam minden javát illetően, akár nemzeti területen, akár külföldön találhatók e javak. Az ENSZ-közülés már egyik, 1952. évi határozatában lezárta: az államosítás joga nem összeegyeztethetetlen a Világszervezet Chartájának alapelveivel.

A természeti kincsek államosításának gyakorlata felszínre hozott jó néhány módszert. E módszerek nem azonosak minden államban: különbözőségeik meghatározói az illető államok haladó osztályainak — főként a munkásosztálynak — a fejlettségi és szervezetségi színvonala, a nemzeti felszabadító mozgalom hatóereje s más, az illető állam belső életét jellemző társadalmi-politikai tényezők.

Bizonyos esetekben az államosítások következtében az idegen cégek „anyaországai“ megkísérelték kétségbe vonni a nemzeti kormányok jogát a nemzeti területen levő nemzeti kincsek államosítására. A szerződések érvényességére hivatkoztak, és az úgynevezett szerzett jogokra; ez utóbbi jogcímmel rendszerint az államosítást követő kielégítést igényelték.

Năstăsescu szerint az ilyen jellegű érveket sem jogilag, sem erkölcsileg nem lehet alátámasztani, mert a magánfelek nem nemzetközi jogi alanyok, tehát nincsenek a szuverén államokéval egy szinten érvényesíthető jogaik. A *pacta sunt servanda* elve nem mindig alkalmazható a szuverén államok által a külföldi monopóliumoknak nyújtott koncessziókra, minthogy ezek a belső jog hatáskörébe tartoznak, így belső kormányzati intézkedésekkel érvényteleníthetők vagy módosíthatók.

Ehhez a — sok nemzetközi jogász helyeselte és a Hágai Nemzetközi Bíróság alátámasztotta — jogi érvhöz társul az az erkölcsi argumentum, amely szerint az államosítás tulajdonképpen csak részleges jóvátétele az abból kialakult helyzetnek, hogy idegen gazdasági szervezetek hosszú ideig kizsákmányolhatták a nemzeti természeti kincseket és munkacserét.

Persze adódhatnak helyzetek, amelyekben az államosítás jogát alkalmazó

ország beleegyezik az államosítás feltételeinek megvitatásába azzal az állammal, amelynek állampolgárait érintik a törvényes intézkedések. Ilyen esetekben megállapodhatnak bizonyos kompenzálásokban is. De az államosítás feltételeinek megtárgyalása nem az államosítást eszközölő állam valamely jogi kötelezettségéből ered, hanem politikai megfontolások következménye: az államosító ország hozzá kíván járulni a jobb együttműködés légkörének kialakításához vagy fenntartásához.

ÉRTÉKMENTESÉG ÉS JOGSZOCIOLÓGIA (Valóság, 1973. 10.)

Az érték és az „értékmentes” társadalomtudomány weberi felfogása olyan alapvető elméleti tévedéseket hordoz, amelyeknek marxista alapokról történő tanulmányozása és tudatosítása ma is igen aktuális. Erre az időszzerű feladatra vállalkozik Peschka Vilmos *Az érték és az „értékmentes” jogszociológia weberi koncepciója* címen közölt cikke.

A weberi értékfelfogás egyik sajátos jellemzője az, hogy alapvető ellentétet, lényegi összeegyeztethetlenséget tételez a végső értékek (szép, igaz, jó stb.) között, amiből mind az értékek világának, mind az értékelésnek, a választásnak irracionális mivoltára következett. Erről a társadalomfilozófiai alapról az első weberi lépés az értékmentes tudomány követelménye felé az „értékhez kapcsolódás” és *értékelés* szigorú fogalmi elhatárolása. Az előbbi mint jelentős társadalmi jelenségeknek a kutatás tárgyául történő kiválasztása csupán az empirikus tudományos munka *irányát* szabja meg anélkül, hogy e jelenségek megítélését jelentené az értékek alapján. Az utóbbin, vagyis „értékelésen”, Weber szerint „azt értjük, hogy valamilyen cselekvésünk által befolyásolható jelenséget »gyakorlatilag« elvetendőnek vagy helyeslére méltónak minősítünk”. Az értékeszmék jelenléte empirikusan minden néven nevezendő emberi cselekvésben megállapítható és átéltető, de mivel érvényességük nem igazolható magának az empirikus anyagnak az alapján, a tudománynak nem lehet köze az értékeléshez. A jogszociológia, illetve a társadalomtudomány „értékmentességének” weberi követelménye tehát a valóság és az értékek dualizmusának tételén, az értékhez kapcsolódás és az értékelés szigorú szétválasztásán, valamint ezzel

együtt az értékek és az értékítéletek irracionálisításán alapszik.

A cikk szerzője vitába száll azzal a véleménnyel (Leo Strauss: *Naturrecht und Geschichte*), amely szerint az értékmentes társadalomtudomány, illetve társadalomfilozófia weberi gondolata nem a *lét* és a *legyen* közötti áthidalhatatlan ellentét tételezéséből fakad, hanem csupán abból a tévhitből, hogy a *legyennek* igazi megismerése nem lehetséges. Valójában Weber szerint a *legyen* világában éppen azért lehetetlen a tudomány bizonyítás, mivel az nincs semmilyen meghatározott kapcsolatban a tudomány tárgyát képező lét világával. A weberi koncepció meghaladása tehát annak a bizonyítását tételezi, hogy a *legyen* a létből nő ki, annak sajátos visszatükröződése. A sajátosan emberi munka marxi modelljének elemzése alapján a szerző figyelmét a *lét* és a *legyen* kapcsolatainak azokra a mozzanataira összpontosítja, amelyek azt mutatják, hogy a *legyen* a létből emelkedik ki, hogy a *legyent*, mind tartalmát, mind struktúráját tekintve, a lét határozza meg. Weber a *létet* és a *legyent*, és ennek nyomán az elméletet és gyakorlatot szétszakítja, és így nem is értheti meg, hogy az érték ontológiai forrása nem az egyedi, szubjektív értékpreferenciákban van, hanem a társadalmi lét gyakorlatában abban az összmozgásban, totalításában, amelynek objektív történelmi tendenciáját az emberi lényeg marxi kategóriája foglalja össze. Miként azt az „értékmentes” társadalomtudomány követelményének logikai ellentmondása is tanúsítja, Weber nem értette meg a társadalomontológia sajátosságát, azt, hogy a társadalmi lét objektív jelenségei az emberi teleológikus cselekvések produktumai, az emberi tevékenységek totalításának megnyilvánulásai.

A PARAPSZICHOLÓGIA: FIKCIÓ VAGY REALITÁS? (Voproszi filozófii, 1973. 9.)

A címben feltett kérdés sok évtizede foglalkoztatja a világ tudományos és tudománynépszerűsítő irodalmát. A közlemények nagyobb része feleletlenül reklámozás, csak kisebb része felel meg a tudományos igazságkeresés követelményének. A szovjet pszichológusok társaságának képviselői, V. P. Zinscenko, A. N. Leontyev, B. F. Lomov és A. P. Lurija, tanulmányukban áttekintik a

parapszichológia területeit, módszereit, múltját és jelenét, s utalnak a kutatás jövőbeli távlataira.

A parapszichológia tárgya egyrészt az emberi érzékenység minden olyan formája, amely az ismert érzékszervek tevékenységével meg nem magyarázható információfelvételt biztosítja, másrészt az élő szervezetnek a fizikai jelenségekre gyakorolt minden olyan hatása, amely izomerő kifejtése nélkül (kívánság, gondolat) ráhatás stb. útján) következik be. Az első jelenségcsoportba tartozik a *telepátia* (távolbaérzés, információcsere az érzékszervek kizárásával), az ún. *tisztánlátás* (események, jelenségek „érzékelletti” érzékelése, clairvoyance), a *jövőbelátás* (később bekövetkező események nem észíthatatlan alapuló megjövendölése), a „*varázsvesszővel*” való kutatás (biofizikai effektusnak is nevezik; lényege az, hogy némelyek egy „antenna” segítségével állítólag képesek felfedezni a föld alatti vizeket, ércteléreket stb.), a *paradiagnosztika* (orvosi diagnózis felállítása a beteggel való közvetlen kapcsolat nélkül). A fizikai jelenségekre gyakorolt hatás formái: a *pszichokinetika* (gondolati ráhatás a környező tárgyakra), a *pszichofotográfia* (a fényképezőgép lencséjébe tekintő ember képessége egy elképzelt tárgy filmre rögzítésére), a *paramedicina* (gyógyítás kézrátétellel stb.). Mindezekre a jelenségekre a parapszichológia mellett a pszichotronika, bioinformatika, biointroszkópia és más elnevezések is használatosak. A közelmúltig, helytelenül, a hipnózist is a parapszichológiához sorolták; ma a hipnózist csak módszernek tekintik, mellyel hasonló jelenségeket is ki lehet váltani. Ugyancsak hibás a parapszichológiához kapcsolni egyfelől a jógát, másfelől az asztrológiát és más, ún. okkult tanokat.

Európában rendszeres parapszichológiai megfigyeléseket 1882-től folytatnak, amikor Londonban létrejött az első ilyen rendeltetésű társaság. Becslések szerint ma a világ 30 országában több mint 240 parapszichológiai laboratórium és társaság működik — többségük az Egyesült Államokban. Az újabb szervezetek közt híressé lett az Edgar Mitchell őrrepülő alapította korporáció, melynek célja a paramedicina és a pszichokinetika fejlesztése, s szaktanácsadói közt van például Wernher von Braun. A parapszichológiai társaságok és egyes magánszemélyek kiadványok sokaságával népszerűsítik a tudományukat. Az Egyesült Államokban 10, Olaszországban 6, Angliában 5 ilyen jellegű folyóirat jelenik meg, de sok más országban is kiadnak még szak-

lapokat. M. Billig adatai szerint 1960—1970 közt a parapszichológiai folyóiratok 143 pozitív és 9 negatív eredményt záruló kísérletről számoltak be, ugyanakkor a pszichológiai folyóiratok, melyek csak ritkán foglalkoznak a parapszichológiával, 13 ilyen tárgyú cikket közöltek, s ezekből 8 pozitív eredményekről ad hírt. A pszichológusok nemzetközi társaságának alapszabályzata tiltja a parapszichológiai témák tárgyalását kongresszusain; az első kivételt 1972-ben tették, amikor Tokióban meghallgatták egy amerikai parapszichológus beszámolóját.

A Szovjetunióban a húszas években L. L. Vasziljev leningrádi professzor indította el a parapszichológiai kutatást; Ukrajnában B. B. Kazinszkij végzett hasonló tevékenységet. Munkájuk eredménye három monográfia (1959, 1962). Parapszichológusokat egyesítő szovjet tudományos társaság nem alakult, de sok tudományos-technikai szervezetben működnek ilyen részlegek a telepátia, a biofizikai effektus, a telekinetika vizsgálatára. Tagjaik különféle folyóiratokban közlik az eredményeket. Sokkal több azonban a napisajtóban, tudománypopularizáló és ifjúsági folyóiratokban megjelenő ismertetés, melyek sokszor tudományosan nem igazolt eredményeket is hiteleseknek állítanak be. Mind a szovjet, mind a külföldi híradások hajlamosak egymás eredményeinek eltúlzására. Az amerikai sajtó szerint például 1966-ban sikerült telepátikus kapcsolatot létesíteni Moszkva és Novoszibirszk, illetőleg Leningrád között, ami nem felel meg a valóságnak; ugyanakkor a szovjet sajtó is pozitívnak minősítette a Föld és az Apollo—14 űrhajó közt szervezett telepátikus „szeánszok” eredményét, amit később maga Mitchell megcáfolt.

A parapszichológusok tábora tarka képet mutat. A pszichológiai alapképzettiségük mellett mérnökök, matematikusok, fizikusok, orvosok találhatók közöttük, akiknek célja nemegyszer egészen „gyakorlatias”; új módszert felkutatni információk közlésére (telepátia), robbanószerkezetek távolról történő felrobbantására (telekinetika) stb. A szakemberektől mindenütt el kell határolni a sarlatánokat, akiknek célja kihasználni a „normálistól” eltérő képességekkel rendelkező, sokszor beteg alanyokat.

A parapszichológia kezdetben primitív módszereit az utóbbi időben modernizálta az egzakt tudományok módszereinek és eszközeinek az alkalmazása. Sokan, miközben az emberi agy tevékenységét az elektronikus gép működéséhez

hasonlítják, és a paranormális jelenségeket az elektromágneses kisugárzáson alapuló fizikai jelenségeként kezelik, mechanikusan vetik alá a jelenségeket a számításoknak és méréseknek. A műszeres kísérletek azonban hoztak már pozitív eredményeket is. A parapszichológusok ugyanekkor igyekeznek tökéletesíteni a műszerek nélküli kísérletek módszereit; a szubjektív megállapításokat a telepátikus kontaktus megállapításában például „bíróságok” felállításával próbálják kiküszöbölni (M. M. Bongard és M. Sz. Szmirnov).

Mivel a parapszichologikus jelenségek körül annyi csalás és misztifikáció történt, érthető sokak hitetlensége és ellenérzése. A kísérletek egy része azonban igazolja az ismert érzékszerveken kívüli érzékelés eseteinek létezését. Nehézséget okoz az, hogy ismeretlen még az a „csatorna”, amelyen az információ halad, vagy a ráhatás kiváltódik. Ezen a téren eredményeket ígér a szervezett elektromágneses mezejének mint információtovábbító eszköznek a kutatása. Ilyen irányú kísérleteket már folytatnak rovarokon, állatokon és embereken, de ezt a munkát egyelőre kevesen kapcsolják össze a parapszichológiával. A tanulmány szerzői szerint megérte a helyzet a parapszichológia intézményes fejlesztésére, s a legsürgősebb feladatok közé tartozik a tudománytalan koncepciók kiküszöbölése, a különféle intézetek ilyen irányú kutatómunkájának összehangolása, és az ellenőrzött eredmények közlése a népszerűsítő sajtó előtt a tudományos kiadványokban.

KASSÁK MÁSIK ARCA (Élet és Irodalom, 1973. 42.)

Lengyel Balázs, a modern magyar líra egyik legjobb ismerője, az *Újhold* egykori szerkesztője az irodalmi köztudatban élő Kassák-képpel, a szigorú, más nézeteket és egyéniségeket meg nem tűrő, végtelenen elfogult irodalmi vezérről élő emlékekkel a saját emlékeit állítja szembe. Azt persze Lengyel Balázs sem tagadja, hogy Kassák „mindig a magát mondta. Nem azért, mert ügyes taktikus volt, hanem éppen azért, mert nem volt taktikus. Új művészetet hirdető és teremtető író volt, nem hasznos vagy hasznosnak vélt kompromisszumok zsonglőreje. Elhivatottságában szuverén.” A sűrű konfliktusokra emlékező idősebbektől eltérően e cikk (*Kassák másik arca*) szerzője a maga nemzedékének a Kassák-

portréját vázolja fel — a szuggesztív egyéniség vonzó, nem pedig taszítóerjét hangsúlyozva, amikor kijelenti: „a puritán, az őszinte, a kemény Kassák — és éppen ez a más a mi tapasztalatainkban — mégis méltányos és másokra figyelő volt. Indulatosságában sosem vált önössé, sebei miatt vakká, szívtelessé. A paranóliát idegosztályi sűrűségben produkáló irodalmi életben személyisége biztos emberi egészséget mutatott. Ellenvetésre, érvekre fogékony volt még haragjában is. Igaz, már-már szeretett indulatba jönni, mert tehetsége, szelleme ilyenkor fokozottan dolgozott. De azt sohasem tapasztaltam, hogy a vitát személyes tétre terelte volna, vagy hogy érveit tekintélyével vagy sértődöttségével toldotta volna meg. Merem állítani: egyetlen vagy szinte egyetlen volt az idősebb írók közül, akivel az egyenlőség jogán lehetett vitatkozni, sőt akivel gyakran élvezet volt a szellemi torna.”

Alkotáslélektani szempontból is érdekes visegrádi epizódot idéz föl Lengyel Balázs, melynek szereplői az idős Kassák és a cikkíró öreg édesanyja. Íme, a történet: „Egy ízben anyám a kerti sétaúton a földet tartó kőfalhoz vitte Kassákot, s rámutatott egy virágra, amely a kő között, sőt a kővön egy cseppnyi földből hajtott ki. — Ezt írja meg! — mondta. — Ezt a virágot. — Nyugtalanító pillanat volt. Mondom, két és fél év volt közöttük — és egy század. A virág a kezdődő magyar szimbolizmus témája lehetett volna (ha nem inkább Tompa Mihály tollára illő allegória), Reviczky még megírhatta volna. Ady már alig. Kassákot mégis megérintette, meghatotta a témaajánlat. Írt egy verset anyámnak. Egy öregasszonnyal beszéltem címen.”

ANGLIA, 1985 (Le Monde, 1973. 8927.)

Jean Wetz cikkében az angliai Rothschild-ág egyik jeles képviselőjének a következő prognózisát ismerteti: ha Nagy-Britannia nem vállal bizonyos áldozatokat, megtörténhet, hogy 1985-ben már Európa egyik legszegényebb országa lesz, s megszűnik „a világ legbefolyásosabb államainak sorába” tartozni.

Lord Rothschild annak az agytrósztnak az irányítója, amely Heath miniszterelnök megbízásából a kormány hosszú távú gazdaságpolitikájának a tanulmányozásával foglalkozik. A vezetése alatt működő szervet az angolok *think tank-*

nek (gondolattartály) nevezik. A lordnak egyébként nem ez az első prognosztikai megnyilvánulása; tudománypolitikai megnyilatkozásai régebben is méltó feltűnést keltettek és nagy vitákat kavartak. Családjában azzal tűnik ki, hogy a legkevésbé a bankügyletek érdeklik.

A londoni sajtó „a kabinet számítógépének” tekintett Rotschild megnyilatkozását nemcsak szenzációsnak, hanem egyenesen botrányosnak minősíti. *A The Times* szerint a kormányt kellemetlen helyzetbe hozta lord Rotschild nyilatkozata: A Downing Street homályos válaszokkal szolgált arra a kérdésre, hogy vajon a miniszterelnök egyáltalán előlvasa- és jóváhagyta-e a hivatalos futurológus elemzését.

Igaz, Rotschild nyugtalanító kijelentései egy berkshire-i mezőgazdasági laboratórium személyzete jelenlétében hangzottak el, s nem nagyon egyeznek Heath beszédeinek tartalmával: a miniszterelnök rendszerint derűlátón nyilatkozik „minden Nagy-Britanniák legjobbjának” kilátásairól. Akik lord Rotschild stílusát alaposabban ismerik, nem tartják lehetetlennek, hogy „a trükkös számítógép” figyelmeztetésével csak a kormány inflációellenes politikájának az érvényesülését próbálta előmozdítani.

Tézisei egyébként nem eredetiek. Lényegében extrapolálta az egyesült államokbeli Hudson Intézetnek a szakértők által sokat bírált jelentését, amely szerint Nagy-Britannia nemzeti össztermelése 1985-ben alig éri el az NSZK-énak és Franciaországénak a felét, s éppen csak éri az Olaszországit.

A lord egyébként nem elégedett meg a távlatok vázolásával, honfitársai előtt kijelölte a közúdv útját is. Szemléletesen érvelt, a második világháború tanulságaira is hivatkozott, de mértékártó volt a katasztrófahangulat idézésében.

A munkáspárti politikusokhoz köztudottan közel álló lord Rotschild rámutatott: most, amikor egymillió munkanélküli van, fel kell hívni az ország lakosainak figyelmét a fenyegető veszélyekre és nehézségekre, még akkor is, ha mindez megköveteli „ama cselekvési és döntési szabadságaink egy kis hányadának feladását, amelyek megfelelőbbek voltak Viktória királynő idejében, mint korunkban”.

Jean Wetz véleménye szerint a nyilatkozat hullámvérse elül, „a brit állampolgárok többsége ugyanis nehézségei ellenére sem annyira fogékony még, hogy túlságosan komolyan vegye azokat a próféciákat, amelyek szerint az angol-

ok hamarosan alacsonyabb helyre szorulnak az európai és a világhierarchiában”.

BIZALMI VÁLSÁG AZ ORVOSTUDOMÁNYBAN? (La Pologne, 1973. 10.)

Ha századunk elején egy értelmes embernek elmagyarázták volna, milyen nagyszerű eredményeket ér el az orvostudomány a hetvenes évekre, s hogy ugyanakkor ezeknek az áldásaiban számos országban bárki bármikor részesülhet, méghozzá igen csekély ellenszolgáltatás fejében, ha nem épp ingyen — nos, akkor az illető mindezt bizonyára *elhitte* volna. Ehhez elég lett volna a részéről gondolatban követni a múlt század tudományos fejlődésének és társadalmi harcainak irányát. De bizonyára *nem hitte* volna, ha elmondják neki, hogy a fentiek ellenére a hetvenes években tömeges elégedetlenség mutatkozik a betegek sorában mind az orvostudomány, mind az egészségügyi ellátás iránt; nem hitte volna, mert olyan jelenségről van szó, amely az orvoslás történetében merőben új, s épp a közel-múltbeli fejlődés következménye.

Tadeusz Kielanowski, a gdański orvostudományi akadémia professzora, akitől az előbbieket idéztük, a jelenség szociológiai vonatkozásait éppen csak megemlíti; eszmefuttatása a „bizalmi válság” pszichológiai megközelítése — hangsúlyozottan az orvos szemszögéből. Rámutat arra, hogy az emberek döntő többsége a védettség, a biztonság légkörében nő fel a családi környezetben, s különösen akkor veszi körül szerető gondoskodás, ha megbetegszik; az ember tehát gyermekkorából hozza azt az alapvető élményt, hogy ha beteg, az átlagosnál meghittebb *személyes kapcsolatba* lép valakivel, valaki törődik vele és aggodik érte — s ez hozzájárul gyógyulásához. Hogy ez a szubjektív tényező mennyire objektíven hat az egészségi állapot alakulására, kimutatható egy szellemes kísérlettel. Ha a kísérleti állatnak bizonyos fertőzéssel szemben védettséget nyújtó, de csak rövid ideig ható ellenanyagokat adnak be, s egyidejűleg valamilyen „kellemes benyomást” keltenek benne, a művelet többszöri ismétlése után — a kialakult feltételes reflex következtében — már magától az illető „kellemes benyomástól” kialakul az állatban a védettség, azaz megindul szervezetében a koráb-

ban kívülről bevitt ellenanyagok termelése. S ha ez így van a nyúlán és a tengerimalacnál, mennyivel inkább így van a bonyolultabb idegrendszerű, az ilyen hatásokra sokkalta fogékonyabb embernél!

Tadeusz Kielanowski szerint a bajok gyökere ott van, hogy a mai orvosnak — épp a diagnosztika modern fejlődése miatt — annyi objektív tünetre kell figyelnie, szakvizsgálatok esetében annyi műszerrel, készülékkel, laboratóriumi elemzéssel stb. kell foglalkoznia, hogy a *legjobb akarattal sem szakíthat időt* a beteggel való bensőséges kapcsolat megteremtésére. Súlyosbítja a helyzetet a szakosodottság; az a tény, hogy egy beteget rendszerint több szakorvos vizsgál meg, több más szakorvos kezel, s így „az orvos“ („az én gyógyulásomat elősegítő személy“) képzelete és fogalma eltűnik, felszívódik egy ultratechnicizált apparátusban, amellyel szemben a beteg kiszolgáltatottnak, védtelennek érzi magát, amelynek ridegsége riasztja és félelmet ébreszt benne. Ezzel magyarázható egyébként a kuruzslók, önjelölt csodadoktorok iparának virágzása mindenütt, ahol a törvény megengedi, s ki-gyomláhatatlansága mindenütt, ahol nem engedi meg — a sarlatánok ugyan-is, jó lélektani érzékkel, éppen azt nyújtják a betegnek, amit olyan jogsan vár el s olyan kevéssé kap meg a képzett orvosoktól.

Nyilvánvaló, hogy amilyen mértékben kezd hasonlítani a modern szakorvos a mérnökhöz, olyan mértékben látja magát a beteg javításra szoruló gépnek. Minden vitán felül áll, hogy a dehumanizáltságnak ez a nehezen legyőzhető érzése csak ronthat a beteg állapotán — és sokszor többet árthat, mint amennyit a gyógykezelés használhat. Kielanowski professzor cikke tudatosítja bennünk azt a dilemmát, hogy az orvostudomány *nem mondhat le* modern módszereiről; hogy a tucatnyi szakorvos és még számosabb segédszemélyzet hagyományos, „házi-orvosi“ stílusú forgolódását egyetlen beteg körül szinte senki *nem tudja megfizetni*; s végül — hogy ez így nem jó. Hogy miképpen volna jó, azon még ezután kell elgondolkoznunk (első lépésként a len-gyel szakorvosok névtáblát kezdtek viselni a köpenyükön szolgálat közben, hogy legalább a névtelenségből kilépjenek); biztató azonban, hogy a bajt felismertük, beszélünk róla, s mindannyian a modern orvoslás újrahumanizálását tartjuk célunknak.

AZ ÚJRAFELFEDEZETT RAYMOND ROUSSEL

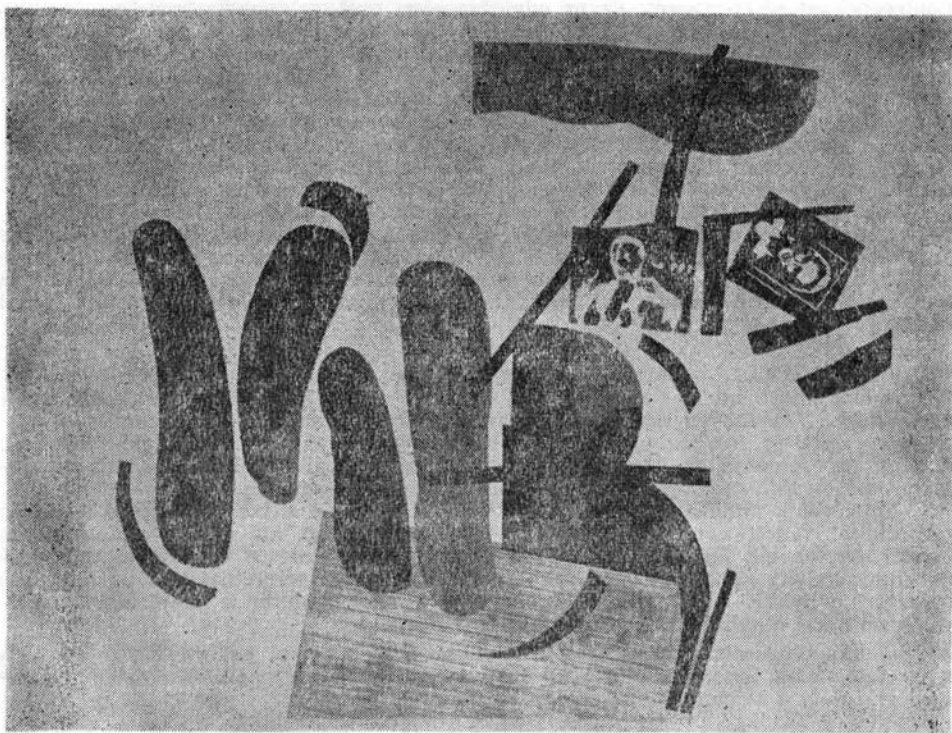
(Frankfurter Allgemeine Zeitung,
1973. 173.)

Az irodalomtörténetek, lexikonok sorra megfeledeztek róla, noha André Breton „a modern kor legnagyobb varázslójának“, Aragon „a zseni tökéletes szobrának“, Jean Cocteau „tökéletesen tiszta zseninek“ nevezte Roussel, Marcel Proust pedig könyveit „csodálatos költői eszközökként“ jellemezte. Amikor 1912-ben *Impressions d'Afrique* című regényének színpadi változatát bemutatták, lelkes hívei közt olyanok voltak, mint Guillaume Apollinaire, Francis Picabia és Marcel Duchamp. Tíz évvel később, a *Locus solus*, majd 1924-ben a *L'Etoile au front* című regényei színpadi átiratának premierjén kitört botrányban csak néhány híve állt mellé, köztük a fiatal szürrealisták, akik úttörőt láttak benne.

A múlt század végétől (1897) Roussel haláláig (1933) sem adták el saját költéségen kiadott könyveit, ma viszont egyre többet beszélnek róla. 1963 óta kilenc kötete új kiadásban jelent meg, a *Locus solus* a Luchterhand Verlag németre fordította, regényei zsebkönyvként is forgalomba kerültek, és elkészült az első Roussel-életrajz is (François Caradec: *Vie de Raymond Roussel*). Helmut Scheffel hosszú cikkben ismerteti ennek a különös embernek és alkotónak különös pályáját, amely a keresett magány ellenére korántsem nélküli a látványosságot (*Dandy, Dichter und Millionär*). Csak néhány adat, érdekesség az életrajzból: Roussel korán árván maradt, ám anyjának évi jövedelme kétféleképpen frankra rúgott; a nyarakat az anya és legkisebb fia (Roussel 1877-ben született) a legelőkelőbb üdülőhelyeken, Nizzában, Aix-les-Bains-ben, Biarritzban, Karlsbadban töltötte. Egyébként Párizs egyik előkelő negyedében laktak, néhány háznyira a Proust családtól, vendégeik közé tartoztak a párizsi opera sztárjai, a regényíró Paul Bourget, a zongorista és zeneszerző Reynaldo Hahn, Proust barátja. Roussel tizenhárom éves korában otthagyta a gimnáziumot, a párizsi konzervatórium zongoraosztályára iratkozott be. Tehetősége a zeneszerzésben, de különösen a versírásban mutatkozott meg. Gyenge idegzetű ember volt, Pierre Janet pszichiáter kezelése alatt állt, akinek feljegyzéseiből sokat megtudhatunk Roussel pszichéjéről. Roussel szenvedélyesen hitt elhivatottságában. Magánélete a külcencé volt; egy szokatlanul hatalmas autót készíttetett például magának, háló-

és fürdőszobával, hogy ne kelljen mások társaságában vonaton utaznia, de amikor ezzel feltűnést keltett (a pápa is felfigyelt az autóra), inkább a vonatot választotta további utazásaihoz. Noha összeköttetései révén fölmentették volna, sőt betegsége is igazolta volna ezt, egyszerű katonaként három évet szolgált az első világháború idején. Egy korábbi kísérlet után 1933-ban öngyilkos lett. Még 1932-ben elkészíttette síremlékét, a köz-

jegyzőjének pedig átadta *Comment j'ai écrit certains de mes livres* című, posztumuszának szánt kéziratát, kifizetve a nyomdásznak a majdani nyomdai költségeket, és megjelölve, hogy a példányokat kiknek kell átadni; ezen a listán többek közt a következő nevek szerepeltek: Robert Desnos, Paul Éluard, Tristan Tzara, René Char, Salvador Dalí, André Gide, Louis Aragon...

Paulovics László: Egy nap emlékei

SZERKESZTŐK-OLVASÓK

CSÖNGEI KÁROLYNÉ (Ajka, MNK). — A *Korunk* 5. számában megjelent, Martin Lajos professzorral kapcsolatos írás nagy örömet szerzett nekünk, unokáinak, mert amellet, hogy a feledés homályából segít kiemelni egy érdemes tudóst, feleletet ad a család egy eddig megválaszolatlan kérdésére is. A közölt Lilienthal-féle levelezést ugyanis egyéb iratokkal együtt édesapánk, ifj. Martin Lajos 1913-ban helyezte letétbe a volt Erdélyi Múzeum Egyetnél (amint ezt a levelezést közlő kutatók is említik — a szerk.), s már azt hittük, a „Piros könyv” elveszett. A *Korunk* közleményéből örömmel értesültünk arról, hogy az iratok megvannak. — Szeretnénk, ha a *Korunk* nem csupán a Lilienthal-levelezést tartaná közlésre alkalmasnak, hanem Martin Lajos tudományos munkásságának ismertetésére is módot találna.

FARKAS SÁNDOR (Székelyudvarhely). — Balázs Ferenc halálával — akinek e néhány sorommal szeretnék emléket állítani folyóiratukban — Székelyudvarhely a legsokoldalúbb muzsikusa vesztette el. Karmester, karvezető, hangszerelő és zenei irányító volt egyszemélyben. Huszonhárom éven át vezette a Művelődési Ház és a város ének- és hangszeregyüttesét. 1948-ban újjászervezte a Filharmonikus Társaságot, amely Bartók Béla nevét vette fel. Rendszeres hangversenyek mellett oktató hangversenyeket is szervezett, s a zenekar irányítását minden esetben ő látta el. 1967-ben a Filharmonikus Társaság zenekarát kamarazenekarrá alakította, s ez az együttes 1968-ban az országos kultúrverseny döntő szakaszán dicséretben részesült olyan műsorral (Mozart: Kis éji zene, Corelli: a-moll Concerto grosso, Bakfark: Lant-tabulatúra), amely neves együtteseket is próbára tesz. 1948-ban népi zenekart is szervezett. Ez az együttes részt vett valamennyi országos kultúrversenyen, 1959-ben országos helyezést nyert, a televízióban is bemutatkozott; s ugyanez biztosította a táncsoport és a népdalénekesek kíséretét a Művelődési Ház előadásain és a vidéki kiszállásokon. 1958-ban az újjáalakult Székely Dalegylet férfikara karmesterének választotta Balázs Ferencet. A centenáriumi hangversenyen, 1968-ban az együttes először adott elő Bartók-művet. 1970-ben a televízió film- és hangfelvételt készített a Dalegylet kórusáról (Palestrina: Már búcsúmat veszem, Beethoven: Himnusz az éjhez, Bartók: Huszárnóta stb.). A kisipari termelőszövetkezetek vegyeskarával ugyancsak ő szerzett országos elismerést Udvarhely zenei életének: 1964-ben az országos kultúrverseny fővárosi döntőjéről második díjat hoztak haza, 1966-ban pedig a Román Kommunista Párt megalakulása negyvenötödik évfordulójának tiszteletére rendezett kultúrverseny tartományi szakaszán nyertek díjat. Balázs Ferenc kezdeményezte és vezette a Művelődési Ház karnagyképző tanfolyamait is. Távozásával nagy veszteség érte városunk zenei életét.

HELYREIGAZÍTÁS. — Novemberi számunk 1728. lapján sajnálatos sajtóhiba folytán az első hasáb utolsó bekezdésétől a második hasáb harmadik bekezdéséig (Lengyelország...) a szöveg érthetatlenné vált. A helyes szöveg a következő:

„Az 1956-os forradalom és a sztálinizmus alkonya új próbák elé állítottak. A poznańi eseményeket követő igazságszolgáltatási eljárások kapcsán más szociológusokkal együtt engem is kijelöltek politikai szakértőként.

Feladatunk annak a megállapítása volt, hogy vajon a megmozdulásokban való részvétellel vádolt személyek kollektív pszichózis hatása alá kerültek-e, s milyen mértékben tehetők felelőssé cselekedeteikért. Hogy a kérdésre válaszolhassunk, elemeznünk kellett mind politikai, mind nemzetgazdasági vonatkozásban az általános helyzet befolyását a motivációkra. Számomra ez jelentette a szociológiai ismeretek politikai alkalmazhatóságának első példáját.

A szociológusokat szakértőknek tekinteni egy politikai perben egyet jelentett a szociológiának tudományként való elismerésével. Szóval az 1956-os esztendő Lengyelországban a szociológia történelmi dátuma.”

Sumar

* * * Eveniment de importanță istorică 1795 • Gáll János: Dinamica revoluționară a structurii societății noastre 1799 • Balogh Edgár: Oglinda unei generații 1803 • Kovács János: Fábry Zoltán și revista arădeană Genius 1807 • Csehi Gyula: Un an liniștit: 1764 — Le Breton intervine 1813 • Szabó Csaba: Limbă și prozodie 1821 • Cs. Gyimesi Éva: Studiu de tipologie stilistică 1835 • Kerényi Károly: Esența mitului și a tehnicii 1843 • Szöcs Géza: Despre lirica lui Weöres Sándor 1849 • Weöres Sándor: Poezii 1858 • Veress Pál: Alegeri în Ciuc 1861 • Orbán János: Medicina socială și sociologia 1865

NOTE

* * * Opera Maghiară de Stat la 25 ani 1871 • Balogh Edgár: Exemplul lui Darvas József 1872 • Kántor Lajos: „Ecclesia“ sau exigența totalității 1874 • Balázs Péter: Scrisoare către pictorul Fülöp Antal Andor 1875 • Szabó Vilmos: Pasiunea creatoare a lui Incze Ferenc 1878

VIAȚĂ INTERNAȚIONALĂ

Valter Roman: Mesajul lui Allende 1880 • Kallós Miklós: Despre războiul și pacea 1883 • Balogh András: Semnificația internațională a dreptului comparativ 1891

ISTORIE VIE

Bányai László: 1918 — 1 Decembrie 1897 • Vajda Lajos: Józsa Béla 1899 • Kemény G. Gábor: Márki Sándor și mișcările naționale de la sfârșitul secolului trecut 1902 • R.T.W. Evans: Alsted și Transilvania 1908

CRITICĂ

Miron Nicolescu: Știință și marxism 1917 • Szij Rezső: Căile artei moderne 1920 • Engel Károly: Mic dicționar mitologic 1924

BIBLIOTECĂ, PANORAMĂ, SCRISORI CĂTRE REDACȚIE

Megjelent

a

Korunk

Évkönyv

1974

**Tanulmányok a romániai
magyar sajtótörténet köréből**

Benkő András, Gheorghe I. Bodea, Bodor András, Bodor Pál, Dankanits Ádám, Dávid Gyula, Engel Károly, Enyedi Sándor, Gaal György, Gáll János, Herédi Gusztáv, Imreh István, Jordáky Lajos, Katona Ádám, Kozma Dezső, Maurer Gyula, Nagy Géza, Nagy György, Nagy Miklós, Spielmann József, Szabó T. E. Attila, Szekernyés János, Szilágyi Júlia, Veress Pál írásai

Az évkönyvet Nagy Imre grafikái és festményeiről készült színes műmellékek illusztrálják

Ára 15 lej

Kapható az újságárusoknál

Ha külföldön élő rokonait vagy barátait akarja az Évkönyvvel megajándékozni, küldje be az illető személy nevét és pontos lakcímét (nyomtatott betűkkel), valamint 25 lejt (15 lej bolti ár, 10 lej posta- és vámilleték) szerkesztőségünkbe:

Redacția Korunk, Cluj, Piața Libertății Nr. 4—5.

ÁRA 8 LEJ